

516 I

ՄԱՆԿԱԿԱՆ ՊԱՐՏԷԶ

ՏԵՍԱԿԱՆ ՄԱՍՆ

ԶԵՌՆԱՐԿ

ՄԱՅՐԵՐԻ ԵՒ ՄԱՆԿԱԿԱՆ ՊԱՐՏԷԶՊԱՆՈՒՅԻՆՆԵՐԻ ՀԱՄԱՐ

ԱՇԽԱՏՈՒԹԻՒՆ

ԲՓ. ԼԵՒՈՆ ՏԻԳՐԱՆԵԱՆՏԻ

ЭРИВАНЬ

Типографія Әмина Теръ-Григорянцъ

1897

Ур. 9/15
5

2001

1897

ՄԱՆԿԱԿԱՆ ՊԱՐՏԷԶ

ՏԵՍԱԿԱՆ ՄԱՍՆ

ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ՅԱՌԱՋԱԲԱՆ

Дозволено Цензурою. Тифлисъ. 7 Ноября 1896 года.

5-97
99 5

Ֆրէօրէլեան մանկական պարտէզը սովորական ուսումնարանների նման մի ուսումնարան չէ, ուր երեխաներին ընդունելուց յետոյ, իսկոյն սկսում են սովորցնել գրել, կարգալ և դրանից յետոյ գիտութիւններ աւանդել: Դա մի այնպիսի ուսումնարան է, ուր ընդունելով չորս տարեկան մանուկին, ամենից առաջ սկսում են համահաւասար զարգացնել նրա բոլոր ընդունակութիւններն առանց մի որ և է ձանձրութիւն պատճառելու նրան և տալիս են նրա հասակին համապատասխան ամենայն տեսակ նպատակայարմար զուարճութիւններ:

Մարմնամարզութիւնը գլխաւոր առարկաներից մէկն է, որ կատարւում է զանազան զուարճալի, բայց կանոնաւորուած խաղերով: Խաղը մեծ դեր է կատարում մանկական պարտէզում, որովհետեւ խաղը և առհասարակ շարժողութիւնն երեխայի համար բնական պահանջներ են, որոնցից նրան չի կարելի զրկել, այլ նաև պէտք է օգնել նրան խաղալու և շարժողութիւններ անելու համար: Մանկական պարտէզի խաղերը և շարժողութիւնները բոլորն էլ յարմարեցրած են երեխայի մարմնի և նրա զանազան ընդունակութիւնների զարգացման համար: Խաղը երեխայի համար բնական պահանջ է, որովհե-

տե նա խաղալով աշխատում է իր թոյլ մարմինն ամրացնել և շարժողութեանց մեջ փորձուել: Նոյն ձգտումն էլ ունեն բոլոր անասունների մատաղահաս ձագերը:

Մանկական պարտէզը խաղերով, երգերով, փոքրիկ և զուարճալի պատմութիւններով, երեխաների համար դիւրամբուներէի հետաքրքիր եղանակներով ծանօթացնում է նրանց զանազան գիտութիւնների հետ, սովորցնում է կանոնաւոր խօսելու, պատմելու ձեւերը, կանոնաւորում է և ուղղութիւն է տալիս նրանց ձգտումներին և բնազդմանցը (որոնք հաճախ բնականապէս լինում են վայրենաբարոյ, որոնք կարող են յետոյ հասարակութեան համար վնասակար լինել), սովորցնում է իրազննութեան, աշխատասիրութեան, ինքնուրոյնութեան, հնարագիտութեան, կարգապահութեան:

Կրօնը առաջին տեղն է բռնում այդ ուսումնարանում: Բոլոր գիտնական մանկավարժները, որոնք Ֆրէօբէլից առաջ աշխատել են մանկական պարտէզի իրագործման համար և ինքը Ֆրէօբէլը միաձայն պնդում են, որ անհրաժեշտ է հենց սկզբից ներմուծել մանուկների հոգում մէջ աստուածային օրէնքները, կրթել նրանց այդ օրէնքներին համաձայն: Այդ նպատակին հասնելու համար մանուկներին ծանօթացնում են բնութեան և դրա օրէնքների հետ, որոնք նախասահմանուած են Աստուծոց, ինչպէս և ինքը, մանուկը, ստեղծուած է Աստուծոց: Ի՞նչ մարդկային լեզու կարող է այն տեսակ ակներև և հասկանալի կերպով բացագրել Աստուծոյ գոյութիւնն, էութիւնը, մեծութիւնը, մշտնջենաւորութիւնը՝ քան ինքը բնութիւնը, որ Աստուած է ոտեղծել: Մանօթանալով բնութեան հետ՝ մարդս ինքը տեսնում է, որ ամեն ինչ ենթարկուած է բնական, խիստ որոշ օրէնք-

ների, որոնցից շեղուողն անպատիժ չի կարող մնալ: Ահա այդ օրէնքներն են, որոնց անուանում են աստուածային օրէնքներ: Դրանց հետ ծանօթացնում են մանուկներին մանկական պարտէզում բնութեան մասին տեղեկութիւն տալու և աստուածապաշտութեան համար, որ մարդուս գլխաւոր և միայնակ ղեկավարն է, որովհետեւ ամեն բանի սկիզբն է ինքն Աստուած:

Շատերը կարծում են, որ մանկական պարտէզում չեն սովորցնում գրել և կարդալ: Այդ կարծիքը սխալ է: Գրել—կարդալը միացրած է գծագրութեան և նկարչութեան հետ, որոնք երեխաների համար մի բնական ձգտումներ են, որոնց նա ուսումնասիրում է սկզբում որպէս նկարչութիւն, որպիսի առարկան նա սիրում է և վերջապէս ինքը տեսնում է, որ առանց մի զգալի աշխատութեան գիտէ գրել և կարգալ:

Մաթեմատիքական գիտութիւնները մեծ տեղ են բռնում մանկական պարտէզի դասընթացքում: Այդ գիտութիւնները սովորցնում են զանազան տեսակ խաղալիքներով:

Մանկական պարտէզի բոլոր զբաղմունքներն այնպիսի ընտրողութեամբ են կատարուած, որ զարգացնում են մանուկների բոլոր ընդունակութիւնները, զգայարանները, մարմինը, սովորցնում են իրազննութեան, աշխատասիրութեան, բարոյականութեան, ինքնուրոյնութեան, ինքնաճանաչութեան, աստուածապաշտութեան, որպէս զի մանուկները ժամանակին կարողանան պիտանի անդամներ լինել հասարակութեան համար:

Կրթութեան նպատակն է զարգացնել երեխայի ֆիզիքական, բարոյական, մտաւոր, հոգեկան ընդունակութիւնները, նրա բնազդումները, որոնց սերմերը աստուածային օրինաց համաձայն ցանած են նորա մէջ: Կրթ-

թուլթիւնը չի կարող տալ երեխային նոր ընդունակութիւններ, այլ կարող է միայն եղածը զարգացնել և նրան կեանքի համար պիտանի դարձնել:

Կեանքի համար երեխային հարկաւոր կլինեն նրա բոլոր ոյժերը, որոնց նա պէտք է կարողանայ կանոնաւոր կերպով գործադրել իր և հասարակութեան բարօրութեան համար: Եթէ ոյժերից մէկն անզարգացած մնայ, նա կեանքի մեջ պակասութիւն կը զգայ, նրան կը թուի որպէս թէ նա իր կարեւոր անդամների մէկից զրկուած է: Ուրեմն ոյժերի և ընդունակութիւնների համահաւասար զարգացումն անհրաժեշտ է. դրա համար էլ պէտք է զարգացնել երեխայի ֆիզիքական, մտաւոր, բարոյական, հոգեկան ոյժերը համահաւասար կերպով:

Երեխան չի ծնուել միայն գիտութիւն ձեռք բերելու համար, այլ գործելու և աշխատելու: Նա առաջ պէտք է գաղափարների հետ ընտելանայ և յետոյ դրանց գործադրի: Մի կըրթութիւն, որ երեխային չի սովորցնում մտածելու, աշխատելու, մտաւոր կեանք վարելու, կատարեալ ապարդիւն է:

Ճանաչել պէտք է ամեն ինչ, որ կայ տիեզերքում և եկրագնտի վրայ, այն է՝ իրեր, էակներ, ձևեր, օրէնքներ և դրանց յարաբերութիւնները, բնութիւնը, և այլն: Այս բոլորը ճանաչելու համար երկու միջոց ունենք. այն է՝ դասախօսութիւնը և իրազննութիւնը: Եթէ մարդուս համար դրանք են միայնակ միջոցներն, երեխաների համար էլ նոյնն է մնում, միայն զանազանութիւնը նրանումն է՝ որ երեխայի ըմբռնելու ոյժերն աւելի նուազ են, որոնց պէտք է հէնց այդ միջոցներով և գլխաւորապէս իրազննութեամբ զարգացնել, ամրացնել: Առաջ պէտք է սովորցնել մտածելու և յետոյ քննելու, զննելու եղանակը:

Այդ կերպով ոչ միայն կարող ենք ուղղութիւն տալ երեխային, այլ և այն աստիճանին հասցնել, որ նա կարող լինի ժամանակով ինքը նոր տեղեկութիւններ ձեռք բերել, սովորել ինքնագործունէութեան:

Իրազննութիւնը կըրթում է, կատարելագործում է երեխայի ընդունակութիւնները, սովորցնում է տեսնելու, քննելու, համեմատելու, բաղադրելու և այդ բոլորը ընդհանրացնելու:

Մտածել նշանակում է մտքեր համեմատել, կցել, գաղափարներ համեմատելով ստեղծել նոր գաղափարներ և ուղիղ եզրակացութեանց հասնել: Մտածելով ընդունակութիւնները զարգանում են ինչպէս և բոլոր այլ ընդունակութիւնները փորձով: Այդ պատճառով էլ պէտք է երեխային սովորցնել քննութեան, զննութեան, որպէս զի ինքը կարողանայ ամեն բանի պատճառը որոնել, գտնել: Պէտք է երեխային իրականից ուղեւորել դէպի գաղափարականը և անհատականից դէպի ընդհանուրը: Պէտք է նրա գատողութիւնը հիմնուած լինի դրական փաստերի վրայ, ուրեմն իրական և դրական փաստերը պէտք է դատողութեան հիմքը կազմեն, որ զարգացման ամենաուղիղ և բնական ճանապարհն է: Այս տեսակ ուսումնասիրութիւնն ամենահեշտն է, որովհետեւ նա բնական է, և այդ է պատճառը, որ հետաքրքրում է երեխային, թարմացնում և մարզում է նրա ընդունակութիւնները:

Կը գտնուեն անձինք, որոնք զարհուրելով կասեն. այդքան բան սովորցնել երեխային, շատ է: Դրանց կարելի է պատասխանել. աշխատութիւնները փոփոխել չի նշանակի ծանրաբեռնել: Այդ կախուած է վարժուհու հմտութիւնից: Ամենազուարճալի զբաղմունքը կարող

է ծանրաբեռնել երեխային, եթէ նա չը փոփոխուի։ Ամենազուարճալի խաղը չի կարելի խաղալ մի երկու ժամ շարունակ։ Ամեն մի զբաղմունք փոփոխելով դառնում է դիւրամբեռնելի, հետաքրքիր, զուարճալի։

Ինչ որ սովորցնում են մանուկին մանկական պարտէզում՝ պէտք է սովորցնել ցուցական եղանակով, այսինքն ամեն բան ցոյց տալով, բացատրելով, լուծելով կրկին միացնելով։ Ցուցական եղանակի համար բնական գիտութիւնները տալիս են մեծ պաշար։

Պատմութիւնը չի կարելի սովորցնել այն եղանակով, որ ընդունուած է, որովհետեւ երեխայի յիշողութիւնը կը ծանրաբեռնուի անցեալ փաստերով։ Պէտք է երեխային հասցնել որոշ զարգացման և երբ նա ընտելացած լինի այժմեան հասարակութիւնների գրութեանն, այն ժամանակ կարելի է անցեալի մասին խօսել նրա հետ։ Անցեալը թողել է հետքեր, սովորութիւններ, արհեստներ, արձաններ, հնութիւններ, Համեմատելով դրանց պատկերները կարելի է պատմութեան մասին իսկ գաղափար տալ երեխային։

Մանկական պարտէզի պարապմունքներն երբէք ձանձրալի չեն կարող լինել երեխայի համար, որովհետեւ ամեն մի դաս, որ տեւում է 15 րոպէ, որից յետոյ, խաղը, մարշը կամ մարմնամարզութիւնն երգեցողութեամբէ կատարւում, որ նոյնպէս մօտաւորապէս 15 րոպէ է տեւում՝ թարմացնում, ամրացնում, զուարճացնում է նրան։

Ֆրէօբէլը նայում է երեխայի վրայ որպէս մի բոյսի վրայ, որին պէտք է խնամել, միջոց տալ զարգանալու։ Նա գնում է երեխային բնութեան մէջ, շրջապատում է նրան բնութեան զարգերով, այն է՝ ծաղիկներով, ծառե-

րով, կանաչով, ուր նրա երեսին ամեն ինչ ժպտում է, ուր նա կարող է ազատութեամբ զարգացնել իր բազմակողմանի ընդունակութիւնները։

Մեր հայ երեխաներն անպատրաստ, առանց սկզբնական զարգացման, մտնում են ուսումնարան և միայն առանձին ընդունակութեան շնորհով և մեծ դժուարութեամբ են կարողանում դասընթացքին հետեւել։ Նատերը նաև աշխատութեան սովոր չեն և հասարակ բաներ ըմբռնել չեն կարողանում։ Որովհետեւ ուսումնարանն ենթադրում է մի որոշ աստիճանի զարգացում, որ մեր երեխան չունի։

Ծնողները միշտ անբաւական են, երբ նրանց որդիքը չեն կարողանում մտնել ուսումնարան, որովհետեւ ապարդիւն են անցրել իրենց 4—8 տարիները։ Նա առանձին էլ մտնում են ուսումնարան, բարեկամութեան, անվերջ խնդիրքների և աղաչանքների շնորհով։ Այդպէս երեխաները մտնելով ուսումնարան՝ անբաղդութեան են մատնւում, որովհետեւ դրանց համար ուսումնարանը դառնում է տանջանարան այն պատճառով, որ անպատրաստ են դասերին հետեւելու։ Նրա հետեւները լինում է ծուլութիւն, մարմնի տկարութիւն, և վերջապէս այդպիսիները տարիներ շարունակ մնալով ուսումնարանում, չեն կարողանում վերջացնել։ Ծնողներն այդ անյաջողութիւնը վերագրում են երեխայի ծուլութեանը, այն ինչ պէտք է վերագրէին սկզբնական անպատրաստականութեանը, որ ուսումնարանում ուղղելը կամ պակասը լրացնելն անկարելի է լինում։

Պէտք է գիտենալ, որ ամեն մի ուսումնարան հիմնուած է ոչ առանձին գեղեցիկ ընդունակութիւն ունեցողների համար, այլ միջակ ընդունակութիւնների հա-

մար, այդ պատճառով այդ վերջինները պէտք է հեշտութեամբ կարողանան վերջացնել իրենց ուսումն, այն ինչ կարողանում են վերջացնել միայն առանձին լաւ ընդունակութիւն ունեցողները. պատճառն այն է, որ նախապատրաստուած չեն դասերին հետեւելու:

Ասածիցս պարզ երևում է՝ թէ որքան կարևոր է սկզբնական կրթութիւնը, զարգացումը, նախապատրաստութիւնը, որպէս զի ամբողջ տարիների մտաւոր աշխատանքը երիտասարդի համար իզուր անցած չը լինի: Այդ նախապատրաստութիւնը հեշտ ձևով տալիս է մանկական պարտէզը 4—8 տարեկան հասակում:

Մէկ մարդ չի կարող մշակել մի ամբողջ գիտութիւն, կրթութեան մի ամբողջ եղանակ, ինչպէս մանկական պարտէզի եղանակն է: Ամեն մի գիտնական եղանակի զարգացման մէջ աշխատում են շատ անձինք: Վերջին անձինք օգտւում են առաջընթացների գիտութիւնից, հմտութիւնից, գաղափարներից, դրանց վրայ էլ աւելացնում են իրենց գիտեցածը և այդ կերպով գիտութիւնը, եղանակը կազմակերպւում է:

Յրէօրէլի մանկավարժական վարդապետութիւնը միայն նրա գործը չի, այլ առաջընթաց նշանաւոր գիտնական մանկավարժների աշխատանքն էլ է ղեկեղուած նրա վարդապետութեան մէջ:

Ի հարկէ կարելի է ընդունել մի հակամանկավարժական եղանակ (մէտօդ) լստահութեամբ, առանց ուսումնառարեւելու շարժառիթներն, առանց տեսնելու թէ այդ եղանակն ինչպէս է հետզհետէ կազմակերպուել, բայց աւելի լաւ է գոնեա համառօտ տեղեկութիւն ունենալ եղանակի կազմակերպութեան ընթացքի մասին:

Այն անձինք, որոնք նորագոյն քաղաքակրթութեան

ընթացքում առաջարկել են գործնական դաստիարակութեան սկզբունքներ, կարելի է ասել, որ դրանցից առաջին սկզբունք տուողն եղել է ֆրանսիացի Մօնտէյն փիլիսոփան, որին պատմաբաններն անուանում են հայր նորագոյն մանկավարժութեան:

Մանկական պարտէզն ամենակարևոր ուսումնարանն է ևսորդու համար, որովհետեւ այդ տեղ է, որ երեխան ստանում է իր սկզբնական կրթութիւնը և զարգացումը, ուր ապագայ կեանքի և գործունէութեան համար հաստատ հիմք է դրւում:

Յրէօրէլը սկզբնական կրթութիւնը յանձնում է մայրերին և այդ կրթութեան եղանակն անուանում է «Մայրէջ գիտութիւն»: Յրէօրէլն առաջարկում է ամեն մի գերգաստուն մանկական պարտէզ դարձնել: Որպէս զի երեխաները կրթուեն իրենց նմանների հասարակութեան մէջ, Յրէօրէլն առաջարկում է ծանօթներից վերցնել այնքան հասակակից երեխաներ, որ նրանց թիւն հասնի առնուազն 4—6-ի: Ասածիցս հետեւում է, որ ամեն մի օրիորդ ուսման ժամանակ պէտք է ուսումնասիրի մանկական պարտէզը, որպէս զի կարող լինի իր ապագայ զաւակներին տալ սկզբնական կրթութիւն և զարգացում ու դրանով կանոնաւորի իր զաւակների կեանքն ու ապագան:

Զը պէտք է մոռանալ, որ մայր լինել կը նշանակէ կրթիչ էլ լինել: Կրթութիւնն սկսում է իսկապէս երեխայի ծննդեան ընդմէջ: Ով որ հասկանայ այս երկու օրէնքների կարևորութիւնը, նա անշուշտ ամուսնութիւնից առաջ պէտք է համապատասխան պարպէզ:

Մի օրիորդաց ուսումնարան, ուր տեսականապէս և գործնականապէս չեն սովորցնում մանկական պարտէզի եղանակն, այդպիսի օրիորդաց ուսումնարանը չի կարող

Համապատասխանել իր նպատակին: Ո՞ր աղջիկը կարող է կրթութեամբ համարուել, որ ընդունակ չի կրթել իր զաւակներին: Ո՞ր արհեստաւորը կարող է արհեստաւոր համարուել, որ ընդունակ չի իր արհեստն ուրիշին էլ սովորցնելու:

Որպէս զի ամեն մի օրիորդ կարող լինի ուսումնասիրել մանկական պարտէզը, պէտք է որ ամեն մի օրիորդաց ուսումնարանի նախապատրաստական դասատուները մանկական պարտէզ լինեն, այն ժամանակ փոքրիկ աղջիկն անձամբ կրթութելով մանկական պարտէզում և յետոյ վերջին դասարանում անցնելով մանկական պարտէզի տեսական մասը և վերջապէս գործնականապէս դասատուութեամբ պարապելով իրենց ուսումնարանի մանկական պարտէզում նա մեծ հեշտութեամբ ձեռք բերած կը լինի այդ «Մայրեկ Գիտութիւնը», որ ամենակարեւոր գիտութիւնն է նրա համար: Ուրեմն այդ նպատակին հասնելու համար—հարկաւոր է մեր օրիորդաց ուսումնարանների ի բնէ կրթութեան անհամապատասխան նախապատրաստական դասարանները փոխել մանկական պարտէզների, որ մի շատ հեշտ գործ է, եթէ սկսելու համար ամեն մի օրիորդաց ուսումնարանի համար մէկ մանկական պարտիզպանուհի պատրաստած լինենք: Այդ գործին կարող են ձեռնարկել Թիֆլիսում տիկին Սօփիա Բաբայեանը, որ հմուտ է այդ գործին, իսկ Կ. Պօլսում տիկին Գայիանէ Մատակեանը, որ այդ գործն երկար տարիներ ուսումնասիրում է: Ունենալով այդ երկու կենդրոնը՝ կարճ միջոցում կը տարածուի մանկական պարտէզի եղանակը և մեր օրիորդաց ուսումնարանները հասած կը լինեն իրենց այդ կարեւոր նպատակին:

Մանկական պարտէզն ես ուսումնասիրեցի արտասահ-

մանում իմ երեխաների համար, բայց հասկանալով դրա կարեւորութիւնը մեր մանուկների համար՝ աշխատեցի գրել մանկական պարտէզի տեսական մասը, ձեռքիս տակ ունենալով բարօնուհի Բէրտա Մարէնհօլց—Բիւլօյի, Աուգուստ Կէօլլէրի, Դըլօնի գիրքը և լսածս դասախօսութիւնները:

Մանկական պարտէզի այս առաջին մասը պարունակում է տեսական բաժինը: Սկզբում զետեղել եմ պատմական մասը, որ շատ կարեւոր է, որպէս զի իմանան թէ ինչ գիտնականներ են աշխատել մանկական պարտէզի իրագործման համար և իւրաքանչիւրն ի՞նչ գաղափարներ է յայտնել: Պատմական տեսութեանը հետեւում է Ֆրէօբէլի կրթական վարդապետութիւնը:

Երկրորդ մասը պարունակում է մանկական պարտէզի գործնական մասն, այն է մաթեմատիկա և գեղարուեստ, որ փրանսիերէնից թարգմանել եմ: Այս գործնական մասն աշխատասիրել են և պարոն Դըլօն:

Մնացած դասագրքերը, որոնք վերաբերում են բնագիտութեանց, երաժշտութեանը և ին. թարգմանւում են:

ՊԵՏՐԱԿԱՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

ՄԱՆԿԱԿԱՆ ՊԱՐՏԵԶԻ ՄԱՍԻՆ

Մ ՕՆՏԵՅՆԸ, որ 19-րդ դարու ֆրանսիական փրկիստ-
փայ է, բարոյական կրթութեանը տալիս է առաջին տե-
ղը: Նա մեղադրում է իր ժամանակակից մանկավարժ-
ներին իմաստակութեան (պէդանտիզմ) մէջ: Այդ մի-
ջոցին իմաստակութիւնն արտայայտուում էր երկու տե-
սակ, աշխատում էին սովորցնել, ոյժ տալ նուրբ և փը-
քուն մտածողութեան և յիշողութիւնը ծանրաբեռնում
էին զանազան բաներով, անուշագիր թողնելով գիտակ-
ցական խելամոռութիւնը: Մօնտէյնը որոշում է թէ ինչ-
պէս էր կամենում բարեփոխել կրթութիւնը և ինչպէս
էր մտադիր փոխել այն կրթական եղանակը (մետօդ),
որ արգելք էր դառնում խորհեցողութեան և դատող-
ութեան, զարգացնում էր միայն յիշողութիւնը: Նա
ասում է, որ երեխային պէտք է պատուաստել այն ընդ-
հանուր յատկութիւնները, որոնք մարդուն դարձնում
են ողջամիտ և կորովամիտ: Մօնտէյնը հաստատում է,
որ կրթութիւնը չը պէտք է նպատակ ունենայ պատրաս-
տել մասնագէտներ, զոր օրինակ արուեստաւորներ, պրօ-
ֆէսօրներ, այլ երեխային կատարեալ մարդ դարձնել:
Թէպէտև Մօնտէյնը փոքր ինչ սիրում էր ազատութիւն
տալը և բնաւորութիւնը յարգում է, բայց այնուամե-

նայնիւ չի կարծում, որ երեխային կարելի է իր կամքին
թողնել և իր «կրթութեան փորձում» ասում է, որ ե-
րեխային պէտք է յանձնել մանկավարժին կրթելու: Նա
շեշտելով ասում է, որ պէտք է գլխաւորապէս զարգաց-
նել աշակերտի բարոյական սկզբունքը և դատողութիւ-
նը: Հետեւաբար նա խորհուրդ է տալիս ուսուցիչներին
զարգացնել աշակերտի գիտակցական ինքնուրոյնութիւ-
նը, նախաձեռնութիւնը: Այդ ցանկութեանը հասնելու
միջոցներից մէկն է երիտասարդին վաղօրօք գցել մարդ-
կային կեանքի հոսանքի մէջ (!): Առարկաներ դիտելը,
որ այժմ անուանւում է իրազննական ուսում (leçon
de choses) Մօնտէյնն անուշագիր չի թողել իր կրթ-
թական ծրագրի մէջ: Պատմութիւն գիտենալուն Մօն-
տէյնը մի մեծ կարեւորութիւն չի տալիս. այլ ասում
է, որ կարևոր է պատմութիւնից եզրակացնել այն բա-
րոյական հիմունքը, որ պիտանի է: Որքան խօսուեց Մօն-
տէյնի մասին, բաւական է, որ մի ճիշտ գաղափար ու-
նենանք նրա խելացի կերպով բարեփոխած մանկավար-
ժական եղանակի վերաբերմամբ: Գիզօն հետեւեալ գո-
վաստանական խօսքերն է ասում նրա մասին. թո՛ղ կա-
տարեն ինչ որ Մօնտէյնն առաջարկում է, թո՛ղ հետեւեն
նրա խորհուրդներին, կարելի է դրանց վրայ էլի բան
աւելացնելու հարկաւորութիւն լինի, եթէ աշակերտին
աւելի սովորցնելու կարեւորութիւն լինի, քան թէ նա
Մօնտէյն է առաջարկում, բայց պէտք է ընթանալ նրա
առաջարկած ճանապարհով. թէև նա շատ բան չի ա-
սել, բայց ինչ որ ասել է՝ ուղիղ է. ուրեմն առաջ պէտք
է Մօնտէյնի գաղափարներն ուսումնասիրել և յետոյ
միայն նրանից յաջորդողներին:

ՐԱԲԼԷ: Ֆրանսիական վերածնութիւնը չի ունեցել կրթ-

Թուլթեան գործում մտաւոր զարգացման աւելի ազդու նորոգիչ, աւելի ինքնուրոյն հնարագէտ մարդ՝ քան Բաբլէն: Նրա շարագրութիւնը «Գարգանտիւա» և «Պանտագրիւէլ» պարունակում են նորագոյն մտաւոր զարգացման առաջին ծրագիրը, թէպէտև ունեն իրենց անհաճոյ և տարօրինակ կողմերը, Բաբլէն իր ամբողջ կեանքում ունեցել է մի ցանկութիւն, այն է՝ ճշմարտութեան ուսումնասիրութիւնը և գիտութեան սէրը: Գարգանտիւայի և Պանտագրիւէլի մէջ ուսուցիչը և աշակերտը զբաղուած են աւելի տեսական կեանքով, որպէս գիտնականներ և բանաստեղծներ և ոչ իրական կեանքով: Նա ձգտում է դէպի գաղափարականը, որ չբւեռ է արհամարհել, որ և միշտ բարձր է դասուել:

Նրա ծրագիրն ուղղած էր մարդու ամբողջութեան վրայ, նա մենակեաց չէր իր գրադարանում, բայց նա ասում էր, թէ այն մարդը, որ նշանակուած է գործնական և քաղաքացիական կեանքի համար, ունի պարտաւորութիւններ դէպի իր ազգը: Նրա վերոյիշեալ հեղինակութեանց մէջ՝ աշակերտը յանձնուած է պատուական ուսուցիչ Պանքրատին, ուրեմն չի կրթւում այնպէս, ինչպէս սովորաբար կրթւում են մի ուսումնարանում, բայց հիմնական սկզբունքը, որի վրայ նա հիմնում է այդ կրթութիւնը, կարելի է իրագործել միայն մի ուսումնարանում: Նա ընդունել է որպէս կրթութեան եղանակ կեանքի բնական ընթացքը, տնային կերպով օգտուում է աւօրեայ դէպքերից, իսկ կրթութեան ընթացքի կանոնադրութիւնը գտնւում է Պանքրատի հայրական տրամադրութեան ներքոյ: Այդ իսկ Սոկրատական կրթութիւն է, ուր մարդկային և աշակերտական խելքը թափանցում են մէկը միւսի մէջ: Ուսումը

կատարւում է խօսակցութեամբ զրօսանքի ժամանակ, որ լի է դիտողութեամբ և օգտաւէտ խորհրդածութեամբ ու յաճախակի պատահմամբ գիտնականների հետ:

ԵԱՆ ԿՕՄԵՆԻՈՒՍԸ (Կոմէնսկի) 1592—1671. Ծնուեց Մօրաւիայում՝ Ունգարիայի սահմանի մօտ: Կոմէնսկին աւելի յայտնի է Կոմէնիոսի անունով: Պէտալոցցու նախընթաց մանկավարժներից ամենաբնեւելին է: Միշտ նրան անուանում է, «իսկ գործնական կրթութեան հայր»: Մեծ մանկավարժի անունը նա ստացել է գրելով հետեւեալ երեք աշխատութիւններն, այն է. — Մեծ վարդապետութիւն (Didactica Magna), Լեզուների դուռն (Janua linguarum) և Պատկերազարդ աշխարհ (Orbis pictus):

Կոմէնիոսի «Մեծ վարդապետութիւնն ամենանշանաւոր աշխատանքներից մէկն է, որ գրուել է մանկավարժական գիտութեան մասին: Առաջին 12 գլուխներում հեղինակը բացատրում է իր վարդապետութեան ընդհանուր սկզբունքը, Նա ասում է, մարդը պէտք է ունենայ գիտութիւն և բարոյական ու կրօնական զգացմունք: Դրանց սերմերը կան մարդու մէջ, բայց կրթութիւնը հարկաւոր է դրանց զարգացման համար: Երկու սեռի երեխաներն էլ հարկաւորութիւն ունեն կրթուելու: Այդ կրթութիւնը պէտք է դրանց տան հասարակաց ուսումնարաններում, որոնք պէտք է նոյնպէս կազմակերպուած լինեն, որ երեխաները կարողանան ստանալ կատարեալ կրթութիւն: Հետեւեալ գլուխներում Կոմէնիոսը պարզում է իր ծրագիրը և կրթական եղանակը: Դաստիարակչական հմտութիւնը նա պահանջում է իրերի և ժամանակի կանոնաւոր գործադրութեան համար: Ամենից առաջ նա պահանջում է ֆիզիքական կրթութեան իրագործումը, յետոյ նա բացատրում է իր մանկավար-

ժական եղանակի մասնաւոր սկզբունքը: Նա ասում է, ուսուցանելը պէտք է լինի դիւրին, հիմնաւոր, արագ, պէտք է համապատասխանի ողջմտութեանը, տայ աշակերտին գործնական տեղեկութիւններ առարկաների մասին: Կօմէնիուսը յաճախ կրկնում է այն երեւելի կարծիքը՝ թէ մտախոհութեան մէջ չը կայ ոչինչ, որ չանցնի մարդու մտքով, այսինքն չը կայ ոչ մի գաղափար, որ ծագի առանց զգայարանների միջնորդութեան, ամեն մի առարկայ պէտք է այնքան անգամ ցոյց տալ աշակերտին, որ նա ըմբռնի նրա որպիսութիւնը աչքով, ականջով, մտքով, հոտաւէտ իրերը՝ հոտառութեամբ, կարծր իրերը՝ համով, շօշափելու իրերը՝ շօշափմամբ և այլն:

Խօսքեր սովորելը պէտք է կատարուի իրեր անուանելիս, բարոյական և կրօնական ուսումը պէտք է կատարուի որոշ կերպով, այն է աշակերտը պէտք է սովորի զսպել իրեն, ուղղութիւն տալ իր ցանկութիւններին, սիրէ բարին յանուն բարեսիրութեան:

«Ատկերազարդ աշխարհ» ամենից աւելի հռչակեց Կօմէնիուսի անունը: Սկզբում գտնւում է մի այբբենարան, որի իւրաքանչիւր տառը համապատասխանում է մի որեւէ անասունի ճչին կամ երեխային ծանօթ մի որեւէ ձայնի: Գրքի գլուխները պատկերազարդ են, ունեն համարներ, որոնք համատասխանում են բնագրի որոշ խօսքերին և կարճ դարձուածներին:

Յառաջբանի մէջ հեղինակն ասում է. «Հմտութիւնը կայանում է նրանում, որ առարկան ներկայացնուի աշակերտի զգայարաններին այնպէս, որ նա հեշտութեամբ ըմբռնի»: Այս է մանկավարժական գործունէութեան հիմքը, որովհետեւ մենք չենք կարող ոչ գործել, ոչ խելօք խօսել՝ եթէ չը գիտենանք, թէ ինչ ենք ցանկանում

անել կամ ասել: Ի հարկէ իմացութեան մէջ չը կայ ոչինչ, որ առաջուց մտքով անցած չը լինէր, այդ պատճառով էլ այդ է հիմքը բոլոր իմաստութեան, ճարտարութեան, բարի և խելացի գործողութեան, հէնց այդ պատճառով էլ պէտք է խնամքով վարժել խելքը, միտքը, զգայարանները, որ աշակերտը լաւ ըմբռնի բնական իրերի զանազանութիւնները և յատկութիւնները, հէնց այդ է, որ այժմեան ուսումնարաններում սովորաբար անուշագիր է թողնւում: Երբեմն աշակերտին սովորցրնում են այնպիսի բաներ, որ նա չի կարողանում ըմբռնել և այդ պատահում է այն պատճառով, որ չեն ներկայացնում նրա զգայարաններին, նրա երեւակայութեանը այդ իրերը ինչպէս հարկն է: Այդ է պատճառը, որ մի կողմից սովորցնելը դժուարանում է, իսկ միւս կողմից էլ լինում է անպտուղ:

Պէտք է ասել, որ Կօմէնիուսը չը կարողացաւ բաւարար կերպով իրագործել իր ծրագիրը, որ շատ լաւ նախագծած էր: Բացի այդ Կօմէնիուսը ոչինչ հաստատ և վերջնական մի բան չը ստեղծագործեց, նա միայն մի զարմանալի առաջընթաց մարդ էր:

ԼՕԳ է: Սա գլխաւորապէս մի կատարելագործուած մարդ էր, քննում էր հոգու տարրերը: Հոգեբանութիւնից մանկավարժութեան անցնելը հեշտ բան է և նա չէր կարող դժուարութեանց հանդիպել, եթէ ցանկանար իր գիտութիւնը կանոնաւոր կերպով գործադրել: Մարդկային խելքը, բնական եղանակով կրթելու, ուղղութիւն տալու համար 1693 թ. նա հրատարակեց «Իմ կարծիքը մանկավարժութեան մասին» անունով գիրքը: Այդ աշխատանքի համար նա պատրաստուած էր երկարամեայ փորձառութեամբ: Իր ծանօթ ընտանիքներում, ուր նա

յաճախում էր, լաւ ուսումնասիրեց երեխաներին և կորովամտութեամբ ուսումնասիրելով նրանց բնաւորութեան զարգացումն, հոգին, կարողացաւ մանկավարժական փորձառութիւն ձեռք բերել և գրել «իր կարծիքը մանկավարժութեան մասին»։ Այդ գրութեան խորագրից կարելի է եզրակացնել 3 սկզբունք. — 1, ֆիզիքական կրթութեան մէջ մարմնի ամրապնդութեան սկզբունքը. 2, բարոյական կրթութեան մէջ պատուոյ զգացմունքի սկզբունքը որպէս կանոն քաղաքացիական կեանքի. 3, գործնականութեան սկզբունքը։

Լօքէն չէ կամենում պատրաստել մասնագէտներ, գիտնականներ, այլ գործնական մարդիկ, որոնք ունենալով զանազան տեսակ կարեւոր գիտութիւններ, կարողանան մաքառել կեանքի դժուարութիւնների դէմ, կարողանան կառավարել իրենց ունեցածը, հմուտ լինեն իրենց արուեստում, վերջապէս կարողանան կատարել իրենց պարտականութիւնները որպէս քաղաքացի։

Լօքէն առանձին խնամքով մշակել է իր գրութեան այն մասը, որ վերաբերում է բարոյական կրթութեանը։ Լոկ գիտութիւնը նրա համար առանձին նշանակութիւն չունի։

Նա ասում է, մի ազնուական բացի իր որդուն թողած հարստութիւնից՝ պէտք է աշխատի, որ նրա որդին լինի առաքինի, խոհեմ, գիտուն, ունենայ նաեւ շարժուածքի լաւ ձևեր։

Լօքէն ընդունեց նաեւ Մօնտէյնի հետեւեալ սկզբունքը, թէ անաչառ մեղմութիւնը պէտք է լինի մանկավարժական կանոն։ Այս կանոնին համաձայն պէտք է ասել դաստիարակչին եղի՛ր անաչառ, մեղմ, երբեմն խիստ՝ որ կարողանաս բարի լինել։

ԺԱՆ ԺԱՔ ԲՈՒՍՍՕ։ Բուսսօն ծնունդ է ծննդւում 1712 թ. յունիսի 28-ին։ Նա գրեց մի ամենակարեւոր, ամենագեղեցիկ գիրք իր դարու մանկավարժութեան մասին։ Պա այն մարդկանցից է, որոնք խիստ ներգործել են մարդկանց խելքի և մանկավարժութեան եղանակների վրայ, ոչ միայն ֆրանսիայում, այլ և Զուիցարիայում, Գերմանիայում, ամբողջ Եւրոպայում, նաեւ Ամերիկայում։

Խօսել Բուսսօյի մասին մանկավարժական տեսակէտից կը նշանակէ խօսել նրա «Էմիլ» անուն գրքի մասին։ Այս գիրքը, որ բաղկացած է 6 գլխից՝ տպագրուել է հետեւեալ վերնագրով. «Էմիլ կամ կրթութեան մասին, աշխատութիւն Ժ. Ժ. Բուսսօյի—ծննդի քաղաքացու»։

Գիտնական լինելով այն հասարակութիւնից, որ շրջապատում էր նրան և ցանկանալով տեսնել այդ հասարակութիւնը բարեփոխուած, նա չի բաւականանում խիստ մեղադրանքներով, նա սկսում է պտուել և գտնում է մի ազդու միջոց հասարակութեան բարեփոխման համար։ Այդ միջոցը կրթութիւնն է։

Հասարակութեան ուղղորդութիւնը դարձնելով ժամանակակից ընդունուած կրթութեան վատ եղանակի վերայ, ձեռնարկելով Բաբելի և Մօնտէյնի հազիւ նախագծած փորձերին, վերածելով կրթութեան գործը պարզ և խելացի սկզբունքի, սովորեցրեց հետազօտել բնութիւնը, ուսումնասիրել կարեւոր պահանջները և երեխայի մտքի ու հոգւոյ զօրութիւնը։ Բուսսօն մեծ ծառայութիւն արեց՝ նորագոյն մանկավարժութեան համար։

Ուրիշներն էլ կարող էին ուսումնասիրել այդ առարկան, բայց ոչ ոք չէր կարող գործադրել նոյն եռանդը, փայլուն ոճը, սէրը, պերճախօսութիւնը։

Բուսսօն չի գրել իր «Էմիլը» ի նկատի ունենալով նա-

խակրթական գործը: Նա չի մտածում ուսումնարանի մասին: Նրա կարծիքներն ուղիղ են, և կարելի է մասնաւոր կերպով օգտուել նրա այդ գրուածքից և գործադրել ուսումնարանների համար:

«Էմիլն» է մի հարուստ, ազնուատոհմ որբ տղայ, դաստիարակչին յանձնուած, որ նրան պահում է գիւղում: ձեռքը գիրք չի տալիս, ուսումնարան չի ուղարկում: Թողնում է առանց ուսուցչի, առանց ընկերների, դնում է իր աշակերտին մի այնպիսի ան'ել գրութեան մէջ, որ ոչ մի յայտնի աշակերտական գրութեան չի համապատասխանում: Աշակերտը ինքը գտնում է, աւելի ճիշտ ասել, հնարում է այն ամենը, որ դարեր շարունակ մարդիկ հնարել են, այն է՝ գիտութիւններ, բարոյական սկզբունքներ, կրօն և այլն:

Զը նայելով որ այդ կրթական եղանակը շատ տարօրինակ է, բայց և կարելի է օգտուել Բուսսոյի մանկավարժական դիտողութիւններից: Այդ դիտողութիւնները զարմանալի կերպով նպաստեցին հասարակաց և մասնաւոր կրթութեան եղանակների բարւոքմանը: Մանկավարժները հանեցին այդ գրքից այն հիւթը, որ գործագրելի էր:

Բուսսոյի կարծիքով ամենակարեւորն է ուսումնասիրել երեխային, որ կարելի լինի նրան ուղղութիւն տալ: Երեխայի բնաւորութիւնը քիչ են ճանաչում և այն սրբալ գաղափարները, որ ունեն երեխայի մասին՝ գցում են աւելի մեծ սխալների մէջ: Գիտնականները զբաղուած են նրանով, թէ մարդս ինչ պէտք է գիտենայ, առանց մտածելու թէ երեխան դեռ կատարեալ մարդ չէ: Բուսսօն ասում է, թող իմ աշակերտին դարձնեն եկեղեցական, փաստաբան, ինձ փոյթ չէ: Այդ կոչում-

ներից առաջ բնութիւնը մարդուս կանչում է դէպի կեանքը: Իմ ցանկութիւնն է սովորցնել նրան կանոնաւոր կեանք վարելու: Ես համազուած եմ, որ երիտասարդը դուրս գալով իմ ձեռքի տակից, չի լինի ոչ պաշտօնեայ, ոչ զինուոր, ոչ էլ քահանայ, նա ամենից առաջ կը լինի մարդ՝ ինչպէս հարկն է: Հէնց դրան էլ, ամենից առաջ պէտք է ձգտի մարդս: Յետոյ նա կարող է դառնալ՝ ինչ որ կամենում է և ամեն տեղ էլ նա իր տեղումը կը լինի: Ահա այս նպատակին պէտք է ձգտեն բոլոր ուսուցիչները: Այդ մի այնպիսի գաղափար է, որի դէմ չի կարելի վիճել, որ և կարող է մանկավարժական եղանակի մէջ մեծ փոփոխութիւններ ներմուծել: Ամենակարեւորն, ասում է Բուսսօն, կրթութեան մէջ՝ մարմնի մարզումն ու ամրացումն է: Ամրացումը, որից կախուած է բոլոր մնացածը՝ միշտ արհամարուած է եղել, դատապարտուած է եղել արգելման առողջապահական վատ կանոններով, ճնշողութեամբ, երկարատե դասերով, գրագրութեամբ, որոնց ժամանակ խեղճ երեխան թուլացել, գունատուել է: Բուսսօն բարձրացնում է իր ձայնը այս տխուր երեւոյթի դէմ և հանդիսանում է երեխայի պաշտպան, մատնացոյց անելով այդ անբնական երեւոյթի վրայ: Նա ասում է. «մարզեցէք, ամրացրէք երեխայի մարմինը, պահպանեցէք նրան առողջ, որ կարելի լինի դարձնել նրան զգաստ, խելացի: Նա պէտք է պարապի ձեռագործութեամբ, աշխատի, վարժուի, բղաւի, շարժողութեան մէջ լինի, որպէս զի իր ուժերով մարդու նմանի և դրանից յետոյ նա մարդ կը լինի խելքով:

Բուսսօն ասում է, որ բաւական չէ միայն ամրապնդել մարմինը, այլ խելքն էլ պէտք է մարզել՝ նրան ուղիղ ընթացք տալով:

Բուսսօն արգելում է երեխայի ձեռքը գիրք տալը մինչև նրա 12 տարեկան հասակը, նրա գիրքը բնութիւնն է: Բնութեան մասին պէտք է տալ նկատողական դասեր: Նրան շրջապատող դրութիւնը պէտք է զարգացնէ նրան, տեսնելով սովորի, հարկաւոր չէ, որ նա գիտութիւններ սովորի, այլ պէտք է նրան սովորեցնել, որ նա գիտութիւնները սիրի, սովորեցնել ուսումնասիրելու եղանակներին (մէտօդ): Նրա գիտութիւններ ուսումնասիրելու ճաշակն արդէն զարգացած լինի՝ նա ինքը կ'ուսումնասիրէ գիտութիւնները: Այդ կերպով կը զարգացնեն երեխայի մէջ սկզբունքի ոգի, բնաւորութիւն, ինքնաճանաչութիւն, գործող խելք, բանաւոր կամք և արթուն խիղճ:

Բուսսօն կամենում է, որ ամեն մարդ, ինչ դասակարգի էլ որ նա պատկանելիս լինէր՝ սովորի մի արհեստ, որով նա կարողանայ իր համար հաց աշխատել: Նայեցէ՛ք թէ նա ինչ ուղղութիւն է տալիս երեխայի հետաքրքրութեանը, նրա խելքին, հնարագիտութեանը, նախատեսութեանը: Տեսէ՛ք թէ ինչպէս է կամենում կազմակերպել նրա ընդունակութիւնները, որ նա կարողանայ ամեն բան տեսնել, կոտարել: Այդ կերպով երեխայի մէջ ցանկութիւն կը ծագի ամեն բան ճանաչելու, ամեն բանի պատճառը գիտենալու, նա ոչինչ չի ենթադրի և չի ընդունի մի բան, որը նա չի հասկանում:

Սրանից հետևում է, թէ նա ինչ կարևորութիւն է տալիս իրերի ուսումնասիրութեանը, Սկսելով ամրապնդել երեխայի մարմինը և զարգացնել նրա զգայարանները, յետոյ նա զարգացնում է նրա խելքը, դատողութիւնն, այդ կերպով նա զարգացնում է նրա մարմինը և մտաւոր ու հոգեկան կարողութիւնները: Ուրեմն նա

երեխայից կազմում է մի էակ, որ գործում է, մտածում է և մարդ դառնալու համար նրան մնում է միայն, որ նա կարողանայ սիրել և ունենալ ազնիւ զգացմունքներ:

Բուսսօն զարմանալի է, երբ խօսում է կրթութեան ողջմտութեան և ընդունակութիւնների բնական զարգացման մասին, երբ նա պնդում է, որ հարկաւոր է ամրացնել երեխայի հոգին և մարմինը, որ ճնշում է տգէտ վարժապետը:

Նա իրաւացի է, երբ քակում է երեխայի կապանքը, մերժում է անգիր անելը, լոկ խօսքեր անգիր սերտելը, սովորելու մեքենական ձևերը, գիտութիւնները վաղաժամ սովորեցնելը, որոնք չեն կարող արմատ բռնել երեխայի ուղեղի մէջ: Նա իրաւացի է, որ պահանջում է, թէ վարժապետը պէտք է միջոց տայ աշակերտի բնութեանը, որ ինքնուրոյն աճի, զարգանայ, որ վարժապետը լաւ ուսումնասիրի նրա բնաւորութիւնը, աշխատի նրան հետաքրքրել, ցոյց տայ, հասկացնի նրան ուսումնասիրութեան օգուտը, տայ նրան դիտողական ուսումնառանքներ, նրան կեանքի պիտոյքների հետ, գրքերից գուրս նրան ուրիշ կեանք էլ ցոյց տայ, հասկացնի ամեն բանի կարևորութիւնը, օգտակարութիւնը, տայ երեխային գաղափարներ, զգացմունք, սովորցնի կարգապահութեան, օրինաւորութեան և մարդաճանաչութեան:

Երեխայի կեանքը նմանում է հասակն առած մարդու կեանքին, նա ընդունակ է ունենալ նոյն զգացմունքները: Երեխաների աշխարհն էլ մի փոքրիկ աշխարհ է, ուր պատահում են նոյն փոփոխութիւնները, հրապոյրքը և նոյն մրցումը: Երեխաները պէտք է զինուած լինեն նոյն զէնքերով, պէտք է ունենան խիղճ, սէր գէպի բարին, պարտաճանաչութեան զգացմունք, անհաշիւ եռանդ դէպի

առաքինութիւնը: Մարդս այդ բոլորին ընդունակ է, երեխան նոյնպէս: Գլխաւոր բանն է, որ ուսուցիչը կարողանայ չափել գործադրութիւնի ոյժը, գործ դնել համապատասխան լեզու և պահանջ երեխայի հասակին համաձայն:

Ահա սրանք են Բուսսօի գրուածքից յաջող ընտրուած իրաւացի գաղափարները, որ ներկայացրինք այստեղ՝ որպէս ընդհանրացած գաղափարներ, որոնք մեծ ծառայութիւն են արել նորագոյն մանկավարժական գործը հաստատ հիմքի վրայ դնելու համար: Այդ գաղափարներն արձագանք գտան ամեն տեղ, որովհետեւ հարկաւոր ժամանակին ծնունդին: Սկզբից՝ մինչև Աէստալօցցին և Ֆրէօբէլն՝ այդ գաղափարները նպաստել են Գերմանիայում մանկավարժական եղանակները վերանորոգելու: Տիկին Նեկար Դը Սոսիւրը, Հայր Ժիրարը և բոլոր Ֆրանսիական հեղինակները, որոնք պարապել են մանկավարժութեամբ՝ ընթացել են նոյն ճանապարհովը, որ ցոյց է տուել Բուսսօն: Ինչ որ Կօմէնիուսը, Բաբէն, Մօնտէյնը նախագուշակել, ասել են, Բուսսօն դրանց մասին խօսել է աղաղակելով, կրքով: Նա յաջող կերպով համաձայնեցրել է ճշմարտութիւնը նոր կարծիքների և առաքինութեան հետ, նա գրգռել է մանկավարժների ուշադրութիւնը, կազմնւել են կուսակցութիւններ և գրանցով առաջացել է մի ամբողջ գրականութիւն: Թէպէտև Պարիզի արքեպիսկոպոսը դատապարտել էր և ժընէվում այրել էր տուել Բուսսօի էմիլ անունով գրուածքը և հեղինակին բանտարկութեան դատապարտել, Բէրնից էլ արքային էին նրան, այնուամենայնիւ նրա հակառակորդների և համամիտների աչքում էմիլն այնպիսի մի պատուական գրուածք էր համաբուծւում, որ մանկավար-

ժական գրականութեան մէջ առաջնակարգ տեղ էր բռնում, ուստի Բուսսօի մի քանի մտքերը միշտ օրինակելի կը մնան մարդկային կրթութեան գործի համար:

ՊէՍՏԱԼՈՅՑԻ: Սրա գործերի ընդհանուր գնահատութիւնն երևում է այն մահարձանից, որ գրուած է նրա գերեզմանի վրայ՝ Բիէրում, որ գտնւում է Զուիցարիայի Արգաու Կանտօնում Նոյհօֆի մօտ: Այդ մահարձանի վրայ գրուած է. «Այս տեղ հանգչում է Հէյնրիխ Պէստալօցցին, որ ծնուել է Յիւրիխում 12 յունուարի 1746 թ. վախճանուել է Բրուգում 17 փետրուարի 1827 թ. Նա է փրկիչ աղքատ երեխաների Նոյհօֆում, որբերի հայր Ստանցում, հիմնադր ժողովրդական ուսումնարանի Բէրտուում և Միւնխէնբուքսէնում, սա է համաշխարհային կրթիչ Իվերդօնում, քրիստոնեայ, քաղաքացի, աշխատել է միայն ուրիշների համար, իսկ իր համար ոչինչ չի արել: Հանգիստ նրա ոսկերացի»:

«Մեր Պէստալօցցուն՝ երախտագէտ Արգաու»:

Մի ուրիշ տապանագիր էլ կայ Իվերդօնում Պէստալօցցու կնոջ գերեզմանի վրայ, որ Շուլդէշէյսի աղջիկն է: Այդ տապանագիրն է. «Աննա Շուլդէշէյսին արժանաւոր ամուսնուն Պէստալօցցու, որ աղքատների բարեկամն էր. ժողովրդների բարերարն էր, մանկավարժութեան վերանորոգողն էր, 46 տարի շարունակ անձնուրաքար պարապում էր կրթական գործով»:

Ինչ աւելի գեղեցիկ նկարագիր կարելի էր տալ մի մարդու կեանքի մասին քան վերոյիշեալը:

Հետեւե՛ք Պէստալօցցու մանկավարժական գործունէութեանը և կը տեսնենք թէ՛ նա ինչ է ասել մարդկային կրթութեան համար:

Պէստալօցցիին հազիւ 6 տարեկան էր դարձել, որ նրա հայրը, Ժան Բապտիստ Պէստալօցցին, որ հմուտ ակնաբոյժ էր՝ վախճանուեց։ Այս հանգամանքն առանց հետեանքի չը մնաց նրա յառաջագիմութեան համար, որովհետեւ նրա գերդաստանը հարուստ չէր։ Երիտասարդ Հէյնրիխն այդ ժամանակից սկսած տեսնում էր, թէ որքան նրա մայրը նուիրուած էր իր գերդաստանին, որին մի օրինակելի աղախին—հաւատարիմ Բաբլէն անձնուրաբար օգնում էր։ Գտնուելով ամենադժուար հանգամանքներում և պահպանելով իր հասարակական դրութիւնը, Հէյնրիխի մայրը հոգում էր իր երկու զաւակներին մասին։ Պէստալօցցիին պահպանեց իր անձնուրաց և քաղցրաբարոյ մօր համար անջնջելի յիշատակ, որ նրա համար մի տեսակ գաղափար դարձաւ կրթութեան գործում, ինչպէս մայրը գործում էր իր շրջանում, Հէյնրիխը կամենում էր յետոյ այդպէս գործել մարդկութեան բարօրութեան համար։ Բայց որպիսի հիասթափումն էր սպասում նրան աշխարհում։ Աշխարհը չը տուեց նրա ներքին զգացումներին ոչ մի բաւարարութիւն։ Նա զգայուն բնավորութեան տէր էր և երեւակայութիւնը վառ, այդ պատճառով էլ պէտք է հանդիպէր տխուր և դառն իրականութեանը։

Արձակուրդների ժամանակ երիտասարդ Հէյնրիխը լինում էր իր պապ Անդրէ Պէստալօցցու մօտ, որ պատուէր էր հօնգում, Յիւրիխի մօտ։ Հէյնրիխի բարեսրտութիւնը, առատ պաշար էր գտնում այդ եկեղեցականի տանն, ուր կարելի էր տեսնել միայն անձնուրութիւն և այնպիսի սերմեր, որոնք նշանակուած էին տալ ամենագեղեցիկ պտուղներ։

Զարմանալի չը պէտք է թուի, որ հետեւելով այդ աս-

տուածապաշտ պատուօրին՝ նա սկզբում մտածեց հոգեւորական դառնալ։

Պէստալօցցիին ուսանող դառնալով պէտք է հրապարակէր այն ժամանակուայ ուղղութեամբ։ Այդ միջոցին պրօֆէսորներից շատերը մեծ փայլ էին գցում «մարդկութեան ընկերութեան» (collegium humanitatis) վրայ։ Դրանք ձգտում էին վերադարձնել իրենց համաքաղաքացւոյ դէպի հասարակ կենցաղավարութիւնը, մօտեցնել բնութեանը (Բուսսօ), ներշնչել անկախութեան հետ խսկական և ազնիւ սէր դէպի բարին։ Պէստալօցցիին գտնուելով այդ բոլոր ազդեցութիւնների տակ՝ շարունակում էր ուսումնասիրել աստուածաբանութիւնը, բայց քարոզի առաջին փորձում անյաջողութեան հանդիպելով (քարոզելիս ծիծաղել էր) հրաժարուեց հոգեւոր պաշտօնից և մտածեց իրաւաբանութիւն ուսանել, որպէս զի կարողանայ ուղղել այն ժամանակուայ հասարակութեան սարսափելի մոլորութիւնները և չարագործութիւնները։ Նա բորբոքուած էր ազգասիրութեամբ, բայց իրաւաբանական ասպարէզը շուտով փակուեց նրա համար, որ ուղղած էր ինքը ժողովրդի օգտին և ենթարկեց նրան այն ժամանակուայ ազնուազետական ուժեղ կառավարութեան բոլոր խստութիւններին։ Այդ պատճառով նա մտածեց ուսումնասիրել երկրագործութիւնը, որի վրայ մեծ ջանք գործ դրեց։ Այս գործում նա գլխունում էր Բուսսօի գաղափարների ներգործութեան տակ, որոնք ընդունուած և ջերմ առաջարկուած էին պրօֆէսորների կողմից։ Երկրագործութիւնը որպէս մասնագիտութիւն ընտրելու նպատակն էր ծառայել հասարակութեանը և օգտաւէտ լինել իր համաքաղաքացւոյ։ Նա ցանկանում էր կատարելագործել երկրագործական

միջոցները և ներմուծել հողի նոր ձևի մշակութիւն։
Նա գնաց յայտնի երկրագործ՝ Զիֆէլիի մօտ, որ բնակ-
ւում էր Քիրխբէրգում՝ Բէրնի մօտ և վերջացնելով իր
գործն այդ ուսումնականի մօտ, գնեց Արգաու Կանտո-
նում Բիրֆէլդի մօտ մի հող, ուր և հիմնեց իր Նոյհօֆ-
անուանուած կալուածքը։ Իր ապագայի մասին գեղեցիկ
ծրագիր կազմելով՝ նա ամուսնացաւ Աննա Շուլդհէյսի
հետ, որ երկար տարիներ շարունակ լինելու էր նրա հա-
ւատարիմ ընկերը։ Որպէս երկրագործութեան վերանո-
րոգիչ, համաձայն իր դիրքին և այդ ձեռնարկութեանը
պէտք է օրինակելի դառնար իր համաքաղաքացւոյ բա-
րօրութեան համար։

Պէստալոցցու նախագծերը տարաբաղաբար ձախոր-
դութիւնների էին հանդիպում և նա ընկաւ պարտքի
տակ ու մնաց իր կալուածքում համարեա առանց մի
կտոր հացի։

Հէնց այդ ժամանակն է լինում (1775 թ.), որ նա
Նոյհօֆում բացում է իր մանկավարժական հիմնարկու-
թիւնը։ Նըջակայքից ժողովում է այդ տեղ աղքատ երե-
խաներ, սկսում է նրանց կրթել, աշխատանքի սովորցնել
և զարգացնել նրանց բարոյական ընդունակութիւնները։
Պէստալոցցին անդադար աշխատում էր։ Նոյհօֆը թէ ու-
սումնարան էր և թէ գործարան՝ առանց ծրագրի։ Այդ
տեղ մանում էին կանեփի և կտաւատի թելեր, պարա-
պում էին հողագործութեամբ և այլն։

Զը նայելով որ Պէստալոցցին իր բոլոր ուշադրութիւնը
լարել էր այդ հիմնարկութեան վրայ և իր բարեկամ-
ներին էլ մասնաւոր օգնութիւն էր ստանում, այնու-
ամենայնիւ նրա գործերը յաջող ընթացք չունեցան։
Այդ միջոցին Պէստալոցցին մի առանձին աշխուժով պա-

րապում էր իր որդու—Եակոբլիի սկզբնական կրթու-
թեամբ։ Նա կամենում էր, որ իր որդու դաստիարակու-
թիւնը կատարուի կարեւոր ազատութեամբ, ինքն իրեն,
առանց մի որ և է ծանրաբեռնութեան։

Այս տեղ երեւան է գալիս Պէստալոցցու մանկավար-
ժութեան ամենաբեղմնաւոր գալափարը, որ վճռական
յաղթութիւն էր գործելու մանկավարժական հին եղա-
նակների (մէտօդ) վրայ։

Պէստալոցցին ասում է, գիտութիւնովդ մի՛ ծանրա-
բեռնի երեխայիդ, բայց աշխատիր, որ նա իր խելքով
ճանաչի ճշմարտութիւնը, յաճախակի ցոյց տուր նրան
այն առարկաները, որոնք կարող են նրան ուսուցանել,
զարգացնել։ Նրեխայիդ ձեռքից բռնած առաջնորդիր նը-
րան դէպի բնութեան մեծ դաշտավայրը և յետոյ ճըշ-
տութեամբ ապացուցիր՝ թէ բնութիւնն է, որ ուսուցա-
նում է նրան, որ դու քո արուեստով նրա աշակերտն
ես լինելու։

Այս գաղափարն արտայայտւում է Պէստալոցցու բազ-
մաթիւ գրուածքների մէջ բազմազան կերպով, որոնց
մէջ մի շատ նշանաւոր նկատողութիւն է անում, այն է՝
որ կրթութիւնը պէտք է կատարուի կանոնաւորութեամբ
և կատարեալ կերպով։

Պէստալոցցու որդի Եակոբլին, որ ծնուել էր 1770 թ.
վախճանուեց 1797 թ. թողնելով մի զաւակ, որի անունն
էր Գոտլիբ, որ գնդապետ Պէստալոցցու հայրն էր։ Այս
վերջինը Յիւրիխի պօլիտեխնիքումի պրօֆէսորն է։

Նոյհօֆի գործն անյաջողութեան պատահելով, Պէս-
տալոցցին իր բարեկամների խորհրդով սկսեց պարապել
գրականութեամբ և մանկավարժութեանը վերաբերեալ
գաղափարները գրի վերածել։ Նա գրեց «ձգնաւորի ե-

րեկոյ», «Լինհարդ և Գերտրուդ»: Այս վերջինը մի գեր-
դաստանի և մի գիւղաքաղաքի բարգաւաճման պատ-
մութիւնն է: Այդ տեղ երեւում է թէ ի՞նչ կարող է ա-
նել մի գերդաստանի մայր և թէ ի՞նչ կարող են անել մի
քաղաքի խելացի կառավարիչներ եկեղեցու և ուսումն-
նարանի օգնութեամբ: Այդ գրքում բարոյականութեան
գեղեցկութիւնը երեւում է խիստ որոշ կերպով և մեծ
հրապոյրքով: Այդ գիրքը մեծ թնդիւն հանեց ամբողջ
աշխարհում: Բայց նրա միւս գրուածքները յայտնուե-
ցին համարեա աննշան կերպով:

Ստանալով Նոյհօֆում «աղքատների փրկիչ» տիտղոսը,
նա արժանի է, որ նրան անուանէին Նոյնպէս Ստանցի
որբերի հայր:

Շտապֆէրի առաջարկութեամբ 1798 թ. դեկտեմբե-
րին Պէստալցցցուն հրաւիրեցին կառավարելու այն որ-
բանոցը, որ հիմնել էին Ունտէրվալդէնում: Երբ գեներալ
Շաուէնբուրգը զէնքի ուժով հպատակեցրեց: Այդ տեղ
Պէստալցցցին մեծ ջանք գործ դնելով աշխատեց 7—8
ամիս և կարողացաւ այդ որբանոցը հասցնել յաջող դը-
րութեան, բայց 1799 թուի յունիսին այդ որբանոցի
շէնքը դարձրին հիւանդանոց փրանսիացիների երկրորդ
արշաւանքի պատճառով: Այդ ժամանակ Պէստալցցցին
շատ աշխատելուց հիւանդանալով՝ գնաց Գուրնիփէլ իր
առողջութիւնը վերակազմելու համար:

Նրա փորձառութիւնը Ստանցում կարելի է հետեւեալ
կերպով համառօտել:—

1. Ամենայն տեսակ գիտնական, բարոյական և կրօնա-
կան տեղեկութիւնները պէտք է հիմնուած լինեն գի-
տողութեան վրայ:

2. Ուսումը պէտք է համապատասխան լինի երեխայի
ոյժերին, որպէս զի նա կարողանայ զարգանալ:

3. Սկզբնական ուսման եղանակն այն աստիճան պէտք
է հեշտ լինի, որ ամեն մի մայր կարողանայ գործադրել:

4. Կարգին և ճշմարտութեամբ գործ կատարելու կա-
րեւորութիւնը, որ նա սկզբում առաջարկել էր՝ հաս-
տատուում են փորձերով:

Փոփոխ (mutuele) և զանազան եղանակներով ուսու-
ցանելը, որ կարող է մանկավարժութեան փորձառու-
թեանը ծառայել, նա գործադրել էր, որ մասամբ ծա-
նօթացնում է Պէստալցցցու մանկավարժական եղանա-
կի հետ:

Պէստալցցցուն կարելի է անուանել Բէրտուի ժողո-
ւրդական ուսումնարանի հիմնադիր: Այդ քաղաքը գա-
լով՝ նա խնդրեց թոյլ տալ իրեն դասեր տալու մի սկզբ-
նական ուսումնարանում: Սկզբում նրան մերժեցին,
յետոյ մի ուսումնարանում մի քանի դաս տուին:

Վերջապէս յանձնեցին նրան ժողովրդական ուսումն-
արանի պատրաստական դասատուներ, ուր կային մինչև
8 տարեկան երեխաներ: Իր գործունէութեան համար շու-
տով վարչութիւնից մի շնորհակալութեան թուղթ ստա-
ցաւ: Ութն ամիս հազիւ անցած՝ Պէստալցցցին Բէրտուի
ուսումնարանի յանձնաժողովից մի նամակ ստացաւ, ո-
րի մէջ գովաբանելով նրա մանկավարժական եղանա-
կը՝ հրաւիրում էին նրան այդ քաղաքի երկրորդ ուսումն-
արանի համար ուսուցիչ, ուր 8—15 տարեկան աշա-
կերտներ կային: Թէև նա ամեն կերպ աշխատում էր
փորձառութեան ենթարկելով գործադրել իր մանկավար-
ժական եղանակը (մէտօդ), բայց այդ տեղ էլ նրա աշխա-
տանքն անյաջող ելք ունեցաւ: Նրա աշակերտներից մէ-

կը, որ 10 տարեկան էր՝ զարմանալի գոյներով է նկարագրում այդ ուսումնարանը:

Պէտք է ասել, որ գործնական վարժութիւնները կատարւում էին ամենահասարակ կերպով և Պէստալօցցին արդէն այն ժամանակ թուերի ձևերի հետ, լեզուն էր կցում, որ նրա կարծիքով կազմում էին կրթութեան ամբողջ նիւթը: Իսկ միւս ուսմանքները նա անկախ բաներ չէր համարում, այսպէս զոր օր. թուերի հետ կըցում էր նա հաշուելը, ձևերի հետ՝ երկրաչափութիւնը, նկարչութիւնը, և առ հասարակ ամենայն տեսակ միտք պէտք է շուտ արտայայտուէր:

Փոքր ինչ յետոյ, զանազան հանգամանքների պատճառով, որոնց մասին պատմելու կարևորութիւն չըկայ այս տեղ՝ Պէստալօցցին հաստատուել էր Բէրտոլ ամրոցում որպէս ուսումնարանի տեսուչ և ունէր շատ աշխատակիցներ: Այդ տեղ կառավարութիւնը հովանաւորում և օգնում էր նրան: Այդ ուսումնարանը, որ հետզհետէ ուսուցչաց դպրոցի ձև ստացաւ՝ իր գործնական բաժանմունքն ունէր: Այդ տեղ Պէստալօցցու աշխատակիցներն էին, Կրիսին, Ապէնցէլը, Տօբլէրը, Բուսսը, Նաէֆը: Դրանք բոլորն էլ մանկավարժական եղանակները կատարելագործելու համար աշխոյժով աշխատում էին: Պէստալօցցին իր մանկավարժական ընդհանուր հայեցակէտը հետևեալ կերպով է ձևակերպում իր գործողութեամբ. — մարդկային բնութեան զարգացումը ենթակուած է բնական օրէնքներին, որոնց հետ կանոնաւոր դաստիարակութիւնը պէտք է համերաշխութեամբ ընթանայ: Ահա նրա գաղափարներից մի քանիսը: —

1. Բնութիւնը միաժամանակ չի զարգացնում մեր բոլոր ընդունակութիւնները:

2. Այդ զարգացումը հետևաբար է և ծանրընթաց ու միշտ բնաւորութեան անհատական գործն է:

3. Վարժութիւնը կրթութեան ամենամեծ միջոցն է: Բնութիւնը կրթում, վարժում է մեր ընդունակութիւններն այն բաներով, որոնց մենք հետազօտում ենք:

4. Կրթութեան գործը հիմնուելով կանոնաւոր վարժութիւնների վրայ, կառավարչի մարդկային բոլոր ընդունակութիւնների ներգաշնակ, ազատ, առաջադէմ զարգացումը:

1804 թ. Բէրնի կառավարութիւնն առաւ Պէստալօցցուց՝ Բէրտոլ ամրոցը ուր հիմնեցին մի ապաստանարան, իսկ Պէստալօցցուն Միւնխէնբուքսում մի հին վանք յանձնեցին նոր ուսումնարան հիմնելու:

1805 թ. Պէստալօցցին հրաւեր ստացաւ Իվէրգօնից և չը կարողանալով մաքառել երկաթի կամքի տէր Ֆէլէնբէրգի հետ՝ որ իր աշխատակիցներից մէկն էր, գնաց Իվէրգօն, ուր նրան հետևեցին Միւնխէնբուքսի ուսուցիչները և աշակերտները: Դրանք բոլորն էլ տեղաւորուեցին Իվէրգօն ամրոցում, որ քաղաքը յանձնել էր Պէստալօցցուն:

ՊԷՍՏԱԼՕՑՑՈՒ ԳՈՐԾՈՒՆԷՈՒԹԻՒՆՆ

Ի Վ Ե Ր Դ Օ Ն ՈՒ Մ

Չը նայելով, որ Պէստալօցցին արդէն եւրոպական հռչակ էր ստացել, որ պէտք է նրան մարդկութեան դաստիարակչի տիտղոսը տար՝ ընկալ և թշուառ վախճան ունեցաւ այն ուսումնարանը, որ նա հիմնեց Իվէրգոնոմ: Այդ անկման պատճառները յիշում է Հայր Ժիրարը: Ներքին պատճառները բարդուեցին ուսուցիչների անհամաձայնութեանց հետ: Այն սէրը, որ իշխում էր մեր մէջ, ասում էր Պէստալօցցին իր աշխատակիցներին, անյետացել է և պէտք է անյետանար: Մենք չը չափեցինք այն ոյժը, որ պահանջում էր սէրը: Սարսափելի վիճաբանութիւնները ստիպեցին Պէստալօցցուն հեռանալ այդ տեղից:

1825 թ. երբ նա 80 տարեկան էր՝ գնաց Նոյհօֆ: Տիկին Պէստալօցցին, որ շարունակ խրախուսում էր ամուսնուն՝ վախճանուել էր 1814 թուին Իվէրգոնոմ: Պէստալօցցին ապրելով Նոյհօֆում՝ գրեց «Կարապի երգը» և «Իմ ճակատագիրը»: Նա այդտեղ հանգստանում էր օրական 6 ժամ, իսկ մնացած ժամանակ գնում, այբուբէն էր սովորեցնում Բիէրի ուսումնարանում: Վերջապէս այդ պատկառելի ծերունին վախճանուեց 81 տարեկան հասակում այն տխրութիւնից, որ պատճառեց

նրան Բիէրի գրութիւնները: Բիէրն այդ գրութիւններում յարձակւում էր նրա բնաւորութեան, կրօնական զգացմանց և մանկավարժական եղանակի վրայ:

Այս աշխարհում այդ եղաւ նրա վարձատրութիւնն այն անսպառ և անձնուրաց աշխատութեան համար, որ նա կատարեց յօգուտ մարդկութեան բարօրութեան:

Խորհուրդ ենք տալիս կարգաւ Պէստալօցցու կենսագրութիւնը, որ նկարագրում է նրա մանկավարժական գործունէութիւնը, նրա կրօնական և բարոյական նուրբ զգացմունքները և այն ժամանակ կը տեսնէք, որ նրան կարելի է համարել կատարեալ մարդու մի գեղեցիկ տիպար:

ՀԱՅՐ ԳՐԷԳՕՍԻՐ ԺԻՐԱՐԸ ծնուեց Չուիցարիայի Ֆրէյբուրգ քաղաքում 17 դեկտ. 1765 թ.: Սկզբնական կրթութիւնն ստացաւ հայրական տանը, և այն յիշողութիւնները, որոնք տպաւորուել էին նրա մէջ իր հօր տանը՝ շատ վառ էին մնացել նրա սրտում: Կասկած չը կայ, որ այդ յիշողութիւնները ներգործած կը լինէին նրա գաղափարների վրայ: Կրթութիւնը նրա համար միայն մէկ նպատակ ունէր, այն է՝ երեխային գիտակցաբար բարձրացնել և հասցնել մայրական բնազգմանը: Շատ քիչ մարդիկ կան, որոնք հասկացած լինէին այն կարեւոր դերը, որ Աստուած նշանակել է գերգաստանի համար: Նա ասում էր, որ հաւատը կապուած է գերտաստանի հետ, որովհետեւ յայտնւում է որպէս որդիական զգացմունք և բարձրացնում է գէպի երկնային հայրը: Պէտք է մտաբերել, որ այդպէս էր կարծում նաև Պէստալօցցին:

Ժիրարը երբէք չէր կարօղանում բաւականանալ նոր գիտութիւններ ձեռք բերելով, նա միշտ կարեւոր էր հա-

մարում մտախոհութիւն, սեպհականութիւն դարձնել այն բոլորը՝ ինչ տալիս են գիտութիւնները և զննութիւնը:

1804 թ. Թրէյբուրգի վարչութիւնը Հայր Ժիրարին նշանակեց տեսուչ նախապատրաստական ուսումնարանի, որ սկզբում 40 աշակերտ ունէր: Հայր Ժիրարի յաջող վարչութեամբ աշակերտների թիւը հասաւ 300—400-ի: Հայր Ժիրարը օրիորդաց ուսումնարաններ էլ բանալ առեց, որոնց մէջ աշակերտողներին թիւը շուտով նոյնպէս 300—400-ի հասաւ:

1809 թ. Պէստալոցցին խնդրեց դաշնակցական աւագ ժողովից նշանակել մի յանձնաժողով Իվէրգոնի ուսումնարանը քննութեան ենթարկելու: Հայր Ժիրարը մասնակցում էր այդ յանձնաժողովին և հէնց ինքն էլ պէտք է զեկուցումը տար: Այդ հանգամանքը մեծ ներգործութիւն ունեցաւ Ժիրարի մանկավարժական հայեցակէտի վրայ: Իվէրգոնում նա կարողացաւ ըմբռնել Պէստալոցցու մեծ գաղափարները և մտախոհութիւնը, որ բացեց նրա առջև մի նոր հորիզոն: Հայր Ժիրարը Թրէյբուրգ վերադառնալով գործադրեց Պէստալոցցու գաղափարներն ամենայն յաջողութեամբ: Կրթութիւնն ենթարկեց նա բանական կարգադրութեան քայլ առ քայլ հետեւելով խելքի զարգացմանը, որ Պէստալոցցին գրել էր որպէս հիմք իր դաստիարակչական ձևի: Կրօնի դասաւանդութիւնն սկսում էր Աստուծոյ յայտնութիւններով և յետոյ աւելի լրացնում ու վերջապէս տալիս էր հասակաւոր աշակերտին կարեւոր բացատրութիւններ: Նոյնը կատարւում էր թուաբանութեան վերաբերութեամբ. չորս գործողութիւնը սովորեցնում էին միևնոյն թուերով, յետոյ նոյնը աւելի մեծ թուերով, և վերջապէս միևնոյնը՝ կատա-

րում էին զանազան թուերով: Լեզուն ուսանելու համար հէնց առաջին դասում սկսում էին երեխայի ուշադրութիւնը բեւեռել մէկ նախադասութեան վրայ, որ արտայայտուէր մի ամբողջ միտք և յետոյ կարելի էր լինում տեսնել թէ ինչպէս մարդկային խորհումները հետզհետէ բարդւում են, որի ամբողջ կազմակերպութիւնները, հէնց սկզբից որոշած և նախազուշակած էին: Հայր Ժիրարի ուսումնարանում, համաձայն Պէստալոցցու տուած ծրագրին, դասաւանդութիւնն աստիճանաբար կարգադրուեց և բացի այդ՝ Ժիրարի առաջնորդութեամբ այդ ուսումնարանն ունեցաւ գործնական և բարոյական կառավարիչ: Թուաբանական խնդիրները վերաբերում էին կեանքի պահանջներին և ծանօթացնում էին տնային տնտեսութեան հետ: Պատմութեան դասերից եզրակացնում էին բարոյական հիմունք, աշխարհագրութիւն դաս տալիս զարգացնում էին ոգորմածութեան, բարեգործութեան զգացմունքը դէպի մարդկային սերունդը և բացատրում էին քրիստոնէութեան շնորհն, օգուտը: Բնագիտութիւնն ուսուցանելիս կենդանի կերպով ցոյց էին տալիս, ապացուցանում էին Աստուծոյ իմաստութիւնը և մեծութիւնը: Լեզուն, որպէս մեր մտքերի և զգացմանց արտայայտիչ՝ պէտք է ենթարկուէր ընդհանուր, ներդաշնակ զարգացման և լինէր ամենաազգու միջոց, որով պէտք է ներմուծուէր երեխայի խելքի մէջ բարի և օգտաւէտ գաղափարներ, զգացմունք և բարոյական ու կրօնական գաղափարներ:

Հայր Ժիրարը ցանկանալով մարդել երեխայի խելքը՝ կամենում էր մատակարարել նրան օգտաւէտ գիտութիւններ և տալ երեխայի մտածելու եղանակին, զգացմունքին, կամքին լաւ ուղղութիւն: Այս տեղից հետե-

ւում են նրա հետեւեալ խօսքերը, որոնք վերնագիր դարձան նրա մանկավարժական գրուածքի և որոնք նրա մանկավարժական գաղափարներն են ամփոփում. «խօսքերը մօքի համար են, իսկ մօքերը սրտի և կեանքի համար»: Մանկավարժութեան մէջ իւրաքանչիւր խօսքը պէտք է հասկացուի և իւրաքանչիւր գաղափար պէտք է յարմարեցրած լինի կեանքի զանազան պահանջներին:

Հայր ժիրարն իր պատուական աշխատասիրութեան մէջ, որի վերնագիրն է «Մանկավարժական գաղափարներ մայրենի լեզուի մասին», ընդունում է որպէս սկզբնական մայրական բնազդումը, և որովհետեւ այդ մի բնական զգացմունք է, այդ պատճառով էլ արժանի է մեր ամբողջ ուշադրութեանը: Երեխային խօսել սովորեցնելիս՝ մայրը ցոյց է տալիս առարկաներ և նրանց անունը տալիս է, նա երբեք չի ծռւում խօսքերին: Այդ խօսքերը երեխային միշտ մի բան են սովորեցնում: Մայրը չի սովորեցնում նրան այդ խօսքերի արտասանութիւնն, այլ ցանկանում է միայն մի բան սովորեցնել, նա կանգ չի առնում լեզուի տարրերի վրայ, նա աշխատում է միայն սովորեցնել: Բարեպաշտ և քրիստոնեայ մայրը կրթութեան իր զաւակն այնպէս, որ նա լինի բարի, առաքինի, աստուածապաշտ: Ահա դրանք են մայրական կրթութեան և սիրոյ գլխաւոր և իսկական դրօշմը: Հայր ժիրարն օգտւում է այդ բնական տուրքից և իր «Մանկավարժական գաղափարներում» բացատրում է այդ բնազդումը, որ յարմարեցրած պէտք է լինի երեխայի բոլոր պիտոյքների համար:

Ահա թէ Հայր ժիրարն ինչպէս է կազմակերպում իր յօրինակարգը (սխտէմ)՝ «Կամքը կրթելու ուղիղ ճանապարհը միշտ բաց չէ, ուրեմն մի ուրիշ ճանապարհ էլ

պէտք է գտնել»: Հոգեբանութիւնը դրա վերաբերութեամբ առաջարկում է մեզ հետեւեալ մի նշանաւոր գործնական սկզբունք] (մաքսիմ), այն է՝ մարդս գործում է ինչպէս նրան հաճելի է և ինչպէս նա հրաշտ է: Այս երեք խօսքը յայտնում են մեզ այն գաղափարը, որ մեզ համար կարեւոր է կանոնաւորելու այն աշխատանքը, որ մենք սկսելու ենք: Յանկանում էք իմանալ թէ ի՞նչ պէտք է անէք, որ երեխան աստուածապաշտ, բարի և ազնիւ լինի, ներշնչեցէք նրան մաքուր, բարեսէր, ազնիւ ձգտումներ, որովհետեւ մարդ ձգտում է այն բանին, որ նրան հաճելի է: Ի՞նչպէս պէտք է ներշնչել նրանց այս ձգտումները: Ծանօթացրէք աշակերտներին այդ գաղափարների հետ, բացատրեցէք օրինակներով դրանց կարեւորութիւնը և օգուտը կեանքի համար: Գաղափարները և վարքը մտածողութեան արդիւնքն են, այս մի օրէնք է: Սակայն այս օրէնքը բացատրութեանց է կարօտ, որովհետեւ ազատութիւնը չի կարելի կաշկանդել, այլ միայն պէտք է նրան ուղղութիւն տալ: Ուղղութիւն տալու աշխատանքն երբեք չի լինի բոլորովին անյաջող, արդիւնքը չի լինի անփրէպ (անսխալ): Այդ լաւ միջոց է, որ պէտք է գնահատենք:

Մարդիկ միշտ պէտք է յուսան Աստուծոյ ողորմութեան վրայ, որովհետեւ նա միայն կարող է զօրացնել մարդուս կամքը բարեգործութեան համար:

ՆԱՎԻԼ 1784—1846. Հայր ժիրարի գրուածքները կարող են համարուել Նաւիլի մանկավարժութեան ամենալաւ յառաջաբան: Նաւիլը, որ Վէրնիէում գտնուած ուսումնարանի տեսուչն էր, մի նոր ուղղութեամբ ուսումնարան չէր հիմնել, այլ շարունակում էր ժիրարի ուղղութեամբ, որի մանկավարժական գաղափարներն ըն-

գունել էր։ Այդ ուսումնարանում, որ նշանակուած էր 17—18 տարեկան երիտասարդների համար, մայրենի լեզուն սովորցնում էին Հայր ժիրարի ձեռքով ու նրա անտիպ տետրակներով, միայն թէ փոքր ինչ փոփոխած, որովհետեւ նրանք աւելի մեծ աշակերտների համար էին նշանակուած։ Լեզուին վերաբերեալ դասատուութիւնն ընթանում էր մեծ յառաջագիմութեամբ։ Այդ տեղ դաս էին տալիս օգտաւէտ գիտութիւններ, զարգացնում էին աշակերտների բոլոր ընդունակութիւնները և ներշնչում էին երիտասարդներին բարոյական և կրօնական ուղղութիւն, որոնց յարակցեցին լատիններէն, յունարէն, գերմաներէն, անգլիերէն, իտալերէն լեզուները, թուաբանութիւնը, բնագիտութիւնը, աշխարհագրութիւնը, պատմութիւնը, կրօնը և բարոյագիտութիւնը որքան կարելի էր։ Եթէ այդ բոլորի վրայ աւելացնենք հայրական կանոնաւոր խնամքը, գերդաստանական կեանքը, մարզութիւններն ազատ օգտւում մարմինն ամրացնելու համար, կունենանք Նավիլի ուսումնարանի բաւականին ճիշտ պատկերը։ Նավիլը ոչ միայն կազմակերպեց այդպիսի մի օրինակելի ուսումնարան, այլ և ներկայացրեց զանազան գրուածքներ։

ՖՐԵՕԲԵԼ

Առաջուտ — Վիլհելմ — Ֆրիդրիխ Ֆրէօբելը, մանկական պարտիզի ստեղծողը, ծնունդ 21 ապրիլի 1782 թ։ Մոռլենի անհոգութեան պատճառով սկզբում նա ընկաւ վատ հասարակութեան մէջ։ Նրա երկու եղբայրները, որոնք նրանից մեծ էին, սկսեցին հոգալ նրա մասին։ Յետոյ նրա քեռի Հօֆմանը, որ Իլմ քաղաքում պատուօր էր՝ պարտաւորուեց կրթել նրան։ Հօֆմանը մի

ողորմած և մեղմ բնաւորութեան տէր մարդ էր։ Նա Ֆրէօբելի հետ բարեսրտութեամբ էր վարւում և երեխան իրեն ամեն տեսակ բռնութիւնից ազատ զգալով՝ որ առաջ գործադրում էին իր վրայ, սովորում էր քաղաքային ուսումնարանում թուաբանութիւն, աշխարհագրութիւն և փոքր ինչ էլ լատիններէն լեզու։

Նա առանձին ձգտումն չ'ունէր դէպի ուսումն, այդ պատճառով էլ նրան տուին մի անտառապետի մօտ անտառաածութիւն և երկրաչափութիւն սովորելու։ Ազատ միջոցին նա կարգում էր բուսաբանութեան և երկրաչափութեան վերաբերեալ գրքեր, բոյսեր էր ժողովում, զբօսնում էր անտառներում։ Նա շատ էր սիրում բնութիւնը, բայց և ասում էր, որ այն ժամանակ նա դեռ չէր հասկացել բուսականութեան ներքին կեանքը։ Երկու տարի անտառապետի մօտ մնալուց յետոյ, ցանկանալով ուսումը շարունակել, մտաւ Ենայի համալսարանը, ուր մնաց նա մի տարի և կէս, լսեց մաթեմատիկայի, հանրաբանութեան, ֆիզիքայի, քիմիայի, վարչական իրաւաբանութեան, անտառաածութեան և ճարտարապետութեան դասախօսութիւնները։ Նրա նիւթական միջոցները շուտով սպառուեցին և չը կարողանալով շարունակել իր ուսումը համալսարանում, վերադարձաւ Օբերվիլսբախ, ուր նրա հայրը շուտով վախճանուեց։ Այդ ժամանակ նա դեռ չէր հետաքրքրւում մանկավարժութեամբ։ Նա մտածում էր վարչական կառավարութեան մէջ ծառայել։ Պարապմունք չը գտնելով, նա գնաց Ֆրանկֆուրտ և մտաւ մի ճարտարապետի մօտ։ Կարճ միջոցից յետոյ նրա բարեկամներից մէկը ծանօթացրեց նրան Գրիւնէր մանկավարժի հետ, որ կառավարում էր մի նորաձեւ ուսումնարան, ուր Պէտտալօցցու եղանակով

(մէտօդ) էին սովորեցնում: Գրիւններին մի ուսուցիչ էր հարկաւոր, նա այդ տեղն առաջարկեց Ֆրէօբէլին, որ փոքր ինչ տատանուելուց յետոյ՝ ընդունեց Գրիւնէրի այդ առաջարկութիւնը: Այդ պատահեց 1805 թ. Ապրիլին: Մի քանի օրից յետոյ նա իր եղբայր Քրիստօֆին գրեց հետեւեալը՝ «զարմանալի է, թէ որքան իմ այժմեան գործն ինձ հաճելի է, հէնց առաջին դասի ժամանակ ինձ թւում էր, թէ միշտ այս գործով եմ զբաղուած եղել և կարծես թէ սրա համար եմ ստեղծուել, չը գիտեմ թէ ինչպէս բացատրեմ այն բոլորը, որ կատարւում էր իմ մէջ: Չեմ կարող երեւակայել, որ ես մտածած լինեմ մի ուրիշ գործով պարապելու, բայց պէտք է ասեմ, որ չէի մտածել, որ ես կարող եմ ուսուցիչ դառնալ: Քանի որ դաս եմ տալիս՝ ես ինձ զգում եմ ինձ համար նախասահմանուած վիճակի մէջ:

Երբ Գրիւնէրը Ֆրէօբէլին պատմեց Պէստալօցցու մասին, նրանում ծագեց մեծ ցանկութիւն տեսնել այդ մեծ մանկավարժին գործի մէջ, աշակերտներով շրջապատուած: Հէնց որ ամառուան դասերը վերջացան՝ նա ոտով գնաց Իվէրդօն: Վերադառնալուց յետոյ նա աւելի աշխոյժով էր պարապում աշակերտների հետ և աշխատում էր գործադրել Պէստալօցցու մանկավարժական եղանակը: Տարուայ վերջին քննութեան ժամանակ նրա աշակերտներն այնպէս յաջող քննութիւն տուին, որ Գրիւնէրը շնորհաւորեց նրան: Ֆրանկֆուրտ գալուց փոքր ինչ յետոյ նա յանձն առաւ գերմաներէն լեզուի և թուաբանութեան մասնաւոր դասեր տալ մեծատուն Հօլցհաուզէնի երեք որդուն: Դուրս գալով Գրիւնէրի ուսումնարանից՝ մտաւ այդ պարոնի գերդաստանը որպէս տնային ուսուցիչ և շուտով Հօլցհաուզէնից համաձայնութիւն

ստացաւ իր այդ երեք աշակերտների հետ Իվէրդօն գնալու: Այդ երիտասարդները պէտք է ուսանէին Պէստալօցցու մօտ: Ֆրէօբէլը յաճախելով այդ նշանաւոր մանկավարժի ուսումնարանը՝ սովորեց նրանից այն՝ ինչ որ պակասում էր նրան: Ֆրէօբէլն իր աշակերտների հետ 2 տարի մնաց Իվէրդօնում:

Իր կենսագրութեան մէջ, որ նա գրեց 1827 թ. հաստատում է, թէ նա ներքին միութիւն չը գտաւ Պէստալօցցու ուսումնարանում և նրա աշխատակիցների մէջ, բայց և աւելացնում է, թէ այն ժամանակը, որ նա անցրեց Իվէրդօնում՝ վճռական էր նրա կեանքի համար:

Նա նորից ցանկացաւ համալսարան մտնել: Երբ Ֆրանկֆուրտ վերադարձաւ (1810 թ.), մտածում էր դուրս գալ Հօլցհաուզէնի տնից, որ գնայ Գէօտինգէն, բայց ստիպուած էր էլի մէկ տարի շարունակել իր ուսուցչութիւնը: Մանկավարժութեան և կրթութեան վերաբերեալ այն թերի գիտութիւնը, որ ես ունէի, ասում է Ֆրէօբէլը, այն աստիճան չի՛նք էին թւում ինձ, որ ես ինձ երջանիկ էի համարում, երբ կարողացայ թողնել իմ ուսուցչական պաշտօնը:

1811 թ. յունիսի սկզբում Ֆրէօբէլը մտաւ Գէօտինգէնի համալսարանը:

1811 թ. ամառը յայտնուեց այն գիտաւոր մեծ ասուղը, որ գրաւեց Ֆրէօբէլի ուշադրութիւնը և ստիպեց նրան պարապել աստեղաբաշխութեամբ, որպիսի ուսումնասիրութիւնը յղացրեց նրա մէջ այն գաղափարը, որ նա անուանում է ֆիսկան օրէնք (la loi sphérique) և որ նշանակում է կլորութեան, ամբողջութեան, կատարելութեան, միութեան, միաձեւութեան օրէնք: Այդ օրէնքը նա ընդունեց որպէս ընդհանուր փիլիսոփայական և բարոյական

օրէնք: Այդ րոպէից սկսած հաստատուեց նրանում: որ տիեզերքն ունի միութեան ընդհանուր (unité universelle) գործարանաւոր կապ, որ միացնում է բոլոր իրերը և ենթարկում է ամեն ինչ մի օրէնքի: Նա համոզուեց, որ գունդն է (sphere) սկզնական միութեան տիպարը, խորհրդաւոր նշանը (symbole), որով արտայայտուում է այդ աստուածային օրէնքը: Նա ասում է, թէ սկզբում բոլոր երկնային մարմինները կազմել են մէկ տիեզերական գունդ, որ բաժանուել է զանազան մասերի և այդ մասերը կըրկին զանազան մեծութեան գնդերի ձև են ստացել: Այդ գնդերի ձևերիցն էլ հետևում է, որ դրանք միասին առաջ մի գունդ են կազմել:

Գունդն ընդհանուր ձևն է, տիեզերքի մասերի ձևն է. անհատական ձևն է, այսինքն տիեզերքի ընդհանուր, անհատական ձևն է: Ամեն մի գունդ ներկայացնում է կատարելութիւն, ամբողջութիւն, իսկ որպէս ընդհանրութեան (տիեզերքի) մասն՝ կազմում է թերութիւն, անկատարութիւն: Որպէս զի մի մարմին կազմակերպի իր գնդական ձևը, նա պէտք է ինքը ձգտի արտայայտելու իր գոյութիւնն իր մէջ և ինքը պէտք է ձգտի դէպի միութիւնն, անհատականութիւնն, այլակերպութիւնը (ձևափոխութիւնը):

Ամեն մի էակ ինքն է ձգտում այդ երեք առանձնաշատկութեանցը, որոնցով նա ինքն իրեն որոշում է և դառնում է ճշմարտին գիւրրնկալ:

Հէնց գրանցով է գունդը հասնում իր նպատակին, իր բարձր դիրքին (նշանակութեանը). որպէս ընդհանրութեան մի գործարանաւոր մասնիկ:

Մարդկութեան հասարակ առաւելութիւնը հէնց նրանում պէտք է լինի, որ նա աշխատի մշակել, զարգա-

ցնել, ձևակերպել, կատարելագործել, ամբողջացնել ամենից առաջ իրեն յատուկ գնդական բնաւորութիւնը (իր առանձնական բնաւորութիւնը), իր գնդական (ընդհանուր) էութիւնը և յետոյ որպէս մարդկութեան մի մասնիկ՝ կատարելագործել իր առանձնայատկութիւնն, անհատականութիւնը, որ նա ինքն իրեն որոշի, ձևակերպի իրեն յատուկ բնաւորութիւնը, իրենից ձևացնի մի ամբողջութիւն, կատարելութիւն, աստեղաբաշխական լեզուով խօսելով կարելի է ասել, ձևացնի իրենից կրթութիւն, ամբողջութիւն, կատարելութիւն, միութիւն:

Աշխատել զարգացնելու մի էակի գնդական բնաւորութիւնը՝ կը ճշանակէ կրթել այդ էակին:

Գնդական օրէնքն ամբողջովին, իսկական կրթութեան հիմնական օրէնքն է:

Յրէօբէլի խորհրդաւոր գաղափարները գնդական օրէնքի վերաբերութեամբ՝ կազմում են նրա մանկավարժական ուսման հիմքը, որ ինքնուրոյն և անձնական է:

Բէրլինի հանքաբանական թանգարանում որպէս պրօֆէսորի օգնական ժամերով շարունակ աշխատելով և բիւրեղների ձևերը ուսումնասիրելով, Յրէօբէլը մտածում էր բիւրեղների վրայ իշխած օրէնքների մասին:

Մենք տեսանք, թէ որքան նա անհետք, անսովոր կերպով որոշեց գնդի յատկութիւնները և ընդունեց երկրաչափական ձևերի նշանաբանական (symbolique) գաղափարները, և ինչպէս և միշտ աշխատում էր բոլորը վերածել, վերագրել մի բարձրագոյն միութեան, որ պէտք է կազմէր սկզբնական տն ու վերջնական երկրորդական ձևերի:

Բէրլինում նա նորից, բայց հաստատապէս վճռեց նուիրել իրեն մանկավարժական գործին: Այդ միջոցին, երե-

Լի 1816 թ. ամառը հրաւիրեցին նրան Ստոքհոլմ՝ որպէս հանքաբանութեան պրոֆէսոր, բայց նա հրաժարուեց այդ պաշտօնից:

Ֆրէօքէլի եղբայր Քրիստօֆը, որ երիտասարդ ժամանակ նրա պաշտպանն ու առաջնորդն էր, վախճանուել էր 1813 թ. թողնելով իր այրին և 3 որդի: Ֆրէօքէլը վճռեց յանձն առնել այդ երեխաների կրթութիւնը և հիմնել Գրիզէնհէյմում մի ուսումնարան, որտեղ դրանք լինելու էին առաջին աշակերտները: Միւս եղբոր երկու որդիքն էլ յանձնեցին նրան կրթելու և 13 նոյեմբ. 1816 թ. Ֆրէօքէլը բացեց իր ուսումնարանն՝ ընդհանուր գերմանական կրթութիւն տալու համար: Նա հրաւիրեց Բէրլինից իր երկու բարեկամներին — Լանգէտալին և Միգդէնդրօֆին որպէս օգնականներ, որոնք երբեմն նրա աշակերտներն էին եղած: Կարճ միջոցից յետոյ այդ ուսումնարանը Գրիզէնհէյմից տեղափոխեցին Քէյլհաուս: Այդ ժամանակ նրա աշակերտների թիւը 12 էր:

Կրօնական ուսմունքն առաջին տեղն էին բռնում այդ ուսումնարանի ծրագրում: Ֆրէօքէլն ասում էր. որպէս զի կրթութիւնը պողարքեր լինի, պէտք է յենուած լինի կրօնի վրայ, «Աստուած է սկիզբն ու զեկալարը բոլոր տիեզերքի: Աստուած է ստեղծել ամեն ինչ՝ որ տեսնում ենք»:

Կրթութիւնն ընդհանրապէս կատարւում էր Պէստալօցցու եղանակով: Բայց Ֆրէօքէլն ու նրա աշխատակիցները մտադիր չէին մատակարարել աշակերտներին որոշ, դրական գիտութիւն, այլ միայն դրդել նրանց գործունէութեան, առաջացնել նրանցում նախաձեռնութիւն (ինիցիատիւ) և ընդունակութիւնների ազատ արտայայտումն: Ֆրէօքէլը կարծում էր, որ եթէ աշակերտները

կանոնաւոր աշխատանքի սովորեն, լրիւ կատարեն ամեն մի գործ՝ նրանք վերջացնելով իրենց ուսումը Քէյլհաուսի ուսումնարանում՝ չեն ունենայ սիստեմատիքաբար սովորած գիտութիւն, բայց կեանքի համար պիտանի կը լինեն:

Լանգէտալը և Միգդէնդրօֆը սկզբում Ֆրէօքէլի առաջնորդութեամբ ուսումնասիրեցին մանկավարժական եղանակները:

1826 թ. Ֆրէօքէլը հրատարակեց «Մարդու կրթութիւնը»: Դժուար է համառօտ բացատրել այդ գրքի մէջ բովանդակած վարդապետութիւնը: Դա մի այնպիսի գիրք է, որ դժուար է քննութեան ենթարկել: Ֆրէօքէլի յարգողները համաձայնում են, որ այդ գրքում չի յայտնուած մի որոշ սիստեմ, մի բովանդակ վարդապետութիւն, ասում են, որ դա աւելի անկապ գաղափարների մի հաւաքածու է: Մեզ թւում է, որ կարելի է այդ գրքում զետեղուած գլխաւոր գաղափարները ձեւակերպել հետեւեալ կերպով. երեք գործիչ տարրեր (facteur) պէտք է զարգացմանը նպաստեն, այն է՝ կրօնը, բնական գիտութիւնները և լեզուն, որ միացնում է այդ երեք մասերը, որոնք նշանակում են 1, Աստուած, 2, բնութիւն, 3, մարդ:

Մարդուն ստեղծել է Աստուած, նա կայ Աստուծոյ համար և Աստուծոյ շնորհովն է ապրում: այդ պատճառով էլ պէտք է ձգտի բարձրանալու մինչև Քրիստոսին դաւանելու աստիճանը: «Ուսումնարանն, ասում է նա, ամենից առաջ պէտք է տայ քրիստոնէական կրթութիւն»: Բնական գիտութիւնների վերաբերութեամբ Ֆրէօքէլը խորհուրդ է տալիս ուսուցիչներին, ծնողներին, որ այդ գիտութիւնները, սովորեցնեն ոչ թէ գրքերով, այլ բնու-

թիւնը գործնական կերպով զննելով—ցուցական ձևով: Նա ասում է. «Արա այնպէս ինչպէս երեխան է անում: երբ նա մի բան չը գիտէ՝ հօրը կամ մօրն է հարցնում: դու էլ տեղեկութիւնները ժողովիր մայր բնութիւնից և Հայր Աստուծուց՝ բնութեան մէջ: Ուղղապէս դիմիր դէպի այն աղբիւրը, որից ամեն ինչ բղխում է»:

Ահա թէ նա ինչ է ասում իր երրորդ ենթադրութեան (գաղափարի) մասին, որ մարդուն է վերաբերում. «Կրօնը յայտնում է էութեան մասին, բնութիւնն՝ ոյժի և գործողութեան մասին, իսկ մարդկային լեզուն խօսում է մարդու մասին՝ ինչպէս որ նա է՝ իսկապէս»:

Ֆրէօբէլը Քէյլաուի ուսումնարանը յանձնեց Լանգէտալին և Միգդէնդօրֆին, որովհետև մտադիր էր մի նոր ուսումնարան բանալու: Ֆրէօբէլն իր խօսակցութեանց ժամանակ Կրաուզէ փիլիսոփայի հետ, ծանօթացել էր Կոմէնիուսի գաղափարների հետ և նրանում ցանկութիւն էր յղացել մասնագիտաբար պարապել փոքր երեխաների կրթութեամբ: Հէնց այդ ժամանակ Ֆրէօբէլը սկսեց զբաղուել կրթութեան այդ մասով, որի հետ անբաժան է մնալու նրա անունը: Նա ամեն միջոց գործդրեց այդ միտքը գործնականապէս իրագործելու: Մի օր զբօսնելիս նա տեսաւ, որ երեխաները թօփ են խաղում, այդ բոլորին նրանում մի միտք յղացաւ—երեխան առաջին անգամ յայտնում է իր գործունէութիւնը խաղով. թօփը որ գնդաձև է՝ միութեան խորհրդական նշանն է, պէտք է որ նա լինի երեխայի առաջին խաղալիքը:

Գնդակից (թօփից) երեխան կանցնի դէպի խորանարդը, որ առաջին խորհրդական նշան է միութեան ձևափոխութեան մէջ: Այդտեղ Ֆրէօբէլը որոշեց կրթութեան

մասնաւոր միջոցներն, այն է՝ ընծաները (les dons), պարապմանց կերպը և խաղալիքը:

Ուստի այն հասակում, երբ հարկաւոր է հսկել երեխայի առաջին տպաւորութեանց վրայ՝ կարելի է նրան տալ խաղալիքի մի ամբողջ հաւաքածու, որ աստիճանաբար դասաւորուած լինէր, որ նա կարողանայ իր դեռ անգիտակցաբար և չը գործադրուած ընդունակութիւնները դարձնել բնական օրէնքների վրայ, որոնք կառավարում են տիեզերքը և այդ կերպով ծանօթացնել նրան Աստուծային օրէնքների հետ, որոնք հիմքն են ամեն բանի, որոնք նրա (երեխայի) գոյութիւնն են հաստատում:

Ֆրէօբէլի այս գաղափարը կազմում է նրա մի նոր սկզբնակէտը և նրա գործունէութեան վերջին շրջանը:

Սկսած 1835 թ. Ֆրէօբէլը հաստատեց վերոյիշեալ հիմունքը, որի վրա նա պէտք է հիմնէր իր յօրինած մանկական կրթութեան եղանակը:

Ֆրէօբէլն իր բնակութիւնը հաստատեց Բլանքէնբուրգում, որ հիմնէ իր մտածած ձևի ուսումնարանը և որպէս զի իր մանկավարժական գաղափարները տարածուեն՝ սկսեց հրատարակել մի շաբաթաթերթ՝ հետեւեալ վերնագրով.—«Եկէք, ապրենք մեր երեխաների համար»:

Բլանքէնբուրգում Ֆրէօբէլի ուսումնարանը սկզբում անուանւում էր. «փոքր երեխաների ուսումնարան», ինչպէս սովորաբար անուանում էին բոլոր այդ տեսակ ուսումնարանները: Բայց Ֆրէօբէլը ցանկանում էր իր ձևի ուսումնարանին մի առանձին անուն տալ: Նա երկար ժամանակ որոնում էր մի այնպիսի անուն, որ համապատասխանէր նրա գաղափարին: Մի օր Մէգդէնդօրֆի և մի այլ բարեկամի հետ գնում էր նա Քէյլհաուից դէպի Բլանքէնբուրգ և իջնելով մի նեղ ճանապարհով, որ տե-

կու կլոր, շրջանաձև եզերք: Եթէ գլանը դնենք իր մի-
հարթ մակերևոյթներից մէկի վրայ՝ նա անշարժ կը մը-
նայ: Այստեղ յայտնին (կոր մակերևոյթ) կցուած է ան-
յայտի (հարթ մակերևոյթ) հետ: Եթէ քննենք խորանար-
դը՝ կը տեսնենք, որ դա որոշ մտքով նմանում է գլա-
նին, այսինքն ունի մակերևոյթներ և եզերք: Բայց խո-
րանարդն ունի 6 հաւասար հարթ մակերևոյթ, 12 ուղիղ
կողեր, 8 անկիւն, որոնք (ընծաների ընթացքին նայելով)
երեխայի համար դեռ նորութիւններ են: Պրէօբէլի ե-
ղանակն այնպէս է կարգաւորուած, որ յայտնիին հե-
տեւում է անյայտն, այն է՝ վերոյիշեալ երկրաչափական
արդուածները դրուած են հետեւեալ կարգով՝ թօփը,
գունդը, գլանը, խորանարդը: Աւելորդ չի լինիլ բացատ-
րել, թէ ինչո՞ւ գունդը, գլանը և խորանարդը մէկ ըն-
ծայի մէջ են զետեղուած: Դրանք երեքն էլ դրուած են
մէկ ընծայի մէջ այն պատճառով որ ուսուցչին կարելի
լինի ցոյց տալ աշակերտին հակառակորդների հաշտու-
թեան օրէնքը: Գունդը և խորանարդը հակադիր են մի-
մեանց և երեխայի համար էլ հակադիր կերեւան: Որպէս
զի գունդը և խորանարդը հաշտուեն՝ պէտք էր դրանց
մէջ դնել մի երրորդ առարկայ, որ կարողանար հաշտե-
ցուցչի դերը կատարել և այդ հաշտեցուցիչը—գլանն է,
որ ունի գնդի և խորանարդի որպիսութիւնները: Այդ
նոր մտքին նա մեծ նշանակութիւն էր տալիս և իրեն
այդ մտքի ծնողն էր համարում:

Տիկին Մարէնհօլցը պատմում է, որ 1857 թ. ամառը,
մի մարդ եկաւ Պրէօբէլի մօտ բացատրութիւն խնդրե-
լու նրա մանկավարժական եղանակի մասին: Պրէօբէլը
սկսեց բացատրել նրան իր փիլիսոփայական եղանակի հի-
մունքը: Բայց այդ ունկնդիրն ընդհատելով ասեց նրան.

«ես արդէն գիտեմ հակառակորդների հաշտութեան օ-
րէնքը, որովհետեւ դրա մասին Հէգելը խօսել է»: — Զը
գիտեմ, պատասխանեց Պրէօբէլը, առանց շփոթուելու,
թէ Հէգելն ի՞նչ է ասել դրա մասին, ես երբէք ժամա-
նակ չեմ ունեցել ուսումնասիրելու նրա փիլիսոփայու-
թիւնը: Այդ միտքը ինքնուրոյն կերպով յղացել է իմ մէջ:

Պրէօբէլի մահից յետոյ Միդդէնդօրֆը և տիկին Մա-
րէնհօլցը ցանկանալով իրենց բարեկամի (Պրէօբէլի) գե-
րեզմանի վրայ մի այնպիսի խորհրդաւոր արձան կանգ-
նեցնել, որ ներկայացնէր նրա փիլիսոփայութեան հիմ-
նական գաղափարը՝ համաձայնեցին դնել նրա գերեզմա-
նի վրայ նրա երկրորդ ընծայի երկրաչափական երեք մար-
միւնները, այն է՝ խորանարդի վրայ խորհրդաւոր գլանը
դնել, իսկ սրա վրայ՝ գնդակը:

1844 թ. Պրէօբէլը ստիպուած եղաւ փակել Բլանքէն-
բուրգի ուսումնարանը նիւթական միջոցների պակասու-
թեան պատճառով: Նա վճռեց ճանապարհորդել ամբողջ
Գերմանիայում և քարոզել իր մանկավարժական գաղա-
փարների մասին, բայց Գերմանիայում լաւ ընդունելու-
թիւն չը գտաւ:

Պրէօբէլը կրկին գնաց Քէյլհաու և երկու ձմեռ շա-
րունակ դասախօսեց իր մանկավարժական եղանակի մա-
սին այն կանանց համար, որոնք ցանկանում էին իրենց
երեխաների կրկութեանը նուիրել:

Տիկին Մարէնհօլցի միջնորդութեամբ, որ Պրէօբէլի
եռանդալից աշակերտուհիներից մէկն էր, Պրէօբէլը ստա-
ցաւ դուքս Սաքսէն—Մէյնինգէնից Մարիէնթալի փոք-
րիկ ամրոցը իր տրամադրութեան ներքոյ, ուր և տեղա-
ւորեց իր ուսումնարանը:

Թէպէտև Պրէօբէլն արդէն 68 տարեկան էր, բայց

պահպանել էր իր մէջ երիտասարդական եռանդը և ու-
րախոսութեամբ ղեկավարում էր մանկական պարտէզի խա-
ղերը: Այդ միջոցին Գերմանիայի ամենայն կողմերից գա-
լիս էին երիտասարդ կանայք նրա դասերը լսելու: Տի-
կին Մարէնհօլցը իրեն ամբողջապէս նուիրել էր Ֆրէ-
բէլի նոր գաղափարը տարածելուն և նրան յաջողութեց
հետաքրքրել ազգեցողութիւն ունեցող շատ անձանց: Ա-
մեն ինչ նպաստում էր նրան, բայց յանկարծ պարզ եր-
կնքից կայծակ թափեց—Օգոստոսի 7-ին պրուսացւոց լու-
սաւորութեան նախարարը—Բրունէրը արգելեց պրուսա-
ցւոց թագաւորութեան սահմաններում հիմնել մանկա-
կան պարտէզներ: Այդ արգելքը շարունակուեց մինչև
1860 թ. Ֆրէօբէլը դրանով շատ վիրաւորուեց, բայց չը
կորցրեց եռանդը և Մարիէնթալում աւելի մեծ աժ-
խուժով սկսեց աշխատել կրթութեան գործի համար:
Նա անցրեց 1851—1852 թ. իր աշակերտների հետ, ո-
րոնք նրան երկրպագում էին: 1852 թ. յունիսի 6-ին հի-
ւանդացաւ և վախճանուեց նոյն ամի յունիսի 21 ին:

Տիկին Մարէնհօլցը, որ 3 տարի շարունակ ուսել էր
Ֆրէօբէլի մօտ և նրա ամենասիրելի աշակերտուհին էր,
ընդունեց ուսումնարանի տեսչութիւնը: Այդ կինն էր,
որ վերջին 30 տարուան ընթացքում իր ամբողջ հոգևով
աշխատեց տարածելու այդ մեծ մարդու գաղափարները:
Պէտք է երախտագէտ լինել այդ կնոջից, որ գրեց ման-
կական պարտէզին վերաբերեալ ամենալաւ գրքերը:

1855 թ. տիկին Մարէնհօլցը գնաց Պարիզ, ուր մնաց
2 տարի: Այդտեղ նա զանազան հասարակութեան մէջ
մեծ համակրութիւն գտաւ: Պարիզի որբանոցների կեն-
դրոնական ժողովը, որի նախագահը ինքը կայսերուհին
էր, ընդունեց նրա առաջարկութիւնը և կարգադրեց,

որ նա փորձնական դասեր տայ որբանոցում: Երկու-
վարում էր տիկին Պապ—Քարպանտիէն: Նա համահա-
ւասար կերպով գրաւեց մի քանի յայտնի անձանց նաև
փիլիսոփայ Կոնտի ուշադրութիւնը: 1856 թ. Պարիզում
կազմուեց մանկական պարտէզների պահպան մի ընկե-
րութիւն, որ մանկական պարտէզներ հիմնեց ուր
պէտք է գործադրէին Ֆրէօբէլի մանկավարժական գա-
ղափարները:

1857 թ. Տիկին Մարէնհօլցը ներկայացրեց միջազգա-
յին բարեգործական համաժողովին, որ գումարուել էր
Ֆրանկֆուրտում (Մայնի վրայ) մի աշխատութիւն, որ
տպագրուեց հետեւեալ վերնագրով. «Տիկին բարօնուհի
Մարէնհօլցը ներկայացնում է Ֆրանկֆուրտի համաժողո-
վին մանկական պարտէզը»:

Հետեւեալ տարում նա գնաց Բէլգիա, Հոլլանդիա, ուր
մեծ համակրութիւն գտաւ: Տիկին Մարէնհօլցի ազգե-
ցութեամբ Բելգիական մատենագիր Եակօբսը գրեց ֆրան-
սերէն լեզուով մանկական պարտէզի մի դասագիրք վար-
ժուհիների և մայրերի համար: Այդ միջոցին պարոն
Կոմբրիւզը հրատարակեց Ֆրէօբէլի երկու գլխաւոր շա-
րագրութիւնների թարգմանութիւնները «Մօր զրոյցնե-
րը» և «Մարդու կրթութիւնը»:

1859 թ. Տիկին Մարէնհօլցը գնաց Ալզաս, ֆրանսիա-
կան Զուլիցարիա և 1860 թ. դասախօսեց Ժընէվում,
Լօզանում, Նէուշատէլում և այլ քաղաքներում: Դրա-
նից յետոյ Զուլիցարիայում սկսեցին հիմնել մանկական
պարտէզներ և ի միջի այլոց տիկին Պօրտուգալը հիմ-
նեց Ժընէվում այն յայտնի մանկական պարտէզը, որ
մինչև այժմ գոյութիւն ունի վերակացութեամբ նրա
մի աշակերտուհու:

Տիկին Մարէնհօլցի անխոնջ աշխատութեամբ ստացուեց այն արդիւնքը, որ այսօր տեսնուած ենք: Նրա ճանապարհորդութիւնները շատ նպաստեցին ծանօթացնելու գիտնականներին մանկական պարտէզի նշանակութեան հետ: Նրան յաջողեց հիմնել Բէրլինում առաջին ընկերութիւնը, որ յանձն առաւ իրագործել Ֆրէօրէլի դաղափարները: Կարճ միջոցում այդ գաղափարները տարածուեցին մեծագոյն քաղաքներում և Բէրլինում հիմնուեց մանկական պարտէզի վարժուհիների համար մի մեծ վարժապետանոց:

1871 թ. Տիկին Մարէնհօլցը պրոֆէսոր Ֆիխտէի (փիլիսոփայի որդին) և պ. Լէօն Հարդիի օգնութեամբ հիմնեց Դրէզդէնում «Կրթութեան ընդհանուր ընկերութիւնը» (Allgemeiner Erziehungsverein), որ պէտք է ծառայէր որպէս կենտրոն:

Դժուար է վիճակագրական տեղեկութիւններ տալ մանկական պարտէզների վերաբերութեամբ, որովհետև այդ ուսումնարանների մեծամասնութիւնը մասնաւոր էր, այդպատճառով պաշտօնական տեղեկութիւնները՝ շատ չնչին են: Կարելի է միայն ասել, որ 1875 թ. Հանշմանն իր գրքում «Ֆրիդրիխ Ֆրէօրէլ» ցոյց է տալիս 170 քաղաք եւրոպայում և Ամերիկայում, որոնցից իւրաքանչիւրում կային մէկ կամ մի քանի մանկական պարտէզներ:

Զուգարկայում 1881 թ. այդ ուսումնարանների թիւը հասնում էր 180-ի: Վաշինգտոնի կրթութեան դիւանն յայտնեց, որ 1886 թ. Ամերիկայի միացեալ նահանգներում կային 524 մանկական պարտէզներ:

Պէտք է մի քանի խօսք ասել, թէ մանկավարժները ինչպէս էին վերաբերում դէպի քրիստոնէութիւնը:

Աւետարանն ներկայացնում է Քրիստոսին որպէս երե-

խաների բարեկամ: Նա ասում է, քանի որ երեխաները փոքր են, պէտք է խնամել նրանց մանկավարժական տեսակէտից: Երբ նա օրհնում էր երեխաներին՝ ցանկանում էր նրանց ֆիզիքական, մտաւոր, բարոյական, կրօնական բարգաւաճումն: Քրիստոս ինքն ասում էր, որ չը կայ աւելի ազնիւ և արժանաւոր պարապմունք՝ քան երեխաների մասին հոգալը: Նա ասում է. երկնային թագաւորութիւնը կը պատկանի այն անձանց, որոնք կը նմանեն հրեխաներին, այսինքն գիտմամբ մեղք չեն գործի, կը լինեն բարի, ազնիւ, աշխատասէր:

Կրթութեան գործում հէնց այդ քրիստոնէական գաղափարներին էին հետևում Ֆրէօրէլի աշակերտները և աշխատում էին սովորցնել երեխաներին աստուածապաշտութեան:

Աւետարանն արծարծում է նոյնպէս անձնական ազատութեան և բարեգործութեան գաղափարները, նա պահանջում է, որ ամեն մարդ կատարէ՝ ինչ որ ուղիղն է, բարի է, որովհետև այդ գաղափարները տանում են դէպի անձնական ազատութիւնը:

Մանկավարժներն աշխատում են երեխաների մէջ զարգացնել անձնական ազատութեան և բարութեան սկզբունքներ, ազնուացնել երեխայի ձգտումները, զարգացնել նրա բոլոր ընդունակութիւնները և հաստատ կամքի տէր դարձնել: Երեխայական ամեն մի գործում, ձգտման մէջ, պէտք է կարողանալ հասկացնել բարին, ազնիւը, որպէս զի ժամանակով նա բարի պտուղներ տայ: Ամեն ինչ պէտք է կատարուի առաքինութեան համար և առաքինութեամբ, ահա այդ է ուղիղ Աստուածապաշտութիւնը, որ քարոզում էին Ֆրէօրէլեան ուսումնարաններում:

ՖՐԵՕԲԵԼԻ

ԿՐԹԱԿԱՆ ԵՂԱՆԱԿԸ

ՅԱՌԱՋԱԲԱՆ

Յրէօբէլի կրթական եղանակն ազնուացնում է երեխայի ձգտումները և զարգացնում է նրա ընդունակութիւններն սկսած նրա առաջին տարուց:

Կրթութեան այս նոր եղանակը, որ մենք ներկայացնում ենք և առաջարկում ենք նրա հիմնական գաղափարներն ուսումնասիրելու և իրագործելու՝ կարելի է անուանել մի եղանակ՝ որ լաւ է մշակուած: Չէ կարելի ասել թէ՛ աւելացնելու բան չի մնում և գործադրելու համար չի կարելի փոփոխութիւնների ենթարկել: Նոյն եղանակը հետաքրքիր է ամեն մարդու համար, որ զբաղուել է երեխայի հետ, նրա ծնունդից օրից սկսած և ստիպուած է կատարել ծանր պարտաւորութիւններ մի էակի վերաբերութեամբ, որ սկզբում ոչ կամք ունի՝ ոչ էլ ցանկութիւն: Կրթութեան հիմնական գաղափարը հէնց սկզբից պէտք է գործադրութիւն գտնի, եթէ չեն կամենում, որ փոքր երեխան պահանջող ու կամակոր լինի: Կարելի է ճանաչել երեխայի բնաւորութիւնը և այն խնամքը՝ որ հարկաւոր է նրա առողջութեան և կազմակերպութեան համար:

Մի խելացի և փորձուած մայր հեշտութեամբ կարող է հետեւել այս նոր եղանակին և դրա համաձայն կրթել իր որդուն:

Այս եղանակը համապատասխանում է յառաջագիմութեանը և դրանով կարելի է կանոնաւոր կերպով զարգացնել երեխային:

Եթէ մի քանի ժամանակից յետոյ կրթութեան հիմունքը կը տարածուեն ցուցական եղանակին համաձայն, այն ժամանակ հարկաւոր կը լինի աւելի հետեւել, որ այդ գործը զարգանայ և հասնի իր գագաթնակէտին:

Այժմ ուսումնասիրելով և գործադրելով այդ եղանակը՝ կարելի է անցնել զարգացման բոլոր աստիճաններով, որպէս զի մարդ կարողանայ համապատասխանել իր բարձր նշանակութեանը և երբ այդ եղանակի գաղափարն այնպէս կը հասկացուի, ինչպէս հարկն է՝ կը զարթեցնի ամենամեծ հետաքրքրութիւն:

Ահա պրոֆէսոր Դագօի ճառը, որ նա արտասանեց, երբ Նէուշտտելում այդ եղանակի մասին վարժուհիների համար դասախօսեց:

Հին ժամանակներում, ասաց Դագօն, երեխային յանձնում էին ստրկի խնամատարութեանը: Քրիստոնեայ երկրներումն էլ, չը նայելով այն գեղեցիկ օրինակներին, որ մի քանի սուրբ հայրեր տալիս էին, երեխան չէր խնամուում այնպէս՝ ինչպէս պէտք է խնամուէր: Միջին դարերումն էլ կրթութիւնը շատ տարօրինակ է եղել: Երեսունամեայ պատերազմի ժամանակ էլ զարմանալի դրութեան մէջ էր կրթական գործը, երբ յայտնուեց սլաւօնական յայտնի մանկավարժ Կոմէնիուսը, որին անուանում են «հայր ցուցական եղանակի», որին Միշլէն անուանում է «Մանկավարժութեան Գալիլէյ»:

Յուշական եղանակով հրապուրւում է Ռուսոն, էմիլի հեղինակն, առարկայական (ցուցական) եղանակի նորագոյն քարոզիչը: Ռուսոն ուղղակի առաջարկեց ցուցական եղանակը: Այդ եղանակն էլ ընդունեց ժողովրդական ուսումնարանի հիմնադիր Պէստալօցցին, նոյնը Ֆրէօբէլն էլ ընդունեց իր մանկական պարտէզի համար: Ֆրէօբէլը Կոմէնիուսից և Պէստալօցցուց յետոյ յայտնուեց, բայց կարողացաւ իրագործել մանկական պարտէզըն, ուր մայրերը կարող են և պէտք է գործեն: Հէնց այդ տեսակ ուսումնարանի մասին էին երազում առաջընթաց մանկավարժները:

Զարգացնել երեխայի խելքը, մարզել նրա աչքը, կատարելագործել նրա ձեռավարժութիւնը, զարթեցնել վարժել, կազմակերպել նրա բոլոր ընդունակութիւններն երկրաչափական արգուածներով (ֆիգուր), որոնց Պէստալօցցին շատ մեծ նշանակութիւն է տալիս, դրդել երեխային դէպի քննադատութիւնը, սովորցնել նկարչութիւն, ձեռագործութիւն, խնամքով շինութիւններ կառուցանել, պարտէզպանութիւն, ահա դրանք են գործնական ուսման հիմքերը: Գաղափարական բաները սովորցնում են երգերով, պատմելով բանաստեղծական և արձակ գրուածքներից:

Գերմանիայի Բլանքենբուրգ քաղաքումն էր, ուր բացուեց Ֆրէօբէլեան առաջին մանկական պարտէզը: Այդ ժամանակից սկսած, այդ տեսակ ուսումնարանները տարածուեցին գերմանական Զուիցարիայի զանազան մասերում: Վորո. Յիւրիխում, Սէն—Գալէնում, Լիւցերնում, Ժընէվում:

Մի յայտնի գիտնական, որ մանկական պարտէզի մասին օրիորդաց դասախօսում էր՝ ասեց. «այն անձինք, ու

րոնք իրենց նմաններին են կրթում՝ կը փայլեն որպէս աստղեր երկնակամարի վրայ, օրիորդներ որքան արդեօք ձեր աստղերն աւելի գեղեցիկ պէտք է փայլեն՝ քան մերը: Գիտէ՞ք ինչու համար, որովհետեւ մենք միայն պատասնելութեան և երիտասարդութեան ուսուցիչներն ենք, այն ինչ դուք կոչուած էք քնքոյշ, մատաղ, անկեղծ խելքի ու սրտի մէջ ցանել առաքինութեան և ճշմարտութեան սերմեր: Այո. մեր գործը գեղեցիկ է և կարեւոր, բայց ձեր գործը կարող է լինել աւելի մեծ, եթէ լիովին և սրբութեամբ կատարէք»:

Եւրոպայի բոլոր քաղաքակրթուած երկրներում զանազան ճիւղերի մասնագէտները հաւանութիւն են տուել Ֆրէօբէլի մանկավարժական նորաձեւ փոփոխութիւններին, բայց կասեց թէ մի կերպ աննշմարելի են մնացել բժիշկների կարծիքները: Սակայն բժիշկների վկայութիւնները պէտք է շատ ծանրակշիռ նշանակութիւն ունենան, որովհետեւ նրանք մի որոշ կողմից շատ աւելի բարձր են՝ քան ուսուցիչները, ծնողները և ուսումնարանների վարչութեան անդամները, նրանք աւելի լաւ գիտեն առողջապահութիւնն ընդհանրապէս և մանաւանդ բարոյականութեան առողջապահութիւնը, որ առաջին հետ սերտ կցուած է: Այդ պատճառով էլ բժիշկների կարծիքների վրայ հրաւիրում ենք առանձին ուշագրութիւն դարձնել:

Կարելի է մեծ հատորներ կազմել այն բոլոր կարծիքներից, որ գերմանական, անգլիական, ֆրանսիական, հոլանդական, զուիցարական բժիշկները գրել են մանկական պարտէզի ֆիզիքական, բարոյական մտաւոր առաւելութեանց մասին, բայց բաւական է յիշել նրանցից միայն մի քանիսի կարծիքները:

Նէուշատէլի բժիշկ Գիւլլեօմն ասում է. «Մանկական ուսումնարանների մէջ պէտք է անպատճառ ներմուծել Ֆրէօբէլի կրթական եղանակը: Պէտք է կառավարիչներին ստիպել հիմնելու և հովանաւորելու Ֆրէօբէլի եղանակի ուսումնարաններն. այդ գործին պէտք է մասնակցեն և օգնեն բարեգործական ընկերութիւնները և մասնաւոր անձինք»:

Բժիշկ Քօնզըէն՝ ասում է. «Մեծարգոյ Ֆրէօբէլն իր կեանքը նուիրեց ստեղծելու մի ուսումնական հիմնարկութիւն, որ կարելի է հասարակական բարեգործութիւն անուանել: Այդ հիմնարկութիւնը կրում է «Մանկական պարտէզ» անունը: Ֆրէօբէլը զանազան խաղեր, երգեր, պարտէզպանական աշխատանք գործադրելով՝ միշտ ձգտել է դէպի մի բարձր և օգտաւէտ նպատակ այն է՝ զարգացնել երեխայի մէջ օգտաւէտ և ազատ գործունէութիւն: Նրբ երեխաներն ուսումնարանի նստարանների վրայ նստած լսում են այնպիսի դասեր, որ ոչ հասկանալ կարող են, ուրեմն ոչ էլ առարկան սիրել կարող են՝ սկսում են սաստիկ ձանձրանալ, անուշադրութեամբ են սովորում, որ յետոյ շատ դժուար է ուղղել, այն ինչ Ֆրէօբէլի պարտէզում երեխաների երեսների վրայ երեւում է հետաքրքրութիւն, բաղաւորութիւն և առողջութիւն»:

Բժիշկ պրօֆէսոր Ֆօնսապրիվը, որ յայտնի է առողջապահական գրուածքներով՝ ասում է, որ այժմեան կրթական եղանակը (մէտօդ) վտանգաւոր է առողջապահական և բարոյական տեսակէտից, պէտք է որքան կարելի է շուտ փոխարինել Ֆրէօբէլի եղանակով: Ֆրէօբէլի կրթական եղանակն ուղղապէս բղխում է Հոլֆէլանդի և Պէստալօցցու գաղափարներից, որ իր մանկավարժա-

կան եղանակներով երեխային մօտեցնում է բնութեանը: Պրօֆէսորն շարունակելով ասում է. Ֆրէօբէլը նմանում է բնութեան մեծ քրմապետին, որ առաջարկում է աշխատել բաց օդում, չոր ու ցամաք ուսման եղանակը փոխարինում է խաղերով, ձեռագործութեամբ, մարմնամարզութեամբ, երգերով: Այդ կրթական եղանակը պէտք է տարրական կրթութեան ամենալաւ եղանակը համարել: Կրթութիւնը պէտք է մեղանում (ֆրանսիայում) այդ ճանապարհով ընթանայ, որովհետեւ առողջութիւնը զոհուած է փառասիրութեանը: Հասարակութեան համար ինչ տեսակ անդամներ պէտք է դառնան այդ տկար, նուազած, նեարգային երեխաները, որոնք դեռ կեանքի մաքառումից առաջ այդպէս տարաբախտ դրութեան մէջ են: Բարենորոգումն կարեւոր է, որ արդէն սկսուել է: Այդ է ապագայի ծրագիրը, որ երանի շուտ իրագործուէր»:

Բժիշկները շատ նպաստաւոր վկայութիւններ են տուել Ֆրէօբէլի մանկական պարտէզի առողջապահական և բարոյական առաւելութեանց մասին և եթէ դրանց վրայ էլ աւելացնենք այն բոլոր վկայութիւնները, որոնք բերանացի խօսուել են՝ կոյմնակիցներն աւելանալու են ամեն կողմից: Եթէ մարդկանց ծանօթացնէին այդ կրթական եղանակի հետ, այն ժամանակ ծնողները և ուսումնարանական վարչութիւնները կարելի է, որ վերջապէս իրենց աչքերը բանային և տեսնէին, որ այժմեան կրթական եղանակը վտանգաւոր է և հասկանային որ ուսումնարանական եղանակի բարեփոխութիւնն անհրաժեշտ է:

Պէտք է ուսումնասիրել Ֆրէօբէլի կրթական եղանակի էական գաղափարն, այն ժամանակ կը ստացուի մի ընդհանուր գաղափար այդ եղանակի մասին և հասկա-

նալի կը լինի, որ երեխային հէնց սկզբից ղեկավարելու համար կարեւոր է այդ եղանակը: Պէտք է ուսումնասիրել այդ եղանակը, մանաւանդ, որ դա պահանջում է լաւ տեղեկութիւններ ունենալ բնախօսութեան (ֆիզիօլօգիա) բնագիտութեան և հոգեբանութեան մասին:

Պէտտալօցցին և հայր ժիրարը մեզ ցոյց են տուել, թէ ինչ ուղղութեամբ պէտք է զարգացնել երեխայի ընդունակութիւնները: Ֆրէօբէլը իր կողմից տալիս է մեզ ամենալաւ միջոցներ այդ զարգացումը թեթեւացնելու և յարմարացնելու երեխայի ճաշակին և ոյժերին:

Պէտք է գիտենալ ուղղապէս գործադրելու երեխայի վրայ կրթական գաղափարները և գիտակցաբար օգուտ քաղել այդ կրթական միջոցներից, այդ գործադրական մասի նիւթն է, որ ուղղապէս իրագործում են երեխաների վրայ դաստատան մէջ կամ ընտանեացը շնորհով:

Այդ տեղ է, որ վարժուհուն միջոց է տրուում մշակել, վարժել իր մանկավարժական տաղանդը, աւելի և աւելի լաւ իրագործել տեսական մասը, գիտակցաբար գործադրել այն միջոցները, որոնք նշանակուած են գործադրական մասում:

Ֆրէօբէլի ԱՆՁՆԱԻՈՐՈՒԹԻՒՆԸ:

Մի քանի մատենագիրներ հետեւեալ կերպով են նկարագրում Ֆրէօբէլի անձնաւորութիւնը:

Ֆրիդրիխ Ֆրէօբէլը, նախապատրաստական ուսումնարանների վերանորոգիչը, կրթութեան այն բնական եղանակի հնարողն է, որ ներդաշնակութեամբ զարգացնում է երեխայի մարմինը և խելքը հէնց ծննդեան առաջին օրից սկսած:

Ֆրէօբէլը ծնունդից յետոյ յարաբերում, որ գտնուում է նվարցբուրգ Բուրգօլֆ շտատ իշխանութեան սահմաններում

21-ն Ապրիլի 1762 թ: Նրա հայրը գիւղական մի համեստ պատուէր էր, որ կրթեց նրան քրիստոնէական հոգով: Դեռ երեխայութեան ժամանակ՝ նրա մայրը վախճանուեց և նա զրկուեց մայրական խնամքից, որ երեխայի համար մի պահանջ է: Կարելի է հէնց այդ էր պատճառը, որ նա իր վարդապետութեան մէջ այնքան ջերմ կերպով պաշտպանում էր մայրական կրթութեան գաղափարը:

Նա իր հօր հետ գնում էր նրա աղքատ ժողովրդին այցելելու, ծանօթանում էր նրանց ընտանեկան ցաւերի, պիտոյքների հետ: Այդ տեսարանները զարգացրին նրա մատաղ սրտի մէջ սէր դէպի մարդկութիւնը և նրանում յղացաւ ցանկութիւն դրանց համար դարման պտուելու:

Նա իր առաջին ուսումնարանն հիմնեց Քէյլհաուսում, դա մի փոքրիկ քաղաք է Տիւրինգէնում, ուր նրա ուսումնարանը մինչև այսօր էլ ժողովրդի հոգացողութեամբ է պահպանուում:

Քէյլհաուսում վարձած տունը շատ նեղուածք էր նրա աշակերտների համար: Սպասելով իր նոր տան կառուցման աւարտելուն, խեղճ Ֆրէօբէլը առ ժամանակ բնակւում էր հաւաքներում: Նա շաբաթը միայն երկու հացով էր կերակրւում և իր ամեն օրուան ուտելու բաժինը կաւիճով նշանակում էր պատի վրայ, որ աւելի չուտի: Կինը մասնակցում էր նրա աշխատանքին և զրկանքներից իր բաժինն էր ստանում: Իր կրթական եղանակը ժողովրդականացնելու համար, արած ճանապարհորդութեանց ժամանակ նա շատ անգամ դուրսն էր քնում, որ կարողանայ փողի խնայողութիւն անել և գործադրել աղքատ երեխաների կրթութեան համար: Երկար տարիներ փորձուելուց յետոյ նա իր կրթական եղանակը կա-

րևոր համարեց գործադրելու աւելի մատաղ երեխաների վրայ։ Այդ պատճառով նա իր ուսումնարանն յանձնեց իր ազգականներից մէկին և աշխատեց իրագործել իր մտածած մանկական պարտէզը։ Նա մանկական պարտէզի մասին շատ քաղաքներում գասախօսեց և այդպիսի պարտէզներ հիմնեց գերմանական զանազան քաղաքներում, այն է՝ Համբուրգում, Դրէզդէնում, Լէյպցիգում, Գոտտայում ևւն։ Մահը չը թողեց նրան շարունակել իր այդ մարդասիրական գործունէութիւնը։ Ֆրէօբէլը որդի չունէր և կարծես թէ միտքարուելու համար նա իր բոլոր հայրական խնամքը գործադրում էր ուրիշների երեխաները կրթելու համար։ Նա վախճանուեց 1852 թ, յունիսի 21-ին Մարիէնթալում, ուր և հիմնել էր մի ուսումնարան մանկական պարտէզպանուհիք պատրաստելու համար։

Հասարակ բարք ու վարքի տէր էր նա և անչափ բարեսիրտ, երեխայի նման համեստ էր, նրա կերպարանքը անմեղ ու միամիտ տեսք ունէր, որին նրա սպիտակ մազերը տալիս էին մի առանձին պատկառելի գեղեցկութիւն։ Միւսնոյն ժամանակ շատ եռանդոտ և հաստատամիտ էր՝ երբ հանգիպում էր դժուարութիւնների կամ արգելքների։ Ինչպէս և հանճարներին մեծ մասամբ պատահում է՝ նա առ ժամանակ անյայտ մնաց, բայց ունենալով հաստատ հաւատ առ Աստուած՝ միշտ և ամեն տեղ յաղթում էր։ Նա անձնատուր էր իր գաղափարներին, փառք չէր որոնում սիրում էր գիտութիւնները և մանաւանդ բնութիւնը, որ հիմնովին ուսումնասիրել էր։ Ֆրէօբէլն աշխատում էր բնութեան օրէնքները գործադրելով զարգացնել մարդկային հոգին։ Նա բնական մարդ էր, չէր կորցրել իր ինքնուրոյնութիւնը, միշտ ընդունակ էր լսել ու հասկանալ Ստեղծողին և քարոզել ստեղ-

ծուածներին իր գործերով, իր խղճմտանքով։ Ահա այսպէս մարդ էր Ֆրէօբէլը։

Նա չէր որոնում ոչ պատիւ՝ ոչ էլ հռչակ, գլխաւորապէս զբաղուած էր իր մանկավարժական գործով։ Գոհ էր, որ հաւանութիւն էր գտնում իր մի քանի բարեկամներից և աշակերտներից։ Կը գայ ժամանակ և մարդիկ կը ճանաչեն, որ նա կրթութիւնը դրեց հաստատուն և ուղիղ հիմքի վրայ և նրա գործունէութեամբ, ինչպէս նա ինքն ասում էր, կանայք կը դառնան երեխաների համար պարտէզպանուհիք, կը խնամեն մարդկային այդ բոլոր բոյսերն իրենց սիրոյ ջերմով և կը ծաղկացնեն առանց ճնշում գործելու, կը զարգացնեն նրանց բնական ճանապարհով առանց կեղծելու և Աստուծոյ կամքին համաձայն։ Նա միւս մանկավարժներից նրանով է զանազանում, որ հիմնովին ուսումնասիրել էր մարդկային բնութիւնը։ Նա մեզ ցոյց է տալիս երեխայի բոլոր յատկութիւնները, ձգտումները և մարդկային զարգացման հիմնական օրէնքները։ Այդ տեղեկութիւնները նա ձեռք բերեց գործնականապէս ուսումնասիրելով երեխաների կեանքն, անգաղար քննելով մարդու բնագումը սկսած նրա ծննդեան օրից։ Նա ապրում էր երեխաների հետ և երեխաների համար, որոնց հետ խաղալով գտաւ այն բնական ճանապարհները, որ երեխաներն իրենք էին ցոյց տալիս թէ նրանց հարկաւոր է գործունէութիւն և շարժողութիւն։

Երեխայութեան ժամանակուայ տանջանքը, ձանձրոյթը, անգործունէութիւնը և այն ջերմ սէրը, որ նա ունէր մարդկութեան համար, յորդորեցին նրան ուսումնասիրել վերոյիշեալը։ Նա աշխատում էր բարւոքել իր ազգակիցների վիճակը ցոյց տալով նրանց բարօրութեան

անշարժ հիմքը, խնամքով զարգացնելով երեխայի ընդունակութիւնները՝ սկսած նրա ծննդեան օրից:

ՖՐԷՏԵԼԵՆ ԻՆՉ ԷՐ ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐԵԼ:

Դիտողութեան ընդունակութիւնն յատուկ էր Ֆրէտէլին: Զանազան գիտութիւնների մասնագիտօրէն ուսումնասիրութիւնն շարժառիթ եղաւ նրան կազմակերպելու իր մանկավարժական եղանակը: Նա առանձին սիրով ուսումնասիրեց բնական գիտութիւնները—փիզիքան, մաթեմատիքան, երկրագործութիւնը, ճարտարապետութիւնը, քիմիան ևլն: Մի ժամանակ կատարեց նա անտառապահի պաշտօն, յետոյ դարձաւ Բէրլինի հանքաբանական թանգարանի տեսուչ, մասնակցեց Գերմանիայի ազատութեան պատերազմին, կատարեց ուսուցչի պաշտօն և վերջապէս որպէս մանկավարժ 1816 թուականից սկսեց ուսումնասիրել և մշակել կրթութեան գաղափարը:

Այդ տեսակ ուսումնասիրութիւնները և ձեռք բերած գիտութիւններն ու նրա բազմատեսակ գործունէութիւնը պէտք է իրենց կնիքը դնէին նրա մանկավարժական նոր եղանակի վրայ: Գիտաւար կարող էր նրա նախագծած կարգը խանգարուել: Ընտրած եղանակի գաղափարները պէտք է լինէին նրա վարդապետութեան սկզբնակէտը, յարմարեցրած և հասկանալի լինէին երեխաների համար և օգնէին անհատական զարգացմանը:

Թէպէտ Ֆրէտէլի եղանակն սկզբից կատարեալ է թրւում, բայց և կարօտ է զանազան տեսակ կատարելագործութեանց: Նրա ուսման գլխաւոր նախագծերը որոշ են, այդ պատճառով էլ կատարելագործելը չէ կարող հանդիպել դժուարութեանց:

Պէտալօցցու հետ ունեցած յարաբերութեանց մասին շատ վէճեր են եղել, թէ արդեօք Ֆրէտէլը Պէտալօցցու աշակերտներից է՝ թէ ոչ: Ֆրէտէլն իր երեք աշակերտների հետ (Հօլցհաուզէնի որդիքը) երկու տարի մը նացել է Իվէրդօնում Պէտալօցցու, այդ պատկառելի մանկավարժի մօտ, որին և յարգումէր նրա դէպի մարդկութիւնն ունեցած սիրոյ համար: Ֆրէտէլն նախադասեցին շատ մանկավարժներից, որոնք նրանից առաջ էին գործել: Բուսսօն իսկապէս միայն քննութեան ենթարկեց կրթական հին եղանակը և մաքառեց դրա դէմ: Նա պարզ կերպով ցոյց տուեց, որ երեխային պէտք է ծանօթացնել առարկաների հետ, այսինքն պէտք է գիտութիւնները սովորցնել ցուցական եղանակով, բայց ցոյց չը տուեց, թէ այդ եղանակն ինչպէս պէտք է իրագործել:

Բազէդօվը չ'իրագործեց Բուսսօի գաղափարները, նա առարկաներ տեսնելու, քննելու տեղ, ցոյց էր տալիս նրանց պատկերները:

Պէտալօցցին ըմբռնելով Բուսսօի գաղափարները հնաբեց ցուցական եղանակը, որ պահանջում է առարկաներ ցոյց տալ և այդ կերպով նա դարձաւ նախապատրաստական, ժողովրդական ուսումնարանի հիմնադիրը: Բայց այդ եղանակը յարմար չէր փոքր երեխաների համար, նա չը հասկացաւ գործունէութեան և հնարագիտութեան կարիքը, որ փոքր երեխաների համար մի տեսակ բնական պահանջ է:

Պէտալօցցին մի տեսակ նախազգացմունք ունէր, նա կարծում էր, որ կարելի է աշակերտին արդիւնաբերութիւն սովորցնել, բայց նա դրա եղանակը չը տուեց, նա միայն նախադուշակում էր այն, ինչ ստեղծեց Ֆրէտէլը: Պէտալօցցին Բուսսօի և Բազէդօվի նման կարծում էր,

որ ուսուցանելն է կրթութեան միայնակ միջոցը, մոռանալով, որ երեխան ունի շարժողութեան կարևորութիւնը և նախաձեռնութիւնը (ինիցիատիւ): Պէտտալօցցին իր վերջին ճառերից մէկում ասեց. — Ես ձեզ սովորեցնում եմ Ա. և Բ., որ կարողանաք գործել և կարողանաք կատարել:

Ֆրէօբէլն առաջուց պատրաստուած էր Պէտտալօցցու գաղափարները հասկանալու: Նա իր գործն ուղղում էր Պէտտալօցցու հետ զուգընթացաբար, բայց և աւելի՛ կարողացաւ մօտենալ կրթութեան իսկական նպատակին:

ՖՐԷՕԲԷԼԻ ՄԱՆԿԱՎԱՐԺԱԿԱՆ

Ս Կ Զ Բ Ո Ւ Ն Ք Ն Ե Ր Ը

Օրիորդ Վիլհելմին Ֆրէօբէլի սկզբունքի մասին հետեւեալ հետաքրքիր տեղեկութիւններն է տալիս. — Ֆրէօբէլն երեխայութիւնից սկսած թէև արտայայտում էր մտախոհութիւն և ունէր կտրուկ խելք, բայց և այնպէս փոփոխամիտ էլ էր նա: Այդ փոփոխամտութիւնն էր պատճառը, որ նա երկար ժամանակ չը կարողացաւ որոշել իր կոչումը: Նա իր մանկավարժական գործունէութիւնն սկսեց միայն 1816 թուականից:

Երկար ժամանակ խորհելով ու բնութիւնը քննելով Ֆրէօբէլն հասկացաւ, որ Աստուած յայտնում է փոքր և մեծ բաներում և վերջապէս այն եզրակացութեան եկաւ, թէ մարդս երեխայութիւնից սկսած պէտք է ծառայի բնութեան հետ և նրա զարգացումը պէտք է հիմնուած լինի տիեզերքի ընդհանուր կազմակերպութեան ուսումնասիրութեան վրայ:

Այն քննադատութիւնները, որ արել են նրա գրուածքների մասին, չի կարող նսեմացնել նրա գործնական աշխատանքը: Մինչդեռ Ռուսոն և Պէտտալօցցին թափառում էին տեսականութեանց մէջ, այդ խորհրդաւոր երազողն իր գաղափարներին ձև տուեց, ուսումնասիրեց երեխայի բնութիւնը, կարևոր համարեց շարժողութիւնը և եղրակացրեց, որ երեխայի անմիտ շարժողութեան կարևորութիւնից պէտք է յառաջացնել խելացի գործողութիւններ: Այդ մտքով էր, որ նա հնարեց առարկաներ, որոնց ոչ թէ պէտք է ցոյց տային երեխային, այլ և պէտք է նրա ձեռքը տային: Այդ առարկաներն ունեն մաթեմատիքական յարաբերութիւն միմեանց հետ և իրական արժէք: Նրանցից մի քանիսը կարող են համարուել խաղալիկ, բայց ոչ անմիտ և ոչ էլ ապարդիւն, այլ սովորեցնում և զարգացնում են երեխային: Այդ առարկաների օգնութեամբ երեխան հնարում է, ձևափոխում է, միջոց է գտնում իր գործունէութեամբ և աշխատանքով իրագործել իր մտքերը և այդ աշխատանքը հեռացնում է երեխային ստրկական կերպով նմանեցնելուց, ստիպում է նրան օտեղծել և երեխային դարձնում է մրտաճող էակ: Պարապելով երբեմն արուեստով, երբեմն հնարագիտութեամբ՝ նա պատրաստում է մեր ժամանակի պահանջին համաձայն հնարագէտ արուեստաւոր դառնալ: Ամեն գործում հնարագիտութիւն մտցնել՝ կը նշանակէ զարգացնել երեխայի ճաշակը դէպի գեղեցիկը, որ յետոյ ներգործելու է նրա մտաւոր և բարոյական կեանքի վրայ, որ կրթութեան նպատակի մի մասն է:

ՖՐԷՕԲԵԼԻ ՄԱՆԿԱՎԱՐԺԱԿԱՆ ԵՂԱՆԱԿԻ ՆՊԱՏԱԿԸ

Տիկին Վան—Քաղքարը պատուական տեղեկութիւններ է տալիս: Ֆրէօբէլը ճանաչելով մարդկային բնութիւնը և ընդունակութիւնները, տուեց իր մանկավարժական եղանակին բոլորովին հասարակ, բնական, ներդաշնակ տեսք: Նա իր ուշադրութիւնը չի դարձնում միայն մարդու ընդունակութեանց վրայ, այլ և ամրացնում է նրա հոգին ու մարմինն: Ֆրէօբէլը ոչ մի բան մոռացութեան չի տուել. նա աշխատում է զարգացնել մարդու ֆիզիքական մտաւոր և բարոյական կողմերը: Ֆրէօբէլը դրել է իր կրթական եղանակը զուտ մարդագիտական հիմքի վրայ: Զարգացման իւրաքանչիւր շրջանից խղճի մոօք հարցնում է. թէ ինչ է հարկաւոր երեխային, ո՞րն է այն օրէնքը, որ որոշում է ընդունակութիւնների զարգացման կանոնաւոր ընթացքը:

Ֆրէօբէլը կարողացաւ ցոյց տալ ամենալաւ եղանակը, որ պահանջում է մարդել մկանները և գործարանները առանց արգելելու կամ նուազացնելու սրտի, երեւակայութեան և ճաշակի զարգացումը:

Նա աշխատում է իւրաքանչիւր մարդուն տէր դարձնել իր այն ընդունակութիւնների, որ բնութիւնը տուել է նրան, նա կամենում է պահպանել ամեն մի մարդու ինքնուրոյնութիւնը, տալով նրան միջոց զարգացնելու այն ձիրքը, շնորհը, որով նա ուրիշներից զանազանւում, որոշւում է: Զը կայ երկու մարդ, որոնք ունենային միևնոյն ընդունակութիւնները, միևնոյն ոյժերը: Մարդիկ

աւելի ընդունակութիւն ունեն, քան թէ սովորաբար կարծում են, բայց չեն երեւում որովհետեւ նրանց ոյժերն, ընդունակութիւններն իր ժամանակին, հէնց սկզբում չեն զարգացրել:

Արմատացած նախապաշարմունքները կուրացնում են ծնողներին, ի զուր կորցնել են տալիս երեխայի առաջին վեց տարիները, որոնք շատ թանկագին են: Շատ անգամ ոչնչացնում են երեխայի ամենագեղեցիկ ձգտումների սերմերը և տաղանդը, կորցնել են տալիս երեխայի եռանդը, բնական գործունէութիւնը, որ ամենալաւ մանկավարժն էլ երբեմն չի կարող վերադարձնել հետեւեալ 7 տարիներում:

ՍԿՋԲՆԱԿԱՆ ԿՐԹՈՒԹԵԱՆ ԿԱՐԵՒՈՐՈՒԹԻՒՆԸ.

Տիկին Մարէնհօլցն ասում է. սովորաբար չեն աշխատում կրթել երեխային փոքր ժամանակ, այլ այդ կըրթութիւնն սկսում է, երբ նա մտնում է ուսումնարան, ուր գլխաւորապէս գիտութիւններ են սովորցնում՝ քան թէ կրթութիւն են տալիս:

Առաջին 6 տարիները, մինչև ուսումնարան մտնելը չը պէտք է երեխային դէպքի խնամքին թողնել, այլ պէտք է գիտենալ, որ հէնց կեանքի այդ առաջին շրջանից սկսած երեխան ստանում է տպաւորութիւններ, որոնք դառնում են նրա զարգացման սկզբնակէտը: Յանկալի է, որ մայրերը, դայեակները և բոլոր այն անձինք, որոնք խնամում են երեխային՝ ընդունակ լինեն կատարելու այդ սուրբ ու կարեւոր պարտաւորութիւնը:

Վիճակագրութիւնը ցոյց է տալիս, որ մարդկութեան կէսը չը հասած 6—7 տարեկան հասակին՝ վախճանւում է: Այդ յառաջանում է խնամատարների տգիտութիւն:

նից: Մի՞թէ գրանք կարող են իրենց մեղաւոր չը համարել՝ երբ իրենց տգիտութեամբ այդ քան մահ են պատճառում:

Այն տպաւորութիւնները, որ երեխան ստանում է հէնց սկզբում իր ծնողներին՝ երբէք բոլորովին չեն անհետանում: Երբեմն ծնողներից աննկատելի կերպով վա տօրինակ է վերցնում, որ յետոյ կարող է նրա կորստեան պատճառը դառնալ: Ուրեմն որքան կարեւոր և անհրաժեշտ է մայրերի համար ճանաչել կրթութեան եղանակը և կարողանալ կրթութեան վերաբերեալ իրենց պարտաւորութեանն ուղղութիւն տալ:

Տխուր ճշմարտութիւն է, բայց այնուամենայնիւ պէտք է խոստովանուենք, որ չը կար մի խելացի եղանակ, որ մարդու կրթութիւնը դնէր բնական և օրինաւոր հիմքի վրայ, երբ Ֆրէօբէլն ուսումնասիրելով մարդու բնութիւնը, և յատկապէս՝ երեխային, ստեղծեց այն ցանկալի գիտութիւնը, որ իրաւամբ կարելի է անուանել հայրերի ֆիլոսֆիան:

Այս գիտութիւնը Ֆրէօբէլը գործադրեց մանկական պարտէզում, նրա ուսումնարանի անունն արգէն որոշում է, թէ դա ինչ տեսակ ուսումնարան է: Պարտէզում, այսինքն բացօդում, բնութեան ծոցում պէտք է կրթել երեխային, հոգալ նրա մասին որպէս մի բոյսի մասին, որին կարելի է մարդկային բոյս անուանել և տալ նրան բնութեան բարօրութիւնը: Բայց ի նկատի ունենալով, որ եթէ սկզբում անհոգ լինենք, այդ բոյսը յետոյ պէտք է վնասուի և երբէք կանոնաւորապէս չի զարգանայ: Պէտք է բոլոր ուշադրութեամբ հետեւենք Ֆրէօբէլին, երբ նա մեր առաջն է դնում այն գաղափարը, որ ուղղութիւն է տալիս կրթութեանը, երբ պարզ

կերպով բացատրում է իր նպատակը և միջոցներ է առաջարկում այդ նպատակին հասնելու համար:

Պէտալօցցու և Ֆրէօբէլի կարծիքով սկզբնական կրթութիւնը շատ կարեւոր է: Այդ կրթութիւնն ուսումնարանում չի կարելի ստանալ, եթէ առաջին տարիներում չ'աշխատենք կանոնաւոր կերպով զարգացնել երեխայի գործարանները, ոյժերը, խելքը, բարոյականութիւնը և աստուածաշատութեան սկզբունքը:

ՄԱՆԿԱԿԱՆ ՊԱՐՏԵՂԻ ԳԱՂԱՓԱՐԸ ԵՒ ՆՊԱՍՏՈՂ ՀԱՆԳԱՄԱՆՔՆԵՐԸ.

Ինչու Ֆրէօբէլն իր ուսումնարանն անուանում է մանկական պարտէզ և ոչ ապաստանարան կամ երեխաների ուսումնարան կամ խնամատարութեան ուսումնարան:

Ֆրէօբէլն իր մանկավարժական եղանակը չը հնարեց երեխային պահպանելու համար, որ նրանք ջրի կամ կրքի մէջ չընկնեն, այլ ուսումնարանի համար նպատակ դրեց աստիճանաբար զարգացնել երեխայի գործարանները, անդամները, խելքը, բարոյականութիւնը:

Սկզբնական կրթութեան համար «ուսումնարան» խօսքը նրան յարմար չէր թւում: Երեխայի վրայ չը պէտք է նայել որպէս մի գատարկ ամանի վրայ, որի մէջ պէտք է որքան կարելի է շուտ լցնել մեր գիտութիւնը: Ամեն մի փոքր երեխայ ունի իր «եսը» որ հաստատում է թէ նա ունի մտաւոր անհատականութիւն և իր սեպհական յատկութիւնները:

Ֆրէօբէլն իր ուսումնարանն անուանեց «Մանկական պարտէզ», որ չը կարծեն՝ թէ դա մի հին ձևի ապաստանարան կամ սովորական ձևի ուսումնարան է, այլ

դրանով կամեցաւ ցոյց առնել, որ դա մի նոր ձեւի հիմնարկութիւն է՝ հիմնուած նոր գաղափարների վրայ:

«Ապաստանարան» և «ուսումնարան» խօսքերը պարունակում են երկու սխալ գաղափար, այն է լոկ պահպանելը և երեխայի գլուխը գիտութիւններով լցնելն առանց նրան հարկաւոր գիտութիւնը տալու: Յրէօքէլն ամենից առաջ ցանկանում է ունենալ պարտէզ, բաց օդ, կանաչ խոտ, ծաղիկներ, ծառեր, մի խօսքով լի բնութիւն, ուր կեանք կայ, ուր երեխաները կարող են զարգանալ ֆիզիքապէս և բարոյապէս:

Յրէօքէլը ցուցական եղանակի կողմնակից էր, նրա կարծիքով որ բանի մասին էլ որ խօսեն երեխայի հետ՝ պէտք է այդ բանը նրան ցոյց տան. բայց այն էլ պէտք է գիտենալ, որ կեանքը, բնութիւնը մի թանգարան չէ, որի միջով կարելի լինի շուտ անցնել և ամեն մի բան էլ շուտ տեսնել: Այնքան մի արուեստանոցի է նմանում, ուր ամեն մարդ իր տեղն ունի և միջոց՝ աշխատանքով զարգացնելու իր ոյժերը և ընդունակութիւնները: Պէտք է գործնական մարդիկ պատրաստել և ոչ այնպիսի դատաւորներ, որոնք կարողանան ամեն բանի մասին խօսել, դատաւիճիւ կարգաւ և չը կարողանան ոչ մի գործ կատարել: Արպէս զի երեխան սկսի զարգանալ, ամենից առաջ պէտք է, որ նա սկսի ձեռագործներ հնարել:

Պէտք է գիտենալ, որ այդ ուսումնարանը չեն անառնել մանկական պարտէզ, որպէս զի ցոյց տան, թէ որքան պարտէզը կարեւոր է և ինչ որ նա պարունակում է՝ անհրաժեշտ է երեխաների համար: Այդ անուէն այն մտքով է տուած, որ ցոյց տան թէ ինչպէս պէտք է նախել երեխայի վրայ: Յրէօքէլը կամենում է, որ երեխայի վրայ նայեն որպէս մի բոյսի վրայ, որ պէտք է խնամել:

զարգացնել, ինչպէս որ նրա պիտոյքը պահանջում է և ոչ թէ խնամել նրան մեր քմահաճութիւններին համեմատ: Ինչպէս որ բոյսը զարգանում է որոշ ժամանակամիջոցում և որոշ հանգամանքներում, նոյնպէս էլ երեխան ունի զարգացման որոշ շրջաններ: Նա արտայայտում է իր անձնական պիտոյքը, որին մենք պէտք է բաւականութիւն տանք:

Պէտք է մի քանի նկատողութիւններ անել Յրէօքէլի առաջարկած խաղերի մասին: Այդ խաղերը բարոյապէս և ֆիզիքապէս ամրացնում են երեխաներին, ցոյց են տալիս նրան, թէ նա ինչպէս պէտք է գործադրէ և օգտուի իր ընդունակութիւններից: Այդ խաղերն երեխային չեն դարձնում անխաղաղասէր, այլ սովորցնում են քննողութեան, խորհեցողութեան, մարզում են նրա աչքը, ձեռքը, սովորցնում են զգոյշ լինելուն արագաշարժութեանց, գործավարութեանց ժամանակ և ապրելու եղանակին:

ՊԱՐՏԷԶՊԱՆՈՒՀԻՔ.

Մանկական պարտէզի կառավարութիւնն աւելի լաւ է յանձնել վարժուհիներին, թէպէտ և Պէստալօցցին և Յրէօքէլը ապացուցել են, որ վարժապետն կարող է կառավարել մանկական պարտէզը:

ԱՅՆ ՅԱՏԿՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ ԵՒ ՏԱՂԱՆԴԸ ՈՐ ՊԵՏՔ Է ՈՒՆԵՆԱՆ ՊԱՐՏԷԶՊԱՆՈՒՀԻՔ.

Պարտէզպանուհի դառնալու համար պէտք է ունենալ ձիրք: Այդ ձիրքն կայ այն մարդու մէջ, որ հրապուրւում է մանկական աշխարհով, որ ցանկութիւն և սէր ունի երեխաներով զբաղուելու, խաղալ նրանց հետ, հաս-

կանալ նրանց ձգտումները և դրանց ուղղութիւն տալ՝ որի սիրտը բաբախում է երեխաների որտերի հետ և որը առանձին ընդունակութիւն ունի զարգացնել նրանց ազնիւ զգացմունքները:

ՊԱՐՏԵԶՊԱՆՈՒՀԻՔ ՊԵՏՔ Ե ԿՐԹՈՒԱԾ ԼԻՆԵՆ:

Տիկին Վան—Քալքարը, որի կարծիքները յարգանքի արժանի են, պարտեզպանուհուց հետևեալն է պահանջում:

Պարտեզպանուհուց պէտք է պահանջել, որ նա լինի պատկառելի, կրթուած, գիտուն, ունենայ լաւ ձևեր, արդար դատողութիւն, սիրող սիրտ, լաւ գիտենայ իր մայրենի լեզուն, կարողանայ անսխալ գրել ու կարգալի հետաքրքրութեամբ պատմել, գրութեան ձևը լինի գեղեցիկ, կարողանայ Ֆրէօբէլի ձևով նկարել, ձեռքը վարժուած լինի զանազան գործողութեանց համար, ճանաչի զանազան առարկաների ձևերը: Պէտք է այնքան մարմնամարզութիւն գիտենայ, ինչքան որ հարկաւոր է երեխաների մարզութիւնները ղեկավարելու համար: Պէտք է բաւականին տեղեկութիւն ունենայ մարդկային մարմնի, նեարդերի և մկանների մասին, որքան որ հարկաւոր է առողջապահութիւնը հասկանալու համար, պէտք է լաւ ճանաչի, երկրաչափական արդուածները (ֆիզուրա): Բաւական է գիտենալ թուաբանութեան չորս գործողութիւնը և կոտորակները, պէտք է գիտենալ ամենահասարակ և հեշտ ձևերը և պարզ կերպով կարողանայ բացատրութիւն տալ երեխային թուերի մասին: Նրա ձայնը պէտք է լինի դուրեկան, ներգաշնակ: Նա պէտք է լաւ լսողութիւն ունենայ և կարողանայ ճիշդ երգել: Պէտք է լաւ ուսումնասիրի Ֆրէօբէլի մանկավարժական

եղանակը, որովհետև այդ եղանակը համապատասխանում է կրթութեան բոլոր պահանջներին: Երբ գիտեն այդ մանկավարժական եղանակը, կարելի է պարտեզպանուհի դառնալ, բայց բաւական չէ, ինչպէս շատերը կարծում են, որ պարտեզպանուհին կարողանայ կատարել որոշ փոքրիկ ձեռագործներ: Պէտք է հիմնաւոր կերպով ուսումնասիրել Ֆրէօբէլի ուսման սգին և գաղափարները, որ կարողութիւն լինի երեխային ուղղութիւն տալ նրա գործունէութեանց մէջ: Պէտք է այդ բոլորը գիտենալ բայց և կարողանալ գործադրել:

Ահա դրանք են ամենակարևոր պահանջները և որքան մի պարտեզպանուհի աւելի գիտութիւն ունենայ, այնքան աւելի լայն գաղափար կ'ունենայ այդ գործի մասին և աւելի լաւ կարող կը լինի զարգացնել երեխային և ուղղութիւն տալ: Պէտք է շատ գիտութիւն ունենալ և լաւ գիտենալ: Վերջապէս պէտք է կարողանալ այդ բոլորն իրագործել:

Ֆրէօբէլի կրթական եղանակն երեխային դրդում, ստիպում է կանոնաւոր գործունէութեան, արագութեամբ և հնարագիտութեամբ գործ կատարելու:

Այն ինչ որ յիշեցինք՝ հիմնուած է մի կարևոր յատկութեան վրայ, և առանց այդ յատկութեան՝ պարտեզպանուհու ոչ տաղանդը, ոչ գիտութիւնը և ոչ էլ գործակատարութեան ընդունակութիւնը ոչ մի հետեանք չեն ունենայ, այդ յատկութիւնն է լիովին և կատարեալ անձնուիրութիւնը:

ԵՐԵՒԱՅԻ ԱՅՆ ՊԵՏՈՅՔՆԵՐԸ, ՈՐՈՆՑ ՊԵՏՔ Ե ԲԱՒԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ ՏԱԼ ԵՒ ՈՐՈՆՔ ՄԵԶ ՄԱՏՆԱՅՈՅՑ ԵՆ ԼԻՆՈՒՄ ԹԷ ԻՆԶՊԵՍ ՊԵՏՔ Ե ԿՐԹԵԼ:

Տիկին Վան—Քալքարն ասում է, ինչպէս բոյսին հար-

կաւոր է օդ, լոյս, ազատութիւն, որ կարողանայ տարածել իր ճիւղերը և բաւարար տարածութեամբ հոգ արմատների համար, նոյնպէս և երեխային է հարկաւոր օդ, լոյս, շարժողութիւններ իր մարմինն ամրացնելու համար: Կրթութեան մէջ զարգացումն անուանուում է երեխայի մարմնական, բարոյական և մտաւոր ոյժերի զարգացումը: Այդ զարգացումը կատարւում է խաղալով, շօշափելով, առարկաներ քննելով: Այդ կերպով է, որ երեխայի անգամներն ամրանում են, տպաւորութիւններն աւելի որոշ և հասկանալի են դառնում, նա սովորում է դիտել, զանազանել և գործել:

Երեխային չը պէտք է իր կամքին թողնել: Նա կարող է մարդ դառնալ յարաբերութիւններ ունենալով իր նըմանների հետ:

Պէտք է զեկաւարել երեխայի ձգտումները դէպի շարժողութիւն և գործունէութիւն:

Ֆրէօբէլի կրթական եղանակը մեզ սովորցնում է թէ ի՞նչ պէտք է անել, որ կարելի լինի օգնել և ուղղութիւն տալ երեխայի բնական պահանջներին: Ֆրէօբէլը մեզ ապացուցանում է, որ բնութիւնն երբէք չի գործում առանց նախագծի, նա մեզ ցոյց է տալիս իր օրէնքները և մեզ սովորցնում է նրանց հնազանդել: Մենք պէտք է հետեւենք բնութեան հրահանգին և երբէք չաշխատենք կատարել մեր քմահաճութիւնները: Ի նկատի առնելով բնական օրէնքների հոսանքը մարդու մէջ և ուսումնասիրելով նրա զանազան փոփոխութիւնները, հեշտութեամբ նկատւում է, որ նա պիտոյքներ ունի: Երեխան սովորութիւն ունի յայտնել իր պիտոյքը. նա սիրում է սպառել իր ոյժերը, շարժողութիւններ անել և ամեն մի առարկայ շարժել իր տեղից: Դրանով երեխան փորձում

է անել այն, ինչ որ տեսել է իր շուրջը, այդ անուանում է խաղալ, այդ տեսակ խաղերով արտայայտւում է նրա երեւակայութիւնը և հնարագիտութեան ոյժը: Նա ընտրում է մի որևէ առարկայ, որ ըստ իր ցանկութեան ձևափոխի: Ֆրէօբէլն օգտւում է այդ բնական խաղերից և դրանց դարձնում է կրթական միջոց մատաղ հասակի համար:

ՄՏԱԽՈՐ ԿՐԹՈՒԹԻՒՆ.

Առաջին տպաւորութիւններն անկասկած մեծ ազդեցութիւն ունեն երեխայի խելքի զարգացման վրայ: Փոքր երեխայի խելքը սկսում է քննել և գիւտեր անել, կազմում է իր համոր ուղիղ կամ սխալ, պարզ կամ անորոշ կարծիքներ. այդ կերպով կազմակերպւում է իր համար մի փոքրիկ աշխարհ: Նրա գաղափարները կախուած են այն առարկաների պարզութիւնից, բազմամասնութիւնից, պայծառութիւնից կամ խառնակութիւնից, որոնք նրան շրջապատում են: Որպէս զի կարողանայ պարզ և որոշ գաղափար տալ առարկաների մասին՝ Ֆրէօբէլն ընտրում է այնպիսի խաղալիկներ, որոնք ունեն որոշ և հասարակ ձևեր ու պարզ գոյներ: Նա այդ տեսակ ընտրութիւնը կարեւոր է համարում, որովհետեւ բաղադրեալ խաղալիկները և գոյներն երեխան չի կարող ըմբռնել:

Օրէնքն այն է, որ ինչքան երեխան շատ խաղալիկներ ունի՝ այնքան աւելի պակաս է քննում, պակաս է խորհում ու մտածում դրանց մասին:

Շարժողութեան ցանկութիւնը, որ երեխաներն ունեն կարեւոր է համարւում, որովհետեւ դրանով նրանք աշխատում են մարզել իրենց մկանները, սիրում են առարկաներ շօշափել և այդ կերպով աւելի զարգանում են:

Ֆրէօբէլը կամենում է, որ հէնց ծննդից սկսած երեխայի վրայ նայենք որպէս մի խելացի և զգայուն էակի վրայ, որ աշխատում է յարաբերութիւն ունենալ արտաքին աշխարհի հետ, որպէս զի կարողանայ իր համար կազմել մի ներքին աշխարհ: Փոքր երեխայի վրայ չը պէտք է միայն նայել որպէս մի նիւթական էակի վրայ (կտոր միս), որովհետեւ երբ նա սկսում է տպաւորութիւններ ստանալ, նա փորձում է մտաւոր կեանք վարել և գաղափարներ կազմել: Ախորժելի կամ անախորժ տպաւորութիւններն ստանում է աւարկաներից և այդ զգացմունքները նետադերի և ուղեղի միջնորդութեամբ հաղորդւում են հոգուն:

Մենք պէտք է դիմենք երեխայի զգայականութեանը, որ կարողանաք զարթոյնել նրա մէջ ուղիղ և պարզ գաղափարներ, պէտք է դէպքեր որոնենք, որ կարողանանք տալ նրան պարզ և որոշ տպաւորութիւններ նրան շրջապատող աւարկաների մասին, որոնց նա հեշտութեամբ կարողանայ զանազանել միմեանցից: Ֆրէօբէլը մեծ մտախոհութեամբ, երկար քննադատութիւններից և բազմազան փորձերից յետոյ ընտրեց երեխաների համար որպէս խաղալիկ գունդը, յետոյ գեղեցիկ բիւրեղների ձևերը, զորօր. խորանարդը, հատուածակողմն և այլն:

ԲԱՐՈՅԱԿԱՆ ԿՐԹՈՒԹԻՒՆ.

Երեխան սկսում է մտածել, երբ նկատուում է, որ նա գործադրելով զանազան միջոցներ՝ աշխատում է հասնել իր որոշ նպատակին և երբ նրա գործերը ցոյց են տալիս, որ նա բաւական է, հասել է իր նպատակին: Այդ ժամանակ էլ նա սկսում է զարգանալ որպէս բարոյականութեան և պատասխանատւութեան ընդունակ էակ:

Այդ ժամանակն է, որ կրթողը պէտք է զգուշանայ տալ նրան սխալ կամ միմեանց հակառակ գաղափարներ, մանաւանդ այն անձանց մասին, որոնք շրջապատում են երեխային:

Դեռ լեզուն բացուելուց շատ առաջ նա լաւ գիտէ որ ինքն իր տէրն է, նոյնպէս լաւ գիտէ որ լալով կամ ճրչալով ու կամակորութեամբ ումնից կարող է ստանալ իր ցանկացածը: Այդ գիւտն անելուց յետոյ դժուար է լինում նրան կարգի բերելը: Բայց երբ հէնց սկզբից նրան ապացուցանում են, որ իմաստութեամբ են վարւում նրա հետ հէնց նրա բարօրութեան համար, առանց ուշադրութիւն դարձնելու նրա ճշոյցի վրայ, նա յօժարութեամբ հնազանդում է:

Կրթական գործում ամենամեծ դերը խաղում է սովորութիւնը: Առաջին տպաւորութիւններն ամենախիստ կերպով են ներգործում: Երեխային այսօր չը պէտք է այնպիսի բանի սովորցնել, որից նրան վաղը պէտք է հրաժարել: Կրթութեան գործում ընդունուած լաւ սովորութիւններն ամենալաւ նեցուկն են, իսկ վատ սովորութիւնները դառնում են ամենավտանգաւոր արգելք: Երեխային չը պէտք է իր կամքին թողնել, որովհետեւ նա շատ անգամ լաւը վատից չի կարող զանազանել, նա կընտրէ վայրկեանական զուարճութիւնը, որ կարող է վնասակար լինիլ նրա համար: Նա կը դառնայ քմահաճոյ, կը սկսի պահանջածի հակառակն անել: Նա այլ ևս չի հաւատայ, չի ունենայ շնորհակալութեան զգացմունք, կը լինի անհնազանդ, անվայել, կամակոր, անբաւական, նրա բնաւորութիւնը կը փչանայ, կապականուի: Սովորցնելով հնազանդութեան՝ կը սովորի կարգի. նա կընկատի այն խնամքը, որ տանում են նրա համար ընդհանրա-

պէս, ևս առաւել խաղերի ժամանակ կը նկատի, որ ամեն բան ունի իր ժամանակը, չափը և որոշ եղանակը:

Պէտք է ամենայն միջոց գործ դնել, որ երեխան ընդհանրապէս սիրի կարգը, որ ամենակարեւորն է բարոյական կարգի և կանոնաւոր կենցաղավարութեան համար: Կանոնաւոր ուղղութեան վարժեցրած երեխաները սովորում են սիրել այն ինչ որ փորձել և սիրել են նրանց ղեկավարները: Այն ժամանակ երեխաների սէրն ընդունում է երախտագիտութեան ձև, նրանք լինում են ուշագիւր և կարող են ցոյց տալ անձնուիրութեան գեղեցիկ օրինակներ: Երեխաներն իրենց երջանիկ կը զգան, երբ կարողանան փոքր ինչ զրկողութեանց ենթարկել իրենց և փոքրիկ զոհաբերութիւններ անել իրենց ղեկավարների համար: Այդպէս է սկսում երեխայի բարոյական կեանքը, երբ նա յարաբերութիւն ունի ծնողների ուսուցիչների հետ, եթէ դրանք իրենց գործը կարողանում են յաջողութեամբ կատարել իրենց զաւակների, աշակերտների վերաբերութեամբ:

ԿՐԾՆԱԿԱՆ ԿՐԹՈՒԹԻՒՆ.

Պէտք է երեխային ներշնչել հաւատ, սէր, երախտագիտութեան զգացմունք: Կրօնական գաղափարները լրացնում են բարոյական կեանքը: Կրթութեան նպատակն է բարոյական և կրօնական զգացմունքներ տալ երեխային, այդ պատճառով էլ պէտք է գլխաւորապէս նրա հոգին կրթել կրօնական տեսակէտից, ներշնչել նրան Աստուծոյ խօսքը:

Իսկապէս չարութիւնը և բարութիւնը բնութիւնից է տրուած երեխային. նոյնպէս և գեղեցկութեան և տգեղութեան գաղափարները նրան անյայտ չեն: Չարու-

թիւնը պէտք է հալածել նրանից ամենայն հաստատամտութեամբ, պէտք է երեւան հանել և արմատախիլ անել: Բարութիւնը պէտք է սիրով խնամել, խրախուսել, նաև վարձատրել: Բարին կերջանկացնի երեխային, նա պէտք է սիրի և պտուի բարութիւնը, բարոյական գաղափարները:

ՖՐԵՕԲԵԼԻ

ԿՐԹՈՒԹԵԱՆ ՅՈՒՅԱԿԱՆ ԵՂԱՆԱԿԸ.

Ֆրէօբէլը ցուցական եղանակի հնարողը չէ, այլ իր աշխատանքով ուժեղ կերպով գործակցեց այդ եղանակի զարգացմանը: Այն գիտութիւնը, որ նա ձեռք բերեց երեխայի բնութեան վերաբերութեամբ, նրա ֆիզիքական, բնախօսական (физиологический), հոգեբանական գործողութեանց մասին, նրան տեղեկութիւններ տուեցին գտնել ամենալաւ, ամենահասարակ միջոցներ, որոնցով կարելի է զարգացնել երեխայի ընդունակութիւնները: Ուսումնասիրելով այդ միջոցները, Ֆրէօբէլը յայտնի դարձաւ մանկավարժական գիտութեանց մէջ:

Եթէ Բուսսօն աշխատում էր մարդուն մօտեցնել բնութեանը, եթէ Պէստալօցցին ճանաչեց երեխայի ֆիզիքական, մտաւոր և բարոյական ընդունակութիւններն, եթէ հայր ժիրարը կրթութեանը տալիս էր բարոյական և կրօնական ուղղութիւն, Ֆրէօբէլն ուսումնասիրելով և ընդունելով այդ յայտնի մանկավարժների գիւտերն, սկսեց միջոցներ պտուել իր ցուցական եղանակը մշակե-

լու, որպէս զի երեխայի ուրախութիւնը, զուարճութիւնը, երջանկութիւնը խանգարուած չը լինեն:

Յրէօքէլը ի նկատի ունի երեխայի ճաշակը, գործունէութեան և շարժողութեան կարեւորութիւնը, դաշտային զուարճութիւնները և խաղերը: Նա նայում է երեխայի վրայ որպէս իր ուղեցոյցի վրայ, որ նրան ցոյց է տալիս այն ճանապարհը և միջոցները, որոնցով պէտք է զարգացնել նրան, հետեւելով այդ ուղեցոյցին՝ կորուստ մանկավարժն ընտրողութեամբ պատրաստեց երեխայի համար կրթիչ խաղալիկներ, հարկաւոր համարեց երգել, խաղալ նրա հետ: Նա զարթեցնում է հարցեր և ինքը պատասխանում է: Այդ կերպով քաղցրացնում է երեխայի կեանքը. սովորցնում է նրան բարեգործութեան և բարեպաշտութեան:

Յրէօքէլի մանկավարժութեան առաջին հաստիքը դրուած են Յրէօքէլեան ընծաները, որոնք կրթութեան ամենալաւ միջոցներն են, որոնցով երեխան ազատ գործում է և իր ուղեցոյցի հետ աշխատելով զարգանում է:

Երկրորդ հաստիք զետեղուած են այնպիսի աշխատութիւններ, որ երեխան ինքը պէտք է կատարէ: Այդ Յրէօքէլեան խաղերն են, որոնք սկզբում մի տեսակ գործնական կապ են կազմում I և II մասերի մէջ: Այս խաղերը կատարւում են երգերով և գործողութիւններով, որոնց ժամանակ երբեմն երեխան ուժգին կերպով մարդում է իր մկանները: Այս խաղերի ժամանակ նա բնականապէս ստիպուած է լինում անգիր սովորել զանազան բանաստեղծութիւններ, երգերի եղանակներ և մարմնամարզութիւն անել:

Յրէօքէլի եղանակով նկարչութիւնն արտայայտւում է որպէս երեխայի անձնական աշխատանք, որ կազապարեց

ընդօրինակութիւն չէ, այլ երեխան ինքն է ստեղծում:

Նկարչութեան հետ կապւում է գրելը, որ տառերի և թուանշանների մի տեսակ նկարչութիւն է: Գրել կարդալը, հաշուելը, երաժշտութիւնը, թուաբանութիւնը մասնագիտական դասերին են պատկանում:

Երրորդ հաստիք զբաղւում է Յրէօքէլեան զրուցատրութիւններով, որոնք այս մասումն են զետեղուած, որովհետեւ աւելի ուղղապէս են ցոյց տալիս կրթական հիմունքը և կազմում են որպէս յառաջաբան բոլոր աշխատանքների և Յրէօքէլեան ուսմունքի, առանձնապէս վերաբերում են կրթութեան մասնագիտական դասերին, զորօր. լեզուագիտութեան, հաշուետեսութեան, բնական պատմութեան, սրբազան պատմութեան, աշխարհագրութեան, բարոյականութեան և կրօնի դասերին:

ՖԻԼՈՍՔԻԼԵԱՆ ԸՆԾԱՆԵՐ.

Երեխայի առաջին գործողութիւնները և առաջին խաղալիկները: Խաղի մարմինների, միջակայքների, գծերի և կէտերի վերաբերութեամբ:

Յրէօքէլեան ընծաների գլխաւոր նպատակն է ճիշտ տեղեկութիւններ տալ հիմնական արդուածների (փիլիսոփայական, գոյների, նիւթի և թուերի մասին, ի նկատի ունի նաև գործողութիւնները: Երբ երեխան զբաղւում է այդ ընծաներով, արտայայտւում է իր սեպհական գործունէութիւնը, նա անձամբ զբաղուած է որպէս և նրկարչութեան ժամանակ, նա հնարում է մի բան և հէնց այդ է աշխատանքի սկզբնակէտը, որով նրա ոյժերը հետեւաբար զարգանում են, որ տանում է դէպի մի որևէ կոչում: Այդպէս է Յրէօքէլի կրթական եղանակի սկզբնութիւնը:

բունքը: Այստեղ գործ ռւնենք ամենատարրական բանե-
րի հետ և երեխայի սկզբնական ճաշակի հետ: Այդ բո-
լորից պէտք է այնպէս օգտուել, որ կարելի լինի երե-
խային գործի դնել: Երեխան սկզբում խաղում է իր ու-
տերի, ձեռների հետ և մայրը խաղում է նրա հետ, որ
զարգացնի նրա գործունէութիւնը, նրա ոյժերը: Երե-
խան ղախում է իր շորերի, իր օրօրոցի վարագոյրի հետ
և ամեն մի առարկայի հետ, որ նրա ձեռքն է ընկնում:
Ամեն առարկայ բռնում է բարձրացնում է, ճօճում է, գը-
ցում է, նրան դուրեկան է մի առարկայ վայր ձգել, նրա
ձայնը լսել, դիտել, այդ նրա զուարճութիւնն է:

Ի հարկ է խաղերը պէտք է համապատասխան լինեն
նրա ոյժերին և զարգացմանը, այն ժամանակ ամեն մի
շարժողութիւն նրան նոր տպաւորութիւն կը տայ և կը
ստիպէ նրան նոր ջանք գործադրել:

Ֆրէօբէլի եղանակով առաջանում են աստիճանաբար:
Այդ հիման վրայ մենք ունենք վարժութիւնների զանա-
զան կարգեր (սերիա), որոնք գործադրում են ամենա-
հասարակ առարկաների միջնորդութեամբ, որոնք իրենց
ձեւերով տիեզերական առարկաների հիմքն են ձեւացնում
և միջամատիքական գիտութիւնների սկզբնակէտն են
կազմում: Այդ հասարակ առարկաներն են Ֆրէօբէլեան
ընծաները: Ընծաները կազմում են հարթ, հարթիկներ, հա-
կերկույններ, գծեր ու կէտեր:

Ֆրէօբէլեան 6 ընծաներն էլ կազմուած են կարծր
մարմիններից:

ԿԱՐԾՐ ՄԱՐՄԻՆՆԵՐԻ ԲԱԺԱՆՄՈՒՆՔԸ

Առաջին ընծան է Բոխը

Թուիը տուած է երեխային որպէս առաջին ընծայ,
որովհետեւ ներկայացնում է տիեզերքի սկզբնական ձեւը,

որ կազմում է սկզբնակէտ բոլոր միւս ձեւերի: Թուիը
ամենահասարակ առարկան է, որ կարող է աւելի հասկա-
նալի լինել երեխային, քան թէ միւս բոլոր առարկաները,
որոնք շրջապատում են նրան: Թուիի միջնորդութեամբ
երեխային կը տրուի տեղեկութիւն արդուածների մասին,
այն է. —

1. Նիւթի մասին,
2. Գոյների մասին (պարզ և բարդ),
3. Թուիի դրութեանց մասին, երբ նա կախ է արած
թելից:

4. Շարժողութեանց մասին առհասարակ,
5. Շարժողութեանց մասին (ուղիղ կամ կոր գծերով),
6. Նիւթի մասին (կարծր թէ փափուկ),
7. Առաձգականութեան և կարծրութեան մասին:
8. Մանրութեան և թեթեւութեան մասին:

Երեխաներին թուիեր բաժանելիս պէտք է համապա-
տասխան երգ երգուի, որ ցոյց է տալիս թէ ինչ են
անում: Թուիերի բաժանելը պէտք է կատարուի կարգով,
կանոնով և ներգաշնակութեամբ:

Ֆրէօբէլը միաժամանակ երեխայի ձեռքը չի տալիս
զանազան տեսակ առարկաներ, այլ միայն մի տեսակ,
բայց զանազան որպիսութեանց, զոր օր. այլ և այլ
գոյների թուիեր:

Երկրորդ ընծան է գնդակը, խորանարդը և գլանը ի
միասին առած:

Առարկաներն ըմբռնելու համար պէտք է համեմատել
նրանց միւս առարկաների հետ: Այդ համեմատութիւնը
հեշտացնելու համար Ֆրէօբէլը միշտ ներկայացնում է երկու
ներհակ առարկաներ, զոր օր. խորանարդը և գնդակը:
Առաջինը որոշում է նրանով, որ ունի մակերևոյթներ,

եզրներ, անկիւններ և կայուն է, այն ինչ գնդակը ներկայացնում է միութիւն, ունի միշտ և ամեն տեղ նոյն ձևը և շարժողութեան ներկայացուցիչն է: Այս երկու կարծր մարմինների միջինը (հաշտարարը) գլանն է: Սա ունի մի քանի հատկութիւններ, որոնք կան թէ խորանարդում և թէ գնդակում: Գլանն ունի երկու ուղիղ մակերևոյթ, ինչպէս և խորանարդը, մի կըր մակերևոյթ էլ ունի որ յատուկ է գնդակին, բայց չունի խորանարդի նման եզրներ, ոչ էլ անկիւններ: Որոշ մոքուկ և որպէս միջանկեալ մարմին կարելի է համարել կոնը, որ ունի ընդ ամենն երկու մակերևոյթ, որոնցից մինը ուղիղ է (հիմքը), իսկ միւսը գլանաձև է (կոր մակերևոյթ): Եռակողմ բուրգն ունի չորս մակերևոյթ: Այս բուրգը, որ ունի երեք կողք աւելի է մօտենում կոնին, ինչպէս և խորանարդը մօտենում է գնդին, եթէ կողքերը և անկիւնները տաշեն:

Այդ ընծաները կամ դրանց նմանները կարելի է շինել նաև զանազան գունաւոր առարկաներից և ցոյց տալ երեսաներին:

Երբորք ընթան է խորանարդը, որ բաժանուած է 8 փոկրիկ խորանարդների:

Երկրորդ ընծան ցոյց տուեց երեսային կարծր մարմինների զանազան ձևեր, իսկ երրորդ ընծան ցոյց է տալիս միայն խորանարդը, որ բաժանուած է փոքրիկ խորանարդների: Խորանարդը գործադրուում է առաջնորդելու երեսային յայտնիից դէպի անյայտը, ծանօթից անծանօթը: Այս ընծայով կարելի է երեսային գաղափար տալ վերլուծութեան (բաժանման) մասին, առարկաների քակման մասին հանելով կամ բաժանելով: Պէտք է ցոյց տալ հանման և բաժանման նմանութիւնները,

մասերի թիւը, յետոյ նորից միաւորել այդ մասերը, որ մի գաղափար ստացուի կանոնաւոր յօրինուածութեան մասին, վերլուծութեան և գումարման մասին և աւելի մեծ երեսաների համար բազմապատկութեան մասին: Դրանով կը տրուի բացադրութիւն տարածութեան, խորութեան, հաստութեան, լայնութեան մասին: Նպատակայարմար է սովորական չափերի մասին տեղեկութիւն տալ արշինով կամ աւելի լաւ է՝ մէտրով: Մի փոքրիկ կշեռք իր կշռաքարերով տեղեկութիւն կըտայ ծանրութեան մասին: Մեծ տարածութեանց մասին գաղափար տալու համար լաւ կըլինի փոքրիկ ճանապարհորդութիւններ անել:

Երեսաները ցանկութիւն ունեն քանդել, ձևափոխել, նորից շինել, այդ պատճառով էլ այս ընծան նրանց բաւականութիւն կըտայ և հետաքրքիր կըլինի նրանց համար:

Այն արդուածները (ֆիգուրա), որ կարելի է կազմել երրորդ ընծայից, Ֆրէօբէլը բաժանում է հետեւեալ երեք կարգերի:

1. Մաթեմատիքական արդուածներ, որոնք վերաբերում են մեծութեանը և թուերին:

2. Գեղարուեստական արդուածներ, որոնք կանոնաւոր են կազմուած և գեղեցկութեանն են վերաբերում:

3. Սովորական արդուածներ, որոնք վերաբերում են զորօր կարասիքին, շինութիւններին և այլն:

Զորօրք ընթան կայացած է 8 աղիւսից (հատուածակողմեր):

Որոշել սրա յարաբերութիւնը և զանազանութիւնն առաջընթաց ընծաների հետ:

Հեֆեյբրքք ընթան բաժանուած է 3 կարգի և բաղկացած է 27 խորանարդից, որոնցից երեքը բաժանուած են երկու մասի և 3-ն չորս մասի, մնում են 21 ամբողջ

խորանարդներ: Ուրեմն կան 6 հատ կէս խորանարդներ, 12 քառորդ խորանարդներ, այս պէս ընդամենն անում է 39 կտոր: Այս ընծայով շինում են արդուածներ և զանազան շինութիւններ ու լուծում են նաև թուարանական խնդիրներ:

Վեցերորդ ընթացիկը ամբողջութեամբ որպէս խորանարդ, հաւասար է հինգերորդ ընծային, բայց բազկացած է 27 աղիւսներից, որոնցից 3-ը (իւրաքանչիւրը) բաժանուած են 2 սիւնի, 6-ը (իւրաքանչիւրը) լայնութեան համաձայն կիսած են երկու մասերի և կազմում են քառակուսի աղիւսներ: Մնացած 18 երկարաւուն աղիւսները մնում են ամբողջ:

Ուրեմն վեցերորդ ընծան բազկացած է 6 սիւնից,

12 քառակուսի աղիւսներից,

18 երկարաւուն աղիւսներից,

Իւրաքանչիւր երկու սիւնը միասին կազմում են մէկ երկարաւուն աղիւս: Այս ընծան գործադրւում է որպէս հինգերորդ ընծան և համեմատում են մասերը միմեանց հետ:

ՄԱԿԵՐԵԻՈՅԹՆԵՐ

Վերցնենք միայն գնդակի, գլանի և խորանարդի մակերևոյթները և միայն դրանցով զբաղուենք:

Բառակազմի հակերկոյն.

1. Բացադրել թէ ինչ է քառակուսին և ցոյց տալ: Քառակուսին համեմատել սովորական զանազան առարկաների ձևերի հետ: Քառակուսու եզերքը: Եզերքի ուղղաձիգ և հորիզոնական դրութիւնը: Քառակուսու անկիւնները և դրանց տեսակները:

2. Ուղղանկիւն քառանկիւնին ծագում է աղիւսից: Յոյց

տալ կողքերը, անկիւնները, կողքերի զուգաչափութիւնը (սիմէտրիա):

3. Եռանկիւնին և նրա տեսակները: Եռանկիւնին, քառանկիւնին և հաւասարասրունք եռանկիւնին: Եթէ քառակուսին բաժանենք անկիւնագծով (диагональ) 2 մասի՝ կըստացուի երկու մակերևոյթ, այն է՝ երկու ուղղանկիւն եռանկիւնիք, որոնք կըլինեն հաւասարասրունք եռանկիւնիք:

Անկիւնների թիւը, տեսակը, կողքերի թիւը: Սուր անկիւններ: Հաւասարակող եռանկիւնի: Համեմատել սորան միւս եռանկիւնիների հետ: Հաւասարութիւն սրա կողքերի և անկիւնների:

Երկու հաւասարակող եռանկիւնի միացրած մի կողքով կազմում են շեղանկիւն (րոմբ): Բացադրել դրա ձևը և անկիւնները: Դնելով երեք հաւասարակող եռանկիւնիք միմեանց կողքի՝ կը կազմուի սեղան (տրապէզ):

Տրապէզի զուգահեռական և ոչ զուգահեռական կողքերը:

Չորս հաւասարակող եռանկիւնի միացրած մի կողքով կը կազմեն զուգահեռական ձև (պարալէլոգրամ): Դրա անկիւնները, կողքերը:

Բութ եռանկիւնին համեմատել միւս եռանկիւնիների հետ: Դրանց նմանութիւնը և զանազանութիւնը:

Ուղղանկիւն եռանկիւնին համեմատել նախընթաց եռանկիւնիների հետ: Ուղղանկիւն քառանկիւնի շինել: Յոյց տալ դրա անհաւասար կողքերը:

Յոյց տալ այն գեղարուեստական, մաթէմատիքական և սովորական արդուածները, որ կարելի է կազմել վերոյիշեալ մակերևոյթներից:

4. Մակերևոյթների ուսումնասիրութիւնը Ֆրէօբէլի եղանակով այն է ծաւելը:

Ծալելն ուղղապէս կապուած է մակերեւոյթների հետ: Ծալելը մարզում է աչքը և ձեռքը, պահանջում է ուշադրութիւն, համբերութիւն, ճշտութիւն: Աս մի զբաղմունք է երեխայի համար: Թղթից կարելի է ծալել երկրաչափական զանազան արդուածներ և եթէ թղթի երեսները զանազան գոյների լինեն, կարելի է ծալելով հնարել զանազան գեղարուեստական արդուածներ: Թուղթը ծալելով ծանօթացնում են երեխային երկրաչափական հարթ արդուածների հետ:

Կարել և կպցնել:

Կտրելը կայանում է նրանում, որ բուրձ ծայրեր ունեցող մկրատով գոյնզգոյն թղթերից կտրում են երկրաչափական գլխաւոր ձևերը: Ստացած մակերեւոյթները պէտք է դասաւորել գեղեցիկ կերպով, միմեանց հետ յարմարացնել և կպցնել մի առանձին թղթի վրայ, որով ոտացւում է գեղարուեստական սիրուն և մոզայիքական արդուածներ:

Գ Ծ Ե Ր

1. Զողիկներ (batonnets)

Ֆրէօբէլն ուղղում է մեր միտքը նիւթական երկրից դէպի վերացականը: Այդ կերպով մենք խորանարդից անցանք դէպի մակերեւոյթները, այժմ ցոյց է տալիս մակերեւոյթի եղբւրը որպէս գծեր ձողիկների միջոցաւ:

Որպէս նախապատրուածիւն նկարչութիւն սովորելու համար, նա գործադրում է ձողիկներ: Երեխային շինել է տալիս բոլոր արդուածները 3, 4, 5, 6 ձողիկներով:

Այդ կերպով ուղիղ գծերի համար երեխայի մէջ կը կազմակերպուի այն գաղափարը, որ կարելի է նկարչու-

թեան համար: Նոյն կերպով և նոյն նպատակի համար օղակների միջնորդութեամբ կը ճանաչեն կոր գծերը:

Զողիկների գործածութիւնը հաշուի համար:

2. Կաւարներ ¹⁾ (lattes): Կաւարները նոյնպէս ներկայացնում են գծեր և ուղղութիւն, որ իւրաքանչիւր ուղիղ գիծ կարող է ընդունել տարածութեան մէջ և անկիւն կազմել: Կաւարի դիւրակորութիւնը թոյլ է տալիս զանազան վարժութիւններ անել զոր օր. հիւսել, որ հմուտութեան և ճշտութեան է սովորցնում:

2ը պէտք է մոռանալ, որ կաւարներով էլ կարելի է հաշուել սովորցնել:

3. Հիւսուածք (Iressage): Հիւսելու հետ կցւում են նաև գծերը, գոյները, որոնց զուգաւորութիւնը երկերկու կամ երեք երեք և այլն գեղեցկացնում է հիւսուածքը և լաւ տպաւորութիւն անում: Այս դէպքում ձեռքի հմուտութիւնը, աչքով տեսնելը, ճաշակով ընտրելը, նկար հնարելը զարգացնում է երեխային և մեծ զուարճութիւն է պատճառում: Այս աշխատանքը մեծ նշանակութիւն ունի հետեւեալ գործողութեանց համար, որ երեխան յետոյ պէտք է կատարէ ասելով, մատիտով և դրանցով կարող է նախագծեր պատրաստել իր գործունէութեան համար: Դա միջոց կըտայ ասել երեխաներին՝ թէ շուտով դուք կը կարողանաք շատ գեղեցիկ և օգտաւէտ բաներ շինել, ինչպէս մի լաւ արհեստաւոր և ուրախացնել հայրիկին և մայրիկին:

4. Օղակներ: Օղը նոյնպէս մի գիծ է՝ միայն թէ կոր գիծ է, որ մեծ դեր է խաղում նկարչութեան մէջ: Յոյց տալ ուղիղ և կոր գծերի զանազանութիւնը: Համեմատել օղը, գունդը, գլանը քառակուսու հետ: Յոյց տալ օղի

¹⁾ Փոքրիկ ճկուն քանոններ:

կենտրոնը և այն տարածութիւնը, որ կայ կենտրոնից մինչև շրջապատը: Բաժանել օղը: Թելով կամ թղթով շրջան քաշել կենտրոնից:

5. Զոմաթիլ (էլիպս): Նկարել մի ձուածիր: Յոյց տալ ձուածիրի և շրջանի զանազանութիւնը:

Կ Է Տ Ե Ր

1. Կէտերի հետ պէտք է ծանօթացնել գծերից յետոյ: Ֆրէօբէլի եղանակին համաձայն կէտը ներկայացնում է մերազը¹ (Ժրօօն), ուլունքը, կոճակը, ասեղի ծակածը: Մերազով կարելի է շատ արդուածներ կազմել:

Գոյնզգոյն մերազներ: Գոյներ զանազանելը: Մերազներով կարելի է ուսումնասիրել համաչափութիւնը (սիմէտրիա) նաև թուաբանական հաշիւներ անել:

Գունաւոր ուլունքներով կարելի է թուաբանական զանազան խնդիրներ լուծել, կատարել գումարումն, հանումն, բազմապատկումն, բաժանումն:

2. Մակունքը (Piquage) կայանում է նրանում, որ թղթի վրայ քաշած գծերն ասեղով ծակում են և վրան կա-
րում են: Այդ գործողութիւնը նկարչութեան համար նշա-
նակութիւն ունի:

Աչքի և ձեռքի ճշտութիւն:

Զուգահեռականութիւն ուղիղ և կոր գծերի:

Գիծը ներկայացնել կէտերը միեանց մօտ դնելով:

3. Ասեղնագործութիւնը կարի հիմքն է: Երեխան պէտք է սովորի թել ու ասեղով միացնել մասերը: Կարելի կը նշանակէ միաւորել, յօրինել, որ հակադիր է վերլուծման կամ քանդելուն:

Այս վարժութիւնները և պարապմունքը, որ զանազան

¹ 15 կոպէկանոցի չափով կլոր ու տափարակ իրեր փայտից կամ ստաւարա-
թղթից շինած:

կողմանէ բաւականին զարգացնում են երեխային միայն
նախապատրաստութիւններ են գործնական վարժութիւն-
ների համար: Իրանք ծառայում են որպէս հիմք նկար-
չութեան, հաշուետեսութեան և այնպիսի զրուցատրու-
թիւնների սկզբնակէտն են, որոնք հետզհետէ զարգա-
ցնում են երեխային:

Երեխայի լեզուն մարզելու, խօսել ոսկորցնելու համար
տալիս են նրան առարկաներ և պահանջում են նրանից
նկարագրել այդ առարկաները:

Նկարչութեամբ ուսուցանում են արդուածներ, իրեր
ներկայացնել թղթի վրայ:

Լեզուի ուսումնասիրութիւնը սկսում է միայն բա-
նաստեղծութեան միջնորդութեամբ, այդ նպատակով սո-
վորում են բանաստեղծութիւններ, երգեր, որ գործա-
դրում են խաղերի ժամանակ, որոնց մասին արգէն
խօսուել է:

ԵՐԱԺՇՏՈՒԹԻՒՆ

Երգ: Երգերի կրթական նշանակութիւնը և բնաւո-
րութեան վրայ ներգործութիւնը շատ մեծ է:

Երգելիս ոչ միայն զարգանում է կուրծքը, լսողու-
թիւնը, ձայնը, այլ և զարգանում են հոգեկան շարժում-
ները, զգացմունքները:

Մի հասարակ, բայց գեղեցիկ եղանակ ուրախացնում է
երեխային, ներշնչում է նրան բանաստեղծական ոգի,
ազնուացնում է նրան:

Երգեցողութեան վրայ մեծ ուշադրութիւն պէտք է
դարձնենք, որովհետև մանկական պարտէզում երգը մեծ
գեր է խաղում:

Մարդու ականջը լսում է ամեն մի ձայն, բայց հեշ-
տով թեամբ լսում, ըմբռնում է երաժշտական հնչիւնները:

Հեշտութեամբ որոշում է մարդկային ձայնի երաժշտական ելեէջները, նոյնպէս ըմբռնում է այն տարբերութիւնները, որոնք կան ձայնի ամբողջ և կէս աստիճաններում: Երեխայի լսողութիւնը շատ վաղ է կազմակերպւում և կանոնաւոր ձայնի սովորում, աւելի վաղ, քան երեխան կարողանում է իր ձայնը երգեցողութեան յարմարեցնել: Լաւ կը լինի, որ երեխային թոյլ չըտան լսել անկանոն, վատ երաժշտութիւն, երգեցողութիւն, որ դայակները սխալ կատարում են երեխային զբաղեցնելու համար, որովհետեւ երեխաները կանոնաւոր և անկանոն ձայները կը խառնեն միմեանց հետ: Երբեմն ասում են, թէ երեխայի լսողութիւնը ընդունակ չէ կանոնաւոր ձայներ ըմբռնելու: Ի հարկէ այդպէս էլ պէտք է լինի, որովհետեւ նրա լսողութիւնն ուղղելու տեղ աղաւաղում են: Երեխայի ձայնը պէտք է զգուշութեամբ կրթել: Երաժշտութեան մի փորձուած վարժուհի, ձայնի վերաբերութեամբ հետեւել խորհուրդներն է տալիս. — Երբէք չը պէտք է թոյլ տալ, որ երեխան դժուար հնչիւն հանի, եթէ նրա ձայնի գործարանը դեռ զարգացած չէ: Զը պէտք է երգէ ոչ շատ բարձր, ոչ շատ ցածր ձայնով: Զը պէտք է թոյլ տալ երգեցողութեան ժամանակ բղաւել, առհասարակ ձայնը յոգնեցնել, մօնաւանդ՝ երբ մարմնամարզութեան ժամանակ են երգում, պէտք է զգոյշ և հանդարտ շարժողութիւններ անել տալ, որ ձայնը չը հոգնի: Եթէ երեխան ունի հարբուխ կամ հազ և կամ նրա ձայնը խզուած է՝ պէտք է երգելն արգելել: Կարելւոր է նկատել ևս, որ երգելիս երեխայի բերանը պէտք ունենայ կանգնած Օ-ի և ոչ պարկած Օ-ի ձև, որ շատ կարեւոր է երաժշտական տեսակետից, որով շատ սխալների և վատ սովորութիւնների առաջը կառնուի: Վեր-

ջապէս հարկաւոր է յիշել, որ երաժշտական չափի բախումները պէտք է տալ մի նշանով և ոչ թէ սեղանին փայտով խփելով կամ ոտով յատակին զարկելով, Կուշտ փորով երգելն արգելուած է, որովհետեւ շնչառութիւնն ընդհատուում է, այլ հարկաւոր է ճաշելուց յետոյ առնուազն 3 ժամ անցնի: Երբ օդը խոնավ է, բացօդեայ չերգել:

Երաժշտութեան կրթական ազդեցութիւնը մեծ է: Երաժշտութիւնն ուղղապէս ներգործում է երեխայի զգացմունքների վրայ և գործադրւում է նրա հոգեկան ոյժերը զարգացնելու, ազնուացնելու համար: Վերոյիշեալից երևում է երաժշտութեան կրթական նպատակը, ուրեմն պէտք է ընտրել գեղեցիկ և նպատակայարմար երգեր, որ զբաղեցնեն, հրապուրեն, ուրախացնեն երեխային: Պէտք է այդ երգերի սահմանը որոշել, որովհետեւ կան վատ երգեր և վատ եղանակներ, որոնք կարող են վատ ներգործութիւն ունենալ երեխայի զգացմունքների և բարոյականութեան վրայ: Պէտք է աշխատել, որ երեխան երաժշտութեան միջնորդութեամբ էլ սկսէ սիրել ինչ որ լաւ է, բարի է, ազնիւ է:

Երգի բանաստեղծական ոգին մեծ նշանակութիւն ունի կրթութեան գործում: Պնելով երեխային բնութեան մէջ, յարուցանում ենք նրանում, ինչպէս մի թռչնի մէջ, երգեցողութեան ցանկութիւնը: Նա կերգէ այն երգը, որ նորան ուրախութիւն է պատճառում: Նա ուրախութեամբ կերգէ գեղեցիկ եղանակի, ծաղիկների, անասունների, երեխաների, աշխատանքի, առաքինութեան, երջանկութեան, իր ծնողների, բարերարների և Ստեղծողի մասին: Երեխաներն այդ ուղղութեամբ մեծանալով կուենան խղճմտանք, սէր դէպի բարին, սիրալիր բնաւորութիւն, կը լինեն երջանիկ: Առհասարակ այդ կերպով եր-

գելու և բանաստեղծութեան շնորհիւ առաջ կը գան
ազնիւ զգացմունքներ և կը կազմակերպուի երեխաների
անձնաւորութիւնն, իսկ հնարագիտական ոգին նրանցում
հետզհետ է երեւան կը գայ:

ՖՐԷՕԲԵԼԻ ԽԱՂԵՐԸ

Խաղալը երեխայի համար մի բնական ցանկութիւն է:
Խաղալիս նա ազատ ընթացք է տալիս իր զարգացող
ոյժերին, ընդունակութիւններին, որոնք հետզհետէ
երեւան են գալիս և որոշում են, թէ այդ երեխան ինչ-
պէս մարդ պէտք է դառնայ: Պէտք է օգտուել երեխայի
այդ ձգտումներից և ծառայեցնել դրանց թէ երեխայի
կրթութեան և թէ նրա մտաւոր ոյժերի զարգացման
համար: Խմբովին խաղերի ժամանակ յայտնւում է երե-
խայի բնաւորութիւնը, քաղաքացիական առաքինութիւնը,
որոնք իրենց համար գործադրութիւն են գտնում: Այդ
կերպով նա խաղերից անցնում է դէպի մտաւոր աշխա-
տանքը և ստանում է հոգեկան ու մտաւոր բաւակա-
նութիւն ամբողջ կեանքի ընթացքում:

ԽԱՂԵՐԸ ԵՎ ԱՇԽԱՏԱՆՔԸ

Եթէ խաղին տան գեղարուստական ձև ու ճաշակ, պէտք
է աշխատանք գործադրուի, Խաղը պահանջում է խիստ կար-
գապահութիւն (հրահանգ), որ ունի նաև իր հրապոյրքը:
Հարկաւոր ջանքը թեթեւանում է, եթէ զբաղմունքին տա-
լիս են գեղարուստական բնաւորութիւն, միեւնոյն ժա-
մանակ պէտք է ինկատի ունենալ երեխայի ֆիզիքական
և մտաւոր գործունէութիւնը, որոնց բաւարարութիւն է
տրուելու: Չէ կարելի ասել, որ այդ ջանքը կը լինի մի
զուարճութիւն, թէպէտ և շատերի համար դա մի կո-

չում է, բայց եթէ այդ ջանքի վրայ նայենք լուրջ կեր-
պով, կրտսնենք որ դա ունի մի տեսակ հրապոյրք, որ
թեթեւացնում է աշխատանքը և մեծ զուարճութիւն
պատճառելով, դառնում է բարերարութիւն: Վերջապէս
պէտք է նկատել, որ Յ տարր կազմում են խմբական խա-
ղերի հիմքն, այն է բանաստեղծութիւնը, երգը և գոր-
ծողութիւնը:

Խմբական գործողութիւններից առաջ, այս տարրերից
ամեն մէկը պէտք է առանձին մշակուի: Առաջ պէտք է
երեխային ծանօթացնել բանաստեղծութեան հետ, որ
գործողութեան հիմքն է, յետոյ սովորեցնել երգը, որ
գործողութեան հետ միասին պէտք է ընթանայ, որ և
տալիս է գործողութեանը դրաւիչ բնաւորութիւն: Վեր-
ջապէս պէտք է երեխային պատրաստել խաղի համար,
տալով նրան բացադրութիւն խաղի գլխաւոր մտքի վե-
րաբերութեամբ:

ՆԿԱՐՉՈՒԹԻՒՆԸ (Ֆրէօբելի ելակնիւն)

Նկարչութիւնը մեծ նշանակութիւն և կարեւորութիւն
ունի Ֆրէօբելի վարժութեանց մէջ:

Այն երեխան, որ բնական ձևեր ունի նմանեցնելու և
հնարելու, կարող է իր այդ նկարչական ձգտումներին
և ցանկութիւններին ազատ ընթացք տալ: Երեխան սի-
րում է գծեր քաշել և զանազան արգուածներ նկարել
թղթի, աւազի, պատերի վրայ: Եթէ նրա ձեռքն ընկնի
մատիտ կամ կաւիճ, ամեն տեղ կը գտնէք նրա նկարները,
որոնք կարտայայտեն երեխայի նկարչական ճաշակը: Այդ
թանկագին տրամադրութիւնից պէտք է օգտուել երե-
խայի աչքը զարգացնելու համար, նրա ձեռքը վարժսցնե-
լու համար, նրա ուշադրութիւնը զանազան ձևերի վրայ

դարձնելու համար, նրա երեւակայութիւնը զարգացնելու և ուղղութիւն տալու զանազան ստեղծագործութեանց համար: Այդ կերպով շուտ կը զարգանայ երեխայի ճաշակը դէպի գեղեցիկը: Զը պէտք է մոռանալ հասկացնել ու երեխային, որ այդ նմանեցնելն ու հնարագիտութիւնը օգտաւէտ են լինելու նրա համար, ինչով էլ որ նա պարապելու լինի: Պէտք է նա զգայ այն կապը, որ կայ արտաքին գեղեցկութեան և ձևերի ու վարքի գեղեցկութեան մէջ: Գեղեցիկն առաջացնում է բարութիւն, որ իսկապէս բարոյական գեղեցկութիւն է:

Ուրեմն նկարչութիւնն ունի կրթական մեծ նշանակութիւն, այդ պատճառով էլ պէտք է խնամել այդ գեղարուեստը, որ նա ունենայ երեխայի վրայ իր բարեբեր ազդեցութիւնը:

Անկարելի է չընկատել երեխայի մէջ այն թերութիւնը, որ կարող է առաջանալ, երբ այդ գեղարուեստն անհոգութեամբ են սովորեցնում:

Մանկական պարտէզում նկարչութիւնը սովորեցնում են երկու զանազան եղանակով:

1. Աստիճանաբար նկարչութիւն ուղիղ գծերով (մէկ կէտից քաշել մինչև միւս կէտը մեծ կամ փոքր գծեր):

2. Նկարչութիւնը ըստ ցանկութեան և ազատ. ա) ըստ ցանկութեան՝ միայն ուղիղ գծերով և ամենայն ուղղութեամբ, միշտ համաչափ. բ) նոյնը կատարել կոր գծերով. գ) բնութիւնից նկարել տեսարաններ և այլն. դ) բնութիւնից նկարել տեղանքներ, մրգեր, բոյսեր, նա և ծառեր, անասուններ, վերջապէս պէրսպէքտիւով (հեռանկարական) տեսարաններ: Հետզհետէ փորձում են այդ նկարները գոյներով ներկել:

ԶՐՈՒՑԱՏՐՈՒԹԻՒՆ,

Զրուցատրութիւնները զարգացնում են մտաւոր ընդունակութիւնները և սիրտը (զգացմունքները) և մանկական պարտէզում ունեն երեք կարեւորութիւնը:

Երեխան ամեն բանով հետաքրքրւում է: Իր շրջապատողներին տալիս է անթիւ հարցեր: Ինչպէս չը պատասխանես նրան, երբ նա մի անհագ ցանկութիւն ունի գիտե՞նալ ամեն բան, որ ապացոյց է նրա սկսող զարգացման: Զրուցատրութիւնները տալիս են նրան տեղեկութիւններ: Երեխայի բարոյական կեանքն այդ զրոյցներով զարգանում է, նրանում կազմակերպւում է առողջ դատողութիւն, նոյնպէս կատարելագործւում են նրա կրօնական համոզմունքները: Ինչ զրոյցներ էլ որ ունեն երեխայի հետ, պէտք է զգոյշ լինել, որ նրան սխալ գաղափարներ չը տան: Այդ գաղափարներն պէտք է լինեն որքան կարելի է ճիշտ:

Առարկայի մասին որ խօսում են երեխայի հետ զրոյցների ժամանակ, պէտք է երեխան տեսնի, ճանաչէ այդ առարկաները, դրանց ձևերը, գոյները և ձևափոխութիւնները, պէտք է առարկաները շօշափէ, ձայնը լսի, եթէ հարկաւոր և կարելի է՝ համը տեսնի, պէտք է առարկայի մասերը քանդէ, տեսնի կազմուածքը: Հարկաւոր դէպքում պէտք է մանր առարկաները ցոյց տալ խոշորացոյցով: Երբեմն պէտք է ցոյց տալ առարկաների զանազանութիւնները, զոր օր. ջուրը՝ որ հեղուկ է՝ պէտք է ցոյց տալ սրպէս շոգի և կարծր մարմին, մի խօսքով պէտք է տալ ճիշտ տեղեկութիւններ և ամեն բան սովորեցնել ցոյց տալով ու այդ կերպով նրան ընդունակ դարձնել հետազօտելու, որով նրան կը տրուի զարգացման հնարաւորութիւն: Թէ ինչ տեսակ զրոյցներով պէտք

է երեխային սովորցնել՝ երեխան ինքը ցոյց կը տայ: Վարժուհու պարտքն է նկատել, թէ իւրաքանչիւր երեխային ինչ է հետաքրքրում:

Ամենից առաջ երեխային զբաղեցնում են տնային առարկաները, որոնք նրա աչքին են ընկնում կամ նրա ձեռքն են ընկնում, որոնց մասին էլ նա բացադրութիւններ է պահանջում, զոր օր. հարցնում է ինչից և ինչով են շինում թուղթը, ապակին կամ այսինչ բանը ղրտեղ են շինում: Դի է շինել այս ինչ առարկան և այլն: Այդ կերպով մի առարկայ կարող է հետաքրքիր, կրթիչ խօսակցութեան նիւթ դառնալ երեխայի համար: Բայց կարող են ասել թէ ով որ կամենում է երեխայի ամեն մի հարցին պատասխանել, պէտք է շարունակ պարապէ զանազան գիտութիւններով և շատ անգամ էլ երեխաները պէտք է զբոսնեն ձիշտ տեղեկութիւններ ստանալուց: Ասում են, որ մի երեխայ կարող է այնքան և այնպիսի հարցեր տալ, որ 10 գիտնական չեն կարող նրա հետաքրքրութիւնը յագեցնել: Բայց ոչ, այդ սխալ է. մի փորձուած վարժուհի միշտ կարող է երեխայի հետաքրքրութեանը բաւականութիւն տալ, որովհետեւ երեխան պահանջում է ոչ խոր, այլ ընդհանուր, նրան մատչելի, բայց ձիշտ տեղեկութիւններ, որ կարողանայ լուսաւորել իր մտաւոր հորիզոնը:

Բոյսերը, ծաղիկները, մրգերը, դրանց գործածութիւնը, անասունները և դրանց կեանքը, բնական երեւոյթները հետաքրքրում են երեխաներին և տալիս են զրոյցների մեծ պաշար: Պէտք է բնական առարկաներին տալ առաջին տեղը, որովհետեւ դրանց հիմնական որպիսութիւնները յետոյ կը ծառայեն որպէս դասաւորութեան (սիստէմա) հիմք և երեխաները կը կարողանան սեփականացնել այն՝ ինչ որ հետաքրքիր և կարեւոր է: Այդ կերպով երեխաները կը սովորեն հետազօտութիւններ անել:

Այն փոքրիկ ճանապարհորդութիւնները, որ պէտք է անել երեխաների հետ կամ որ նրանք առաջուց արել են, կը տան զրոյցների համար շատ նիւթ ոչ միայն բնական գիտութիւնների, այլ աշխարհագրութեան, տիեզերագրութեան և այլ գիտութիւնների վերաբերութեամբ: Հազար և մի բան կայ ասելու արեգակի, լուսնի, աստղերի, գիշեր ու ցերեկուայ մասին, բոյսերի, քարերի, մարդկանց, մեքենաների, գործիքների մասին, որոնք հետաքրքրում են երեխային: Չըկայ մի առանձին առարկայ, որ միայն կարողանար մի բաւարար նիւթ տալ այդ զրոյցների համար: Հարկաւոր է երեխային տեղեկութիւններ տալ ամեն բանի մասին, միայն թէ պէտք է այդ տեղեկութիւնների ձեւը յարմարեցրած և պարզ լինի նրա հասկացողութեան համար: Պէտք է ասել, որ իւրաքանչիւր զրոյցի ժամանակ չըպէտք է մոռանալ սերմանել հաւատ դէպի Աստուած, բացատրել Աստուծոյ ամենակարող զօրութիւնը, բարութիւնը, իմաստութիւնը: Պէտք է ամեն մի դէպքից օգտուել, որ բնականապէս հետաքրքրութիւն է շարժում և բացատրել Աստուծոյ անտեսանելի գործքերը, որոնք հեղհեղէն կը զարգացնեն երեխայի մէջ կրօնական զգացմունք: Բացի այդ, մի առանձին տեղ պէտք է տալ բարոյական և կրօնական բնաւորութիւն ունեցող զրոյցներին: Այդ տեսակ զրոյցներին մեծ նշանակութիւն են տուել այն գիտնականները, որոնք աշխատել են մանկական պարտէզի գաղափարի իրագործման համար: Բայց Ֆրէօբէլն առհասարակ խորհուրդ չէր տալիս զբաղեցնել երեխաներին այդ ուղղութեամբ: Այդ տեսակ զբաղմունքը համապատասխան չէր համարում երեխայի հասակի համար: Նա պնդում էր, որ երեխային պէտք է պատմել երեխաների կեանքից: Ֆրէօբէլն ասում է. երեխան երջանիկ է՝

երբ լսում է իր նմանների կեանքին վերաբերեալ մի լաւ պատմութիւն: Պէտք է նրան ներկայացնել գերզաստանական կեանքից այնպիսի պատկերներ, որոնք ցոյց են տալիս, թէ նա որպիսի սխալներից պէտք է խուսափի, ցոյց տալ նրան վատ գործի տգեղութիւնը, պարտաւորութիւն կատարելու անհրաժեշտութիւնը, լաւ արժանաւորութիւնների սփոփանքը:

Հարկաւոր է երեխային պատմել այնպիսի բաների մասին, որոնք հետաքրքրում են նրան և ունեն բարոյական հիմք, պատմել հասարակ, ճիշտ և բնական կերպով: Պատմութիւնը պէտք է ներկայացնէ բարոյականը՝ գործադրութեան մէջ:

Սովորական պատմութիւններ լսելուց յետոյ, երբ երեխան փոքր ինչ մեծացած լինի, պէտք է պատմել ազդեցութիւն ունեցող պատմութիւններ ներկայից, ազգային պատմութիւնից, որոնց մէջ պէտք է գլխաւորապէս առաջ բերել զանազան տեսակ առաքինութիւններ և ապացուցանել, թէ պէտք է ատել՝ ինչ որ չար է: Պէտք է ցոյց տալ որ բարի գործը վարձատրւում է իսկ վատը պատժւում:

Մենք արդէն ցոյց տուինք, թէ բարոյական տեսակետից որքան կարեւոր է նկարչութիւնը, երգը, խաղերը: Զրոյցները պէտք է լինեն որոշ ուղղութեամբ, որպէս զի ծառայեն երեխաների հոգոյ, խելքի զարգացման համար, հասկացնեն երեխաներին գիտութիւնների նպատակը և ցոյց տան նոյնպէս մարդոյ գործողութեանց նպատակը:

Գիտութիւնը ցոյց կը տայ մեզ, որ պէտք է զարգացնենք մեր բոլոր ոյժերը, ձեռք բերենք միջոցներ, որոնցով կարելի լինի բարութիւններ անել, կատարենք մեր մարդկային պարտաւորութիւնները, Հետաքրքիր է ման-

կական պարտէզի երեխանց տալ հետեւեալ հարցը. ի՞նչ կանէք՝ երբ մեծացած լինէք: Նրանք կը պատասխանեն, որ կը կամենային մի որ և է տեսակ մարդ դառնալ, կը կամենային օգտաւէտ, բարեգործ մարդ լինել, կը զգան հրապոյրը դէպի ուսումնասիրութիւնն, աշխատանքը, նրանք կարեւորութիւն կը զգան, թէ պէտք է իրենց ցանկութեան համաձայն մի բան դառնալ: Վարժուհին պէտք է հասկացնէ թէ հէնց նրանց այդ ձգտումների համար է, որ նա օգնում է, կրթում է, սովորցնում է առաջնորդում է նրանց իրագործելու իրենց ցանկութիւնները և հոգում է իրենց նպատակներին հասնելու համար: Նրջանիկ կը լինի վարժուհին, եթէ կարողանայ երեխաների հայացքում տեսնել երախտագիտութիւն, այդ կը լինի նրա առաջին վարձատրութիւնը իր աշխատանքի համար: Երեխաները այդ յորդորները տեսնելով՝ կը ոգեւորուեն, աւելի լաւ կաշխատեն և աւելի զուարճութիւն կը գտնեն իրենց աշխատանքում: Պէտք է երեխաների հետ խօսել գեղեցիկ և օգտաւէտ կոչումների մասին: Զրոյցների մէջ պէտք է ապացուցանել, որ ամեն բան պէտք է դէպի բարեգործութիւն տանէ և թէ առանց Աստուծոյ կամքի ոչինչ չի կատարւում: Երեխաները կը տան զանազան հարցեր Աստուծոյ գործողութեանց մասին և շատ անգամ կը ստիպեն վարժուհուն բացատրել տիեզերքի, երկրագնդի ստեղծագործութեան մասին, Աստուծոյ խոստումների մասին և այլն: Պէտք է նրանց հասկացնել, որ բնութեան մէջ գտնուող առարկաները, բնական երեւոյթները և ոյժերը, որոնց գործողութիւնները տեսում ենք՝ ստեղծուել են և գործում են Աստուծոյ կարգադրութեամբ և թէ Աստուած ցանկանում է մեր բարեւաւորութիւնը, որպէս զի երեխաներն ընդունեն

այդ բոլոր բացառութիւնները, վարժուհին էլ պէտք է միայն բարի օրինակ ցոյց տայ նրանց, լինի արդար, բարի և ազնիւ: Զէ կարելի երեխաներին այսօր մի բարի գործ քարոզել և վաղը դրա հակառակը գործել:

Ուսումնարանական կարգապահութիւնը, որ երևան է հանում երեխայի լաւ ու վատ յատկութիւնները, միջոց կը տայ նրան ուղղել իր պակասութիւնները: Պէտք է պահպանել երեխայի միամտութիւնն, անմեղութիւնը և ստիպել նրա նատեւու ինչ որ չար է: Պէտք է սովորցնել նրան Աստուծուն դիմելու և օգնութիւն խնդրելու կարևորութիւնը, այն ժամանակ երեխայի մէջ կըսկսեն զարգանալ ինչպէս նրա կրօնական և բարոյական զգացմունքները, սերմերը՝ նոյնպէս և նրա մտաւոր ոյժերը:

Մեծ երեխան կըտայ Աստուծոյ մասին աւելի դժուար և հետաքրքիր հարցեր, որոնց պէտք է պատասխանել: Պատմութեան, բնագիտութեան և Աստուծոյ խօսքին վերաբերեալ զրոյցները միջոց կըտան բաւարարութիւն տալ նրա կրօնագիտութեան հետաքրքրութեանը: Ո՞րքան ուշադրութեամբ լսում են երեխաները ամեն մի հարցի մասին՝ երբ նրանց հետ սրտանց են խօսում: այդ տեսարանը շատ գեղեցիկ է և սրտաշարժ:

Կրօնական և բարոյական զգացմունքներ զարգացնելն առաջին տեղն է բռնում կրթական գործում:

ՔՐԵԼ ԵՒ ԿԱՐԴԱԼ

ՅԱՌԱՋԱԲԱՆ ՏԱՌԵՐԻ ՎԵՐԱԲԵՐՈՒԹԵԱՄԲ

Նատերը սխալմամբ կարծում են, որ մանկական պարտէզում տառերի և լեզուի ուսումնասիրութիւնն վերջն են սկսում: այն ինչ մանկական պարտէզում այդ գործը սկսում են ամենափոքր երեխաների հետ: Նկարչութեան վերաբերեալ բազմազան զբաղմունքները վարժում են երեխայի ձեռքն ուղիղ և կոր գծեր քաշելու, որոնք հարկաւոր են գրել սովորցնելու համար: Այդ տեսակ պարզագոյնները միևնոյն ժամանակ զարգացնում են նրանց ընդունակութիւնները, ճաշակը, սովորցնում են ճշտութեան և ճարպիկութեան: Զրոյցները տալիս են ճիշտ գաղափար իրերի մասին, նոյնպէս և խօսքերի պաշար այդ իրերը նկարագրելու համար: Զրոյցները տալիս են նոյնպէս գիտութիւն և երեխային պատրաստում են ոչ միայն իրերն, այլ և խօսքեր և լեզու ուսումնասիրելու համար:

Նորագոյն մանկավարժութիւնն ի նկատի ունի նաև յառաջագիմութեան վերաբերեալ բոլոր նպաստող միջոցները, ընդունակութիւնների զարգացումն և զարգացման յաջորդական փոփոխմունքը: Լեզուի այս առաջին տարերքն ամեն բանի մասին գաղափար են տալիս: Ահա սրա վրայ է դրուել կրթութեան հիմքը: Ամենից առաջ պէտք է երեխային նախապատրաստել գրել և կարդալ սովորցնելու համար:

ԳՐԵԼ — ԿԱՐԴԱԼ ՍՈՎՈՐՑՆԵԼՈՒ
ՆԱԽԱՊԱՏՐԱՍՏՈՒԹԻՒՆԸ

1. Հնչիւն. Ամենից առաջ պէտք է երեխային ծանօթացնել այն ձայների հետ, որոնք կան բնութեան մէջ, զոր օր. այն ձայնի հետ՝ որ քամին հանում է անտառում: ալիքների ձայնի հետ, երբ դրանք դիպչում են ծովի եզերքին, ամպերի գոռալու հետ: Այդ բնութեան լեզուն է:

Հնչիւնների հետ (son) ծանօթացնելու համար ամենից առաջ պէտք է որ երեխաները լսեն անասունների ձայները, թռչունների երգերը, որոնք հասարակ հնչիւններ են և երբեմն էլ լինում են յօգաւոր (ունին վանկեր), զոր օր. կատուի մլաուիլ «մեաո» անելը: Յետոյ պէտք է խօսել լսողութեան մասին, որ մեզ ծանօթացնում է բազմազան հրաշալիքների հետ: Առանց լսողութեան բնութիւնը մեզ համար լուռ կը լինէր և մարդկային խօսքն առանց արդիւնքի: Այդ կերպով մենք մօտենում ենք ցոլցականութեանը, գործնականութեանը, առանց որի չըկայ ճշմարիտ և խելացի ուսումնասիրութիւն:

Վերջապէս պէտք է սովորցնել այն խօսքերը, որոնցով որոշում ենք զանազան անասունների ճիշդ, ծանօթացնել անասունների լեզուի հետ, այսինքն հասկացնել թէ ինչպէս դրանք զանազան ձայներ, հնչիւններ հանելով միմեանց բան են հասկացնում, կամ առանձին շարժողութիւններով, միմիկայով, միմեանց յայտնում են տպաւորութիւններ, մտքեր զգացմունքներ: Անասունները ունեն զանազան տեսակ որոշ ձայն, ճիշ, շարժողութիւններ, որոնցով զարմանալի կերպով միմեանց բան են հասկացնում, այն ինչ մարդն ունի խօսք: Այժմ դառնանք դէպի մարդկային ձայնի հնչիւններին:

2. Մարդկային յայնի հնչիւնները: Երեխան առաջին անգամ խօսելիս աշխատում է գտնել լեզուի հասարակ հնչիւնները, որոնց թիւն է 7 (ձայնաւորներ), սօքա մեծ նմանութիւն ունին անասունների մի քանի հնչիւնների հետ: Եթէ աշակերտին հարցնենք՝ թէ որոնք են այն առաջին հնչիւնները, որ իրեխան սկզբում իրենից հանում է, կը յայտնուի, որ դրանք մեր հասարակ հնչիւններն են և ունեն իրենց նշանակութիւնը: Աշակերտները կը սովորեն կարգով համարել ձայնաւորները՝ սկսելով ա-ից, որ հընչում է կոկորդից և կը վերջացնեն ու-ով, որ հընչում է շրթունքով: Այդ կերպով կը լսենք աշակերտից հետեւեալ հնչիւնները, — ա, ե, է, ը, ի, օ, ու: Սրանց մէջ կան մի ձայնաւոր՝ «», որ կոկորդային է, երկրորդը է և է, որ քիմքային են, երրորդն է, որ ատամնային է և մնացած երկուսը (օ, ու) շրթնային են: Երեխաները ուրախութեամբ և կատակներ անելով են սովորում այդ ձայնաւորները:

3. Երեխայի առաջին խօսքերը: Երեխայի առաջին խօսքերը համարեա բոլորն էլ բացազանցութիւններ են, որոնց կարելի է դասել անասունների ճշոցի և մարդկային խօսքի (լեզուի) մէջ, բայց այնու ամենայնիւ մարդկային հընչիւններ են: Ստուգաբանական (этимологический) տեսակետից դրանք կազմում են բառի սահմանը և ունեն իրենց իմաստը: Այստեղ պէտք է բացատրել բացազանցութիւնների նշանակութիւնը (ա, ահ, ախ, է, էհ, էխ, հէ, հի, հօ, հը, ի, իհ, օ, օհ, օն, և այլն): Այս բացազանցութիւնները պարզ հնչիւններ են, որոնք կոկորդի, քիմ, լեզուի, ատամների, շրթունքի միջնորդութեամբ ենթարկւում են զանազան փոփոխութեանց: Այդ կերպով կազմւում են այն բոլոր խօսքերը, որոնք անուանւում են պարզ հնչիւններ:

1. Պարզ հնչիւնի կոկորդային փոփոխութիւնը, օրինակ՝ — — — — — գարի,
 2. Քթային (ռնգային) — — — — — նա,
 3. Լեզուային — — — — — դար,
 4. Ատամային — — — — — շատ,
 5. Շրթնային — — — — — պապ,
- Հնչիւնների այս դասաւորութիւնն ամենաբնականն է:

ՄՏՔԵՐ ԱՐՏԱՅԱՅՏԵԼՈՒ ԳՐԱԻՈՐ ՄԻՋՈՑՆԵՐ:

Պէտք է երեխաներին հասկացնել՝ թէ մեր մտքերն արտայայտում ենք գծերով, գրերով: Անասունները միմեանց իրենց մտքերը հասկացնում են ոչ միայն ձայն հանելով, այլ և շարժողութիւններով (նաեւ մրջիւնները, մեղուները): Երեխայի ուրախութիւնն ու անբաւականութիւնն արտայայտւում է նրա երեսի շարժողութիւններով: Մանկական պարտէզում երեխաների խաղերի ժամանակ միմիկան մեծ գործ է կատարում և այդ կերպով նրանց աչքը սովորում է ըմբռնել զգացմունքների, մտքեր, իսկ ձեռքն սկսում է կարեւոր դեր խաղալ: Ձեռքի շարժողութիւններով արտայայտւում են շատ մտքեր, զգացմունքներ, որովհետեւ մտքի արտայայտելու ցանկութիւնը բնականապէս ստեղծել է ձեռքի պայմանական շարժողութիւններ, որ մի տեսակ լեզու է այն մարդկանց համար, որոնք չեն կարող իրենց միտքը խօսքով կամ գրով յայտնել: Այդ բոլորն ի նկատի առնելով, մարդիկ աշխատել են այդ նշանական շարժողութիւնները նշաններով, գծերով արտայայտել: Այդ նշաններից կարելի է առաջ բերել առարկաներ նկարելը, զոր օր. ծառ կամ տուն գրելու տեղ՝ տալ դրանց նկարները: Իհարկէ նկարչութիւնը և քանդակագործութիւնն ունեն իրենց նշանակութիւնը՝ մտքեր և զգացմունքներ արտայայտելու համար:

Այս նշանների վրայ պէտք է աւելանային մի ուրիշ տեսակ նշաններ, որոնք կարողանային լրացնել առարկաներ նկարելու պիտոյքը: Այդ էր պատճառը, որ հնարեցին խորհրդաւոր (эмблематическій) նշաններ, զոր օր. նկարեցին աղաւնի, օձ, առիւծ, արծիւ, և այլն, որոնցից իւրաքանչիւրն ունի իր խորհրդաւոր նշանակութիւնը: Այդ տեղից ծագեց խորհրդաւոր նշաններին վերաբերեալ գիտութիւնը (эмблематика):

Հետաքրքիր է երեխաների ուշադրութիւնը դարձնել այս խորհրդաւոր նշանների վրայ, նրանք շատ լաւ համեմատութիւններ են անում և ըմբռնում են մի բանի յարաբերութիւնն այն գաղափարի հետ, որ այդ պատկերները ներկայացնում են: Նրանք կը հասկանան թէ ինչ նշանակութիւն ունի, խարիսխը, սիրտը, թեւաւոր անիւը և ազգերի խորհրդաւոր դրոշմները (гербы): Այս խորհրդաւոր, բնական նշանների պատկերների մտքի հետ կցւում են մի այլ տեսակ պայմանական նշաններ, որոնք նոյնպէս օգնում են մտքի արտայայտութեանը: Երեխաներին կարելի է ցոյց տալ պայմանական հասարակ նշաններ, որոնք գործադրւում են թուաբանութեան մէջ. զոր օր. փոքրիկ խաչը(+), որ անուանւում է պլիւս (աւելի), հորիզոնական գիծը (—), որ անուանւում է մինուս (պակաս), այն նշանը՝ որ բազմապատկելու նշանն է (X), երկու կէտը (:), որ բաժանման նշանն է և մուգիկայում գործադրուող նշանները, որոնց նոտեր են ասում:

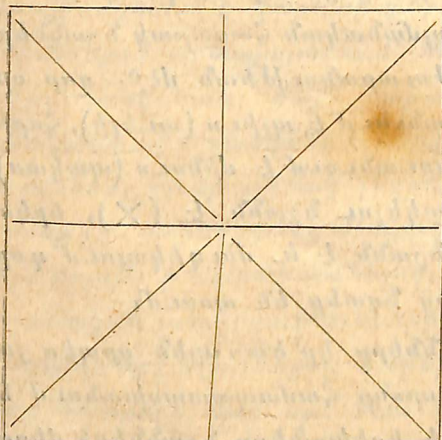
Այս փոքրիկ վարժութիւնները կը ծառայեն որպէս յառաջաբան այն նշաններին, որոնք համապատասխանում են հնչիւններին: Այն ժամանակ երեխաները նշանների վերաբերութեամբ իրենց իրենց հաշիւ կը տան ինչպէս հարկըն է, չեն սովորի անգիր՝ այլ հասկացողութեամբ:

Այդ բոլոր խորհրդաւոր և պայմանական նշաններն սկսած հին ժամանակներից՝ նպաստել են գրելու արուեստին, որից պայմանական ձևով առաջացել են այն գրերը՝ որ այժմ գործադրուում են:

ՆՇԱՆՆԵՐԸ, ՀՆՁԻՒՆՆԵՐԸ:

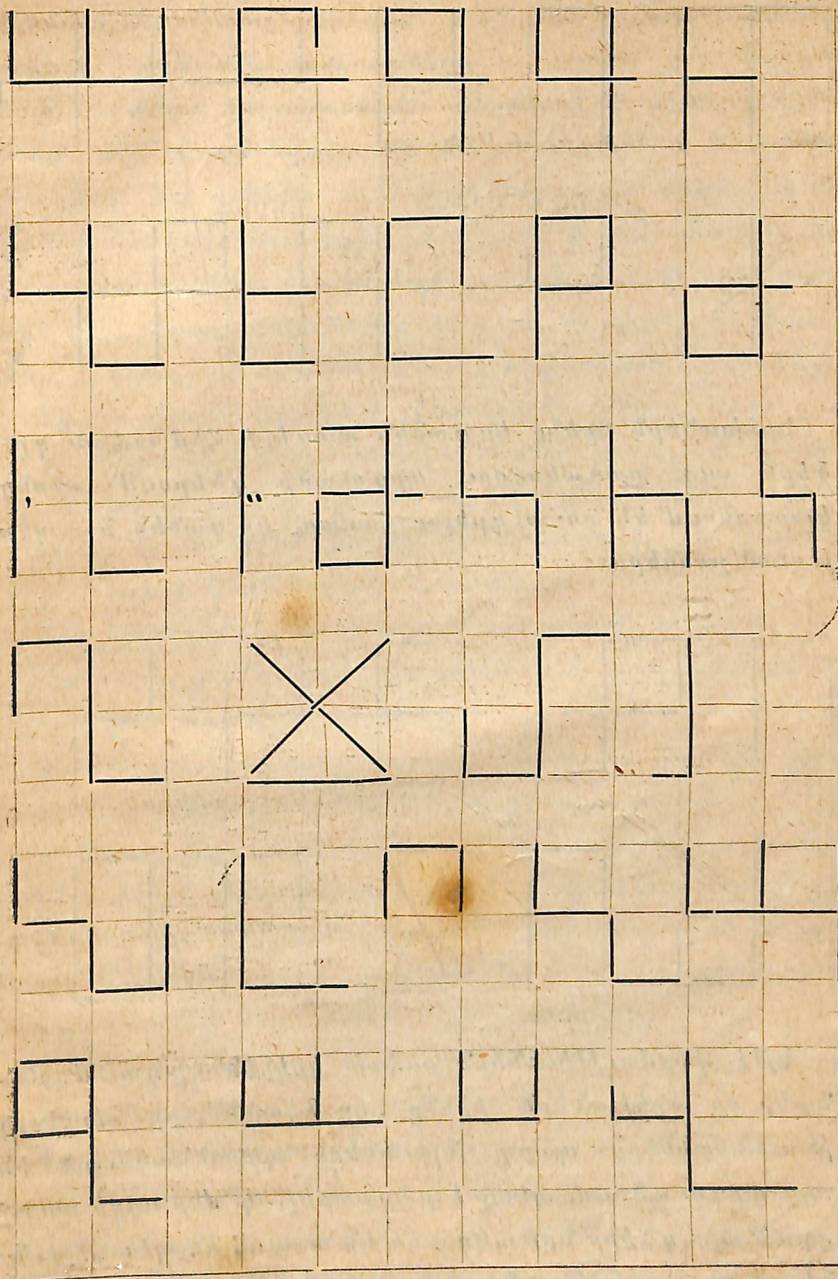
Բոլոր վերոյիշեալը պէտք է լինի որպէս հասարակ և բնական խօսակցութեանց առարկայ:

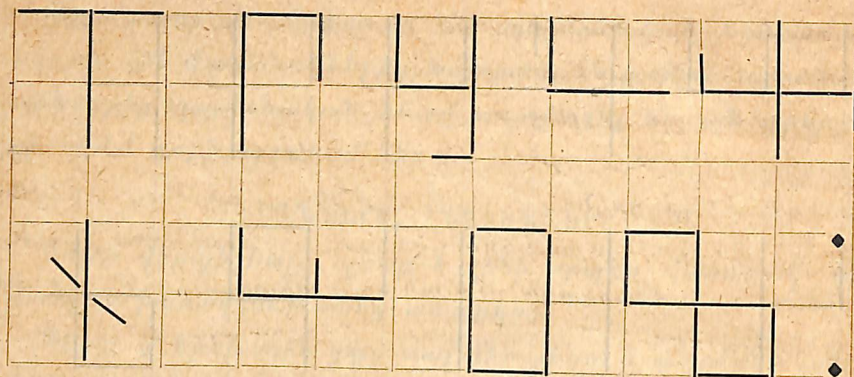
Պէտք է երեխային ցոյց տալ մեր լեզուի պայմանական՝ հիմնական նշանները, որոնց մասին խօսեցինք և այդ նշանները քարետախտակի վրայ նկարել տալ երեխաներին: Այդ գործը հեշտութեամբ կը կատարեն եթէ երեխաները գծագրութեան, նկարչութեան մէջ վարժուած լինեն: Որպէս զի երեխաների հնարագիտութեան և քննողական ոգին մարզուած լինի, պէտք է նկարել տալ այն նշաններից մէկը, որ երեխաներն արդէն իրենք գծագրութեան, նկարչութեան ժամանակ նկարել են գրատախտակի վրայ: Այդ նշանն հետեւեալն է:

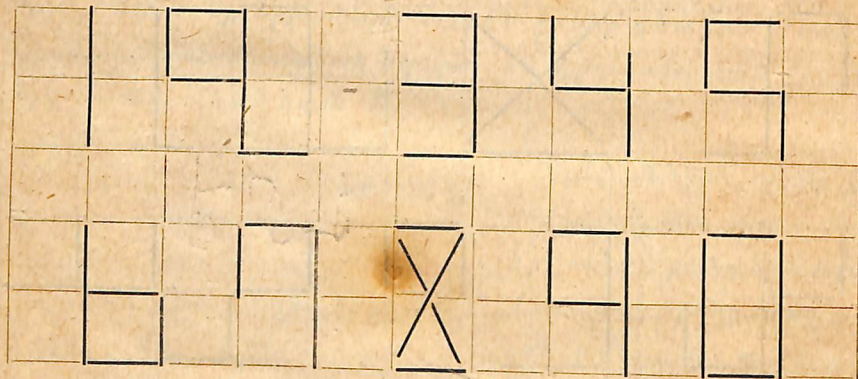
Երեխաներին պէտք է սովորցնել այս արդուածը, լուծել, քանդել և այն ժամանակ իրենք կը գրուեն զանազան ուղղութեան և մեծութեան գրծեր, որոնց միացնելով կը յայտնուեն արդի բոլոր հնչիւնների (լատինական և հայկական) հիմնական

գծերը և բոլոր տառերը (թէ գլխաւորաբար և թէ մանրաները), նոյնպէս և թուանշանները:

Երեխաներն իրենք կը գտնեն տառերի հիմնական գր-
ծերն այդ քառակուսու արդուածի գծերում: որոնց
կլորացնում են շուտ գրելու համար, կը գտնեն նոյնպէս
թուանշանները:

Եթէ վարժութիւններն յաճախ կրկնեն՝ կը գայ ժամա-
նակ, որ երեխաներն իրենք կը նկատեն, որ տառերը,
թուանշանները, պարզ հնչիւնները պարունակուած են
այդ արդուածում, պէտք է բացատրել, որ մեր աչքի առաջ
գրած այդ գծերը նոյնպէս բան են ասում, ինչպէս հնչիւն-
ները, որ լսում ենք: Պէտք է նոյնպէս հասկացնել, որ այդ

գծերին մենք անուաններ ենք տալիս և դրանց նայելով
կարող ենք նրանց արտասանել:

Երեխաները կուրախանան, տեսնելով, որ իրենց քարե-
տախտակի վրայի նկարը մի տեսակ խօսում է և իրենց
բերանով կը կրկնեն այն հնչիւնները, որ նշանակել են
իրենց ձեռքով: Այստեղից հետեւում է այն բնական և
բանական օրէնքը, որի մէջ պէտք է տեղաւորել երեք բան
այն է՝ 1, լեզուի հնչիւնները. 2, գիրը, որ աչքով տեսնում
ենք, 3, կարգալը, որ կատարւում է սկզբնական եղանակով:

Սրանց մասին կարելի է հետաքրքիր կերպով զրուցել
երեխաների հետ, բացատրել կամ աւելի լաւ է, որ նրանք
որպէս գիւտ անելով, հասկանան՝ թէ գրել իմանալը որքան
կարեւոր է, նոյնպէս կարելի է բացատրել, թէ որքան
ուրախալի է նամակ գրել և ստանալ:

Այն երեխաները, որոնք արդէն սովորել են ուղիղ և կոր
գծեր քաշել կամ նկարել՝ հեշտութեամբ կը հասկանան և
կը սովորեն տառեր նշանակելը:

1. Սկզբում նկարել տալ այն ձևով, որ կայ այդ քա-
ռակուսի արդուածում մեծ և փոքր տառերը:

2. Յետոյ նոյն քառակուսուց նկարել տալ այն տառերը
(մեծ և փոքր), որոնք գործադրւում են տպագրութեան մէջ:

3. Յետոյ տառերին տալ զանազան երևակայական ձևեր,
այսինքն նկարել տալ բաղադրեալ նկարներ (ֆիգուրներ),
որոնք տառերի ընդհանուր ձևն ունենային:

4. Վերջապէս ցոյց տալ այն տառերը, որոնք սովո-
րաբար գրելիս գործադրւում են:

Առաջին երեք համարներում նշանակուած վարժութիւն-
ները ծանօթացնում են գրի նշանների հետ, որ երեխա-
ները կարողանան տառերը շուտ ճանաչել: Իրանով կարե-
ւի է պարտապէս այն ժամերին, որոնք նշանակուած են նկար-

չութեան համար: Իսկ 4 համարում նշանակուած վար-
ժութիւնը կանոնաւոր գրելու համար է:

Երբ երեխաները ճանաչեն և գրել կարողանան պարզ
հնչիւնները՝ պէտք է նրանց նոյն կերպով ծանօթացնել
միւս զանազան տեսակ հնչիւնների հետ: Այդ բոլորից
սովորելուց յետոյ պէտք է գործադրել միայն տպագրւած
կան և սովորական գրելու տառերը:

Օ Ր Ի Ն Ա Կ Ն Ե Ր

Այդ կերպով երեխաները կը սովորեն տպագրական և
գրելու մեծ և փոքր տառեր և կը գիտենան իւրաքան-
չիւր տառի անունը:

1. Ձայնաւոր և բաղաձայն տառեր:
2. Տպագրական (մեծ և փոքր) տառեր:
3. Գրելու (մեծ և փոքր) տառեր:

Երեխայի աչքը պէտք է սովորցնել զանազանելու բո-
լոր ձևի և տեսակի տառերը:

ԿԱՐԴԱԼ ՍՈՎՈՐԾՆԵԼԸ

Կարգաւ սովորցնելը պէտք է կատարել վանկերով:

Դրա մասին երկօրրէն գրելն աւելորդ համարելով՝
առաջարկում եմ մեր յայտի մանկավարժ Պ. Սեդրակ
Մանգինեանի «Ազգային ընտանեկան աշխարհ» աշխատա-
սիրութիւնը, որ կատարեալ բաւարարութիւն կը տայ
կարգաւ և գրել սովորցնելու համար:

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0585941

